

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU NOWOSOLSKIEGO NA LATA 2024-2027

Nowa Sól 2024

Powiat Nowosolski
ul. Moniuszki 3
67-100 Nowa Sól

Opracowanie: mgr Mirosława Kochańska
maj 2024 r.

Spis treści

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami.....	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
4.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
4.2. Krajowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego	20
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	24
5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	24
5.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu.....	29
6. Charakterystyka Powiatu Nowosolskiego	30
6.1. Położenie administracyjne	30
6.2. Charakterystyka społeczna.....	32
6.3. Charakterystyka przyrodnicza.....	33
7. Historyczne aspekty dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego	35
7.1. Rys historyczny obszaru powiatu nowosolskiego.....	35
7.2. Gminy powiatu nowosolskiego wraz z charakterystyką dziedzictwa historycznego	37
8. Charakterystyka i ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego	55
8.1. Krajobraz kulturowy powiatu nowosolskiego	55
8.2. Układy urbanistyczne	62
8.3. Układy ruralistyczne	70
8.4. Kościoły i obiekty sakralne	72
8.5. Architektura rezydencjonalna, parki	73
8.6. Cmentarze	75
8.7. Obiekty użyteczności publicznej	76
8.8. Architektura obronna	81
8.9. Zabytki techniki	82
8.10. Zabytki przemysłowe	85
8.11. Kultura niematerialna	87
9. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	89
9.1. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków nieruchomości województwa lubuskiego.....	90
9.2. Zabytki ruchome	113
9.3. Zabytki archeologiczne.....	127
9.4. Zabytki ujęte w gminnych ewidencjach zabytków wraz z Gminnymi Programami Opieki nad Zabytkami	134
10. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu.	136
11.1. Analiza szans i zagrożeń.....	136
11.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego	140
11. Założenia programowe	142
11.1. Priorytety programu ochrony nad zabytkami	142
11.2. Kierunki działań programu opieki.....	143
11.3. Zadania Programu opieki nad zabytkami	144
12. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami	149
13. Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami	150
14. Źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	153
15. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków	165

1. Wstęp

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego na lata 2024 - 2027 jest dokumentem polityki samorządu w zakresie podejmowanych działań, dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Program może być wykorzystywany przez inne jednostki samorządu terytorialnego, środowiska naukowe, właścicieli obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane dziedzictwem kulturowym.

Celem opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami jest określenie głównych zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami, w tym wskazanie sposobów realizacji stosownych działań organizacyjnych i finansowych, jak też upowszechnianie wiedzy o zabytkach, zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840). Działania te winny być ukierunkowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów.

Głównym odbiorcą Programu jest lokalna wspólnota samorządowa. W zamierzeniu beneficjentami Programu mają stać się nie tylko prywatni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy powiatu. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami między innymi poprzez działania edukacyjne, ma też wzbudzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Społeczna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości oraz wspiera identyfikację jednostki z tzw. małej ojczyzny. Program jako dokument strategiczny w zakresie ochrony zabytków ma pozwolić na koordynację działań polityki przestrzennej w zakresie opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym. W okresie najbliższych lat Program realizowany będzie dostępnymi środkami prawnymi oraz finansowymi.

Program stanowi również uzupełnienie pozostałych dokumentów strategicznych powiatu, ponieważ traktuje dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych

zasobów wpływających na postrzeganie Powiatu Nowosolskiego jako obszaru atrakcyjnego pod względem turystycznym, a także społeczno-gospodarczym. Zarządzanie zasobem kulturowo-historycznym, jego właściwe eksponowanie, udostępnianie, promowanie, angażowanie w tym celu nowoczesnych technik może w znaczący sposób wpłynąć na rozwój lokalnej gospodarki.

2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego na lata 2024-2027 został opracowany celem realizacji zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840). Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej ustawy zarząd powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje rada powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji zarząd powiatu sporządza, co dwa lata sprawozdanie, które następnie przedstawia radzie powiatu.

Zgodnie z art. 87 ust. 2 ww. ustawy samorządowe programy opieki nad zabytkami mają na celu:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obowiązujący w Polsce system prawny gwarantuje ochronę zabytkom i całości dziedzictwa kulturowego na terenie kraju. Poniżej ujęte zostały akty prawne wskazujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.)

Obiekty zabytkowe są objęte ochroną prawną określoną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwa obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r. poz. 840)

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad

zabytkami. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony zabytków.

Ustawa ta w art. 3 definiuje podstawowe pojęcia:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych

technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ustawa definiuje pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,

- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 107).

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów.

Art. 4. *Powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie:*

7) *kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;*

Dodatkowe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają m.in.:

4.Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2022 r., poz. 503 ze zm.)

Ustawa precyzuje, co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W planowaniu i zagospodarowaniu należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej.

5.Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 682)

Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz w odniesieniu do obiektów w gminnej ewidencji zabytków. W kontekście ochrony zabytków istotnym przepisem prawa budowlanego jest możliwość skorzystania z odstępstw od sprecyzowanych w ustawie przepisów techniczno-budowlanych, dotyczących projektowania, budowania, użytkowania i utrzymywania obiektów budowlanych. Odstępstwo można uzyskać przed wydaniem pozwolenia na budowę lub decyzji o zmianie sposobu użytkowania obiektu. Organ wydający pozwolenie na budowę występuje w tej sprawie do ministra, który ustanowił przepisy techniczno-budowlane (art. 9). Należy też zwrócić uwagę, że w myśl prawa budowlanego, budowy i roboty budowlane niewymagające pozwolenia na budowę, jeżeli są wykonywane przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków wymagają pozwolenia na budowę, a jeżeli są wykonywane na obszarze

wpisanym do rejestru zabytków - wymagają zgłoszenia, przy czym do wniosku o pozwolenie na budowę oraz do zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 29 ust. 4). Natomiast pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39 ust. 2). W odniesieniu do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39 ust. 3).

6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tj. Dz.U. z 2024 r., poz. 54)

Ustawa wskazuje, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych. Dodatkowo ustanawia, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania: polityk, strategii, planów lub programów powinna: określać, analizować i oceniać przewidywane, znaczące oddziaływanie na środowisko, a także zabytki.

7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1336, 1688, 1890).

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2, ust. 2, pkt 5). Jedną z form ochrony, zgodnie z art. 6, ust. 1, pkt 3 park krajobrazowy. Obejmuje on obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16, ust. 3, ust. 5).

8.Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2023 r. poz. 344)

Ustawa mówi, że jednym z celów publicznych jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz precyzuje, jakie działania (sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości) wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

9.Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 87)

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 571)

Ustawa informuje, że gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe.

11.Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385)

Ustawa zawiera zapisy o przechowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu zabytków. Ustawa mówi, iż Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach.

12.Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393)

Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

13. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.)

Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Akty wykonawcze:

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r., Nr 71, poz. 650);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r., Nr 75, poz. 706);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 r., Nr 102, poz. 1066);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. z 2020 r., poz. 1901);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212. poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r., poz. 1470);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510);
  - Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2021 r., poz. 56);
  - Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2021 r., poz. 81);
22. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. nr 30, poz. 259);
23. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. nr 71, poz. 650).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz.U. z 1957 r., 57.46.212)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1956 roku;
- nakłada na sygnatariuszy zakaz wywozu oraz grabieży dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego w krajach podbitych i okupowanych podczas konfliktu zbrojnego;

- wśród dóbr kultury wymieniono nie tylko zabytki ruchome i nieruchome, lecz także kolekcje muzealne, archiwa itp.;
- dokument podkreśla konieczność przygotowania przez organy państwowe planów zabezpieczenia dóbr kultury znajdujących się na własnym terytorium oraz ich zabezpieczenia na wypadek konfliktu zbrojnego;
- jednym z zadań kraju ratyfikującego Konwencję jest sformowanie wśród jednostek sił zbrojnych, korpusu odpowiedzialnego za ochronę dóbr kultury; państwo okupujące zobowiązane jest do współpracy ze służbami opieki nad zabytkami okupowanego kraju w celu ich ochrony;
- ustanowienie Międzynarodowego rejestru dóbr kulturalnych objętych ochroną specjalną, tj.: schrony, ośrodki zabytkowe i inne nieruchome dobra kultury, który prowadzony jest przez Dyrektora Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury;
- specjalne oznakowanie, mające ułatwić identyfikację dóbr kultury objętych ochroną (znakiem rozpoznawczym jest tarcza skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola: dwa błękitne i dwa białe).

II Protokół do konwencji haskiej z 1954 roku sporządzony w Hadze 26 marca 1999 roku (Dz.U. z 2012 r., poz. 248)

- w II Protokole wprowadzono nowe pojęcie „ochrony wzmocnionej”, która jest stanem pośrednim między ochroną ogólną a ochroną specjalną (w związku z problemem stworzenia listy dóbr kultury objętych specjalną kontrolą); podkreślono, że dobro kultury może zostać objęte ochroną wzmocnioną, jeśli spełnia kryterium zabytku i nie jest wykorzystywane do celów wojskowych; postulowano stworzenie Listy dóbr kulturalnych pod ochroną wzmocnioną.

Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (UNESCO, Paryż 1970 r.; Dz.U. z 1974 r., Nr 20, poz. 1067)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1974 roku;

- ochrona dóbr dziedzictwa kulturowego (zwłaszcza ruchomych) przed nielegalnym obrotem, kradzieżą lub bezpowrotną utratą w wyniku np. nielegalnych wykopalisk; sprecyzowanie zasad w obrocie dobrami kultury i możliwościami ich przemieszczania między państwami, (główne kryterium teza o przypisaniu dóbr kultury do terenu, z jakiego pochodzą);
- zdefiniowanie dóbr kultury jako tych, które ze względów religijnych lub świeckich uznawane są przez państwo za posiadające znaczenie dla archeologii, prehistorii, literatury, sztuki lub nauki, w tym m.in. elementy pochodzące z rozebranych zabytków artystycznych lub historycznych, czy stanowisk archeologicznych; antyki liczące ponad 100 lat, materiały etnologiczne, dobra przedstawiające wartość artystyczną (obrazy, rzeźby, rzemiosło artystyczne itp.), rękopisy czy archiwa;
- lista dóbr kultury objętych ochroną powinna być prowadzona na bieżąco i pokrywać się zasadniczo z rejestrem zabytków;
- zadanie zapobiegania nielegalnemu wywozowi spoczywa generalnie na państwowych służbach ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym organach terytorialnych; osoby wywożące dzieła sztuki (dobra kultury) muszą posiadać stosowne zaświadczenie o zezwoleniu na ich wywóz.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego
(UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1976 roku;
- przyjęcie konwencji miało na celu ochronę światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego;
- stworzenie otwartej listy światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego; zabytki (rozumiane zarówno jako dzieła architektury, rzeźby, malarstwa, jak i zespoły budowli oraz miejsca zabytkowe) oraz elementy świata przyrodniczego, wpisane na listę światowego dziedzictwa, mają status obiektów chronionych prawem międzynarodowym i wszystkie strony ratyfikujące dokument są zobowiązane do przestrzegania jego zapisów;

- obiekty wpisane na listę Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) są unikatowe i spełniają jedno z kryteriów: są arcydziełami sztuki, stanowią wyjątkowy, niejednokrotnie unikatowy przykład dziedzictwa materialnego lub szczególny dla danego regionu;
- spośród 16 obiektów z terenu Polski wpisanych na listę UNESCO, jeden znajduje się na terenie województwa lubuskiego, tj. Park Mużakowski;
- szczególną formę ochrony zabytków stanowi „Lista obiektów zagrożonych”, zarówno z powodu klęsk żywiołowych, jak i konfliktów zbrojnych;
- lista obiektów objętych ochroną UNESCO jest otwarta i można czynić starania o wpisanie zabytku na tę listę, pod warunkiem spełnienia wymienionych kryteriów.

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) z dnia 16 stycznia 1992 r., La Valetta (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564), zwana konwencją maltańską

Celem konwencji jest ochrona dziedzictwa archeologicznego jako źródła zbiorowej pamięci europejskiej i jako instrumentu do badań historycznych i naukowych. Zapisy konwencji definiują dziedzictwo archeologiczne, identyfikują je i przedstawiają środki ochrony. Odnoszą się do zagadnień związanych z finansowaniem badań i konserwacji, gromadzeniem i rozpowszechnianiem badań naukowych, kształtowaniem świadomości publicznej, zapobieganiem niedozwolonemu obiegowi przedmiotów dziedzictwa archeologicznego, a także wzajemną pomocą techniczną i naukową.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018)

- konwencja przyjęta w 2003 roku, ratyfikowana przez Polskę w 2011 roku;
- fundament prawny w obszarze ochrony kulturowego dziedzictwa niematerialnego, na którego podstawie należy budować system jego ochrony;

- główne cele konwencji to ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek, wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było doceniane i stało się przedmiotem międzynarodowej współpracy;
- w konwencji wskazano przejawy „niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, tj. tradycje i przekazy ustne (w tym język), sztuki widowiskowe; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w myśl dokumentu rozumiana jest jako przekazanie środków na badania nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym, prowadzenie odpowiedniej polityki wskazującej miejsca dziedzictwa niematerialnego w społeczeństwie oraz uwzględnienie jego problematyki w ogólnych strategiach planowania, a w pierwszym rządzie stworzenie listy kulturowego dziedzictwa niematerialnego, wymagającego pilnej ochrony;
- w wypadku niematerialnego dziedzictwa kulturowego kluczową rolę, pozwalającą na jego przetrwanie, jest transmisja pokoleniowa.

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada 1985 r.; Dz.U. z 2012 r., poz. 210)

- konwencja ratyfikowana przez Polskę w 2012 roku;
- ochrona dziedzictwa architektonicznego Europy, jako największego bogactwa należącego do dóbr kulturalnych, potwierdzającego tożsamość Europejczyków;
- w konwencji dziedzictwo architektoniczne rozumiane jest, jako budowle i zespoły obiektów oraz ich otoczenie, mające szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną;
- zobowiązanie do stworzenia programów opieki nad zabytkami architektonicznymi, które mają odzwierciedlać stan obiektów oraz zapewnić dokumentację do opieki nad nimi;

- konieczność wprowadzenia przepisów prawnych stanowiących odzwierciedlenie jej postanowień w zakresie ochrony dziedzictwa architektonicznego;
- podkreślenie konieczności wykorzystania zabytków dla współczesności oraz ich adaptacji do współczesnych funkcji (rewitalizacja);
- wskazanie potrzeby wykazania jedności dziedzictwa kulturowego oraz związków między architekturą, sztuką i tradycją w skali europejskiej, krajowej i regionalnej.

Karta ateńska

Jest dokumentem uchwalonym na konferencji w Atenach w 1931 roku dotyczącej zasad postępowania konserwatorskiego w wypadku budowli zabytkowych. Zebrane zasady postępowania konserwatorskiego miały w założeniu obowiązywać obligatoryjnie we wszystkich krajach, które podpisały Kartę. Najważniejsze ustalenia dokumentu dotyczą: ochrony autentyczności substancji zabytkowej, postulatu zaniechania rekonstrukcji czy restytucji, a pozostanie przy zabiegach restauracji; podkreślenia konieczności zaznaczenia nawarstwień stylowych i wszelkich ingerencji w tkankę zabytku, a przede wszystkim rzetelnych badań naukowych i konserwatorskich; postulat wprowadzenia w zabytku takich funkcji, które pozwalałyby na ciągłość jego istnienia i byłyby w zgodzie z jego wartościami historycznymi lub artystycznymi. Karta wskazała, iż ochronie powinno podlegać także otoczenie zabytków.

Karta wenecka

To międzynarodowa karta konserwacji i restauracji zabytków i miejsc zabytkowych, przyjęta przez II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 roku. Zdefiniowała i sprecyzowała zasady konserwacji i restauracji zabytków oraz prowadzenia badań konserwatorskich w trosce o ochronę i zachowanie substancji zabytkowej budowli i jej otoczenia. W dokumencie rozszerzono ochronę zabytków na grupy i zespoły budowli, podkreślając jednocześnie konieczność ochrony ich otoczenia. Przy zabiegach konserwatorskich nakazywano nawiązanie do materiału, z którego wzniesiony został zabytek, zabroniono zmiany dyspozycji wnętrza budowli i wystroju oraz przenoszenia czy usuwania jakichkolwiek fragmentów zabytku, z wyłączeniem sytuacji, gdy wymaga tego jego ratowanie.

Karta florencka

Zatwierdzona została przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS) 15 grudnia 1981 roku. Stanowi ona uzupełnienie Karty weneckiej w zakresie ochrony ogrodów historycznych. Dokument definiuje pojęcie ogrodu historycznego oraz określa zasady ochrony prawnej i administracyjnej ogrodów historycznych. Określa również sposoby ochrony, utrzymania, konserwacji, restauracji oraz restytucji.

4.2. Krajowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2023-2026

„Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026” ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Celem programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

- 1) Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:
  - model i system wartościowania zabytków;
  - plany zarządzania dla pomników historii;
  - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
  - system bezpieczeństwa zabytków;
  - projektowanie konserwatorskie.
- 2) Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
  - opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
- 3) Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:
- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
  - digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
  - rozwój portalu zabytek.pl.
- 4) Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:
- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
  - kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
  - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
- 5) Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:
- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
  - warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
  - wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
  - inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym, dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju jest Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. W dokumencie tym zakłada się rozwój bogactwa polskich regionów – miast i obszarów wiejskich – w oparciu o wykorzystanie wewnętrznych potencjałów polskiej przestrzeni – ich dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, potencjału gospodarczego, innowacyjnego oraz naukowego.

Znaczenie dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest istotne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju. Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów

rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja kładzie nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. Uwzględnia także problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030
(Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.)

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.

Diagnoza w zakresie objętym programowaniem strategicznym opiera się na trzech obszarach:

- obszar 1: współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze 2 kultura wskazano m.in. na zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych (tylko niespełna 1/3 obiektów zabytkowych figurujących w rejestrze krajowym nie wykazuje objawów zniszczenia). Jednocześnie wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego, które zarówno w Polsce, jak i na świecie, odgrywają również coraz ważniejszą rolę w kształtowaniu świadomości historycznej i tożsamości narodowej.

Jako cel główny SRKS wskazała wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Cel główny SRKS realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne:
  - usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami,
  - rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
- Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich:
  - tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
  - ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury,
  - digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
  - umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
  - wzmacnianie promocji kultury polskiej za granicą.
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.
  - wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju,
  - rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych,
  - wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

5.Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 (SRWL 2030) jest dokumentem wyznaczającym strategiczne cele i kluczowe kierunki działań oraz przewidywane instrumenty ich realizacji w rozwoju województwa lubuskiego w kolejnej dekadzie. Łączy w sobie diagnozę stanu regionu, stojące przed nim wyzwania rozwojowe i aspiracje jego mieszkańców. Strategia funkcjonować będzie jako plan postępowania władz regionalnych, tak w procesie zarządzania województwem, jak i w inicjowaniu oraz rozwijaniu mechanizmów współpracy pomiędzy samorządem terytorialnym, sferą biznesową i mieszkańcami województwa. Uwzględnienie w Strategii dokumentów planistycznych szczebla międzynarodowego i krajowego gwarantuje skorelowanie procesów rozwojowych województwa lubuskiego z podstawowymi założeniami europejskiej i krajowej polityki rozwoju regionalnego.

W ramach niniejszej Strategii wyodrębniono:

Cel operacyjny: Wzmocnienie potencjału kapitału społecznego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej,

Kierunki interwencji:

- wzmocnienie potencjału kapitału społecznego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej;

- propagowanie lubuskiego dorobku kulturalnego, naukowego, społecznego i gospodarczego;

- promocja wybitnych Lubuszan i ich dorobku, popularyzacja historii Ziemi Lubuskiej i badań naukowych związanych z regionem.

Dokument podkreśla, iż województwo lubuskie posiada bogate zasoby dziedzictwa kulturowego. Krótko scharakteryzowano instytucje kultury na terenie województwa: muzea, teatry, biblioteki, kina, świetlice oraz ośrodki kultury. Ochronę dziedzictwa kulturowego poddano analizie SWOT. Jej najważniejsze mocne strony to: liczne i różnorodne zasoby dziedzictwa kulturowego oraz bogactwo miejsc i tradycji historycznych oraz bogate dziedzictwo kulturowe regionu.

Do słabych stron zaliczono: zły stan techniczny większości zabytków architektury, konieczność pilnych, kosztownych remontów oraz zróżnicowany stopień dostępności mieszkańców województwa do oferty turystycznej i kulturalnej.

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 w odniesieniu do zabytków kontynuuje wyznaczone w ostatniej strategii cele i kierunki. W diagnozie społeczno-gospodarczej podkreślono, iż województwo lubuskie należy do obszarów bogatych w zabytki, dlatego istnieje potrzeba ich stałego wsparcia oraz większego inwestowania w infrastrukturę kulturalną. Poza tym zauważono, że należałoby się skoncentrować na popularyzacji dziedzictwa kulturowego i efektywniejszym wykorzystaniu go w ramach rozwoju turystyki kulturowej.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego, przyjęty uchwałą Nr XLIV/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 23 kwietnia 2018 r. To dokument określający politykę zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa. Wraz ze strategią rozwoju województwa stanowi on podstawę prowadzenia polityki rozwoju. Plan ma w założeniu warunkować korzystne przemiany rozwoju gospodarczego, wzrostu poziomu i jakości życia, konkurencyjności regionu z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Plan stanowi ramy dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa lubuskiego. W 2 celu strategicznym określonym jako - zrównoważony rozwój społeczny ustalono jako cele operacyjne m. in.: ochronę walorów przyrodniczych i krajobrazowych oraz dziedzictwa kulturowego oraz budowanie na nich tożsamości regionalnej (2.7), a także rewitalizację obszarów zdegradowanych (2.8.). Natomiast w 3 celu strategicznym ustalonym jako - rozwój konkurencyjnej gospodarki jednym z celów operacyjnych jest rozwój potencjału turystycznego województwa (3.12). Wyznaczone w planie strategiczne cele rozwoju przestrzennego zostaną osiągnięte poprzez realizację szczegółowych kierunków rozwoju województwa lubuskiego, wyznaczonych dla poszczególnych stref tematycznych, w tym m. in. strefy

przyrodniczej, społecznej, kulturowej. W ramach systemu przyrodniczego wyznaczono kierunki polityki i zagospodarowania przestrzennego w tym: ochronę krajobrazu (kierunek 5). W celu realizacji tego kierunku ustalono działania: 1. ochronę najcenniejszych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego oraz 2. opracowanie audytu krajobrazowego. Zwrócono również uwagę na aleje drzew, które stanowią istotny element kształtujący krajobraz kulturowy i jeśli nie zagrażają bezpieczeństwu ludzi i mienia powinny podlegać ochronie.

W ramach ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju turystyki wyznaczono kierunki polityki i zagospodarowania przestrzennego:

Kierunek 1. zachowanie i ochrona obiektów zabytkowych;

Kierunek 2. kreowanie i ochrona spójnego oraz harmonijnego krajobrazu kulturowego;

Kierunek 3. efektywne wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym przede wszystkim na cele turystyczne;

Kierunek 4. kształtowanie tożsamości kulturowej;

Kierunek 5. kompleksowa rewitalizacja obszarów zdegradowanych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów zabytkowych.

W planie określono listę obiektów archeologicznych wskazanych do objęcia szczególną ochroną, ze względu na znaczenie ponadregionalne, zabytki proponowane do wpisu na listę pomników historii lub utworzenia parku kulturowego, a także inne zabytki, które ze względu na swoje cenne wartości w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa, powinny zostać objęte szczególną ochroną.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2021-2024

Program został przyjęty Uchwałą Nr XXIX/444/17 przez Sejmik Województwa Lubuskiego z dnia 10 kwietnia 2017 r. Głównym celem Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020 jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego i zachowania krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej przez określenie służących temu warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach samorządu województwa.

Część programowa przedstawia cel strategiczny: „Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionu i budowania więzi społecznych”. Na cel ten składają się następujące 4 cele priorytetowe wraz z wyznaczonymi kierunkami działań:

I. Rozpoznanie zasobu i aktywne zarządzanie dziedzictwem kulturowym.

I.1. Prowadzenie badań nad historią regionu i dziedzictwem kulturowym.

I.2. Przeciwdziałanie zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego.

I.3. Obejmowanie ochroną prawną unikalnych krajobrazów kulturowych.

I.4. Wprowadzanie problematyki związanej z ochroną zabytków do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

I.5. Realizacja gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami.

II. Rewaloryzacja zabytków o wysokiej randze w krajobrazie kulturowym regionu.

II.1. Prace przy zabytkach ruchomych i nieruchomych.

II.2. Rewitalizacja układów przestrzennych i zespołów budowlanych.

II.3. Zabezpieczanie zagrożonych zabytków i zatrzymywanie procesów destrukcji.

II.4. Stworzenie systemu finansowania i współfinansowania prac przy zabytkach.

III. Aktywizacja społeczna i gospodarcza w zakresie opieki nad zabytkami.

III.1. Aktywizowanie społeczności lokalnych w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami.

III.2. Wspieranie dawnych rzemiosł i technik budowlanych oraz ginących zawodów.

III.3. Promowanie dziedzictwa niematerialnego w celu wzmocnienia więzi społecznych.

III.4. Tworzenie rozwiązań gospodarczych na rzecz wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego.

III.5. Zagospodarowanie zabytków na cele turystyczne.

III.6. Rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o dziedzictwo kulturowe.

IV. Edukacja, popularyzacja i promocja dziedzictwa kulturowego.

IV.1. Wspieranie programów edukacji regionalnej i projektów edukacyjnych oraz obywatelskich wzmacniających kompetencje kulturowe.

IV.2 Budowa systemu informacji o zabytkach województwa.

IV.3. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.

IV.4. Promocja dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego.

IV.5. Wspieranie lokalnych muzeów i izb muzealnych oraz ich działalności.

IV.6. Publikacje wydawnictw z zakresu dziedzictwa kulturowego.

W dokumencie znajduje się ponadto analiza SWOT dla województwa w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego. Poszczególne rozdziały obejmują uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego, jego charakterystykę wraz z analizą strategiczną, zestawienie i ocenę dotychczasowych działań podejmowanych przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego oraz cele, priorytety i zadania POZWL, a także źródła finansowania przedsięwzięć z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami. W charakterystyce stanu zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego wydzielono i opisano:

- zabytki nieruchome, zabytki archeologiczne i zabytki ruchome, znajdujące się w rejestrze zabytków województwa lubuskiego;
- pomniki historii;
- parki i ogrody;
- cmentarze;
- zabytki techniki;
- architekturę sakralną;
- architekturę rezydencjonalną;
- architekturę militarną;
- budynki użyteczności publicznej;
- zielen komponowaną;
- układy urbanistyczne;
- układy ruralistyczne;
- krajobraz kulturowy.

5.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu)

Strategia Rozwoju Powiatu Nowosolskiego na lata 2015-2025

Strategia Rozwoju Powiatu Nowosolskiego na lata 2015-2025 jest jednym z podstawowych dokumentów powiatu – stanowi fundament do prowadzenia polityki rozwoju lokalnego powiatu nowosolskiego. Określa cele, wyznacza kierunki rozwoju w przyjętym horyzoncie czasowym i zadania przyczyniające się do realizacji celów. Strategia Rozwoju Powiatu Nowosolskiego na lata 2015-2025 stanowi także bazę wyjściową do przygotowywania innych sektorowych planistycznych dokumentów powiatu. Posiadanie tego typu dokumentu odgrywa także znaczącą rolę w procesie aplikowania o środki zewnętrzne, w tym w szczególności środki pochodzące z Unii Europejskiej.

Dokument Strategia formułuje dwa cele o charakterze strategicznym:

1. Podniesienie jakości życia mieszkańców powiatu nowosolskiego;

Cel operacyjny: Poprawa dostępności komunikacyjnej powiatu;

Cel operacyjny: Rozwój infrastruktury społecznej powiatu nowosolskiego;

Cel operacyjny: Poprawa stanu środowiska naturalnego i bezpieczeństwa publicznego;

Cel operacyjny: Rozwój funkcji turystyczno-rekreacyjnej powiatu nowosolskiego;

2. Rozwój zasobów ludzkich oraz poprawa potencjału społecznego powiatu nowosolskiego;

Cel operacyjny: Nowoczesna edukacja powiatu nowosolskiego;

Cel operacyjny: Integracja społeczna osób oraz grup wykluczonych społecznie.

6. Charakterystyka Powiatu Nowosolskiego

6.1. Położenie administracyjne

Powiat Nowosolski jako jednostka administracji samorządowej powstał w wyniku reformy administracji publicznej, wprowadzającej trójstopniowy podział terytorialny państwa i funkcjonuje od 1 stycznia 1999 r. Stanowiąca centrum powiatu Nowa Sól oddalona jest od Zielonej Góry, siedziby władz samorządowych województwa lubuskiego, o około 24 km. Nowa Sól leży w odległości około 130 km od Gorzowa Wielkopolskiego, siedziby wojewody lubuskiego. Jako miasto stanowi 0,16% powierzchni województwa lubuskiego, zajmując obszar 21,8 km². Powiat sąsiaduje z 6 jednostkami administracyjnymi tego samego szczebla:

- od strony północnej – z miastem Zielona Góra i Powiatem Zielonogórskim;
- od strony wschodniej – z Powiatem Wschowskim;
- od strony południowo-zachodniej – z Powiatem Żagańskim,
- od strony północno-wschodniej – z Powiatem Wolsztyńskim (województwo wielkopolskie),
- od strony południowej – z Powiatem Głogowskim (województwo dolnośląskie).

W skład powiatu nowosolskiego wchodzi następujące gminy:

- Gmina Nowa Sól (gmina miejska);
- Gmina Kozuchów (gmina miejsko-wiejska);
- Gmina Bytom Odrzański (gmina miejsko-wiejska);
- Gmina Nowe Miasteczko (gmina miejsko-wiejska);
- Gmina Otyń (gmina miejsko-wiejska);
- Gmina Nowa Sól (gmina wiejska);
- Gmina Kolsko (gmina wiejska);
- Gmina Siedlisko (gmina wiejska).

Powiat nowosolski w układzie gmin

Na obszarze gmin wiejskich oraz miejsko-wiejskich znajdują się sołectwa. Najwięcej sołectw liczy gmina miejsko-wiejska Kozuchów.

Sołectwa w gminach powiatu nowosolskiego:

a)Gmina Kozuchów: Broniszów, Bulin, Cisów, Cziradz, Drwalewice, Dziadoszyce, Książ Śląski, Lasocin, Mirocin Dolny, Mirocin Górny, Mirocin Średni, Podbrzezie Dolne, Podbrzezie Górne, Radwanów, Sokołów, Solniki, Studzieniec, Stypułów, Słocina;

b)Gmina Bytom Odrzański: Bodzów, Bonów, Bycz, Drogomil, Królikowice, Małaszowice, Popowo, Tarnów Bycki, Wierzbnica;

c)Gmina Nowe Miasteczko: Borów Polski, Borów Wielki, Gołaszyn, Konin, Miłaków, Nieciecz, Popęszyce, Rejów, Szyba, Żuków

d)Gmina Otyń: Bobrowniki, Czasław, Konradowo, Modrzyca, Niedoradz, Zakęcie, Ługi;

e)Gmina Nowa Sól wiejska: Buczków, Chełmek, Ciepiałów, Dąbrowno, Jeziorna, Jodłów, Kiełcz, Lelechów, Lipiny, Lubieszów, Lubięcín, Nowe Żabno, Przyborów;

f)Gmina Kolsko: Jesiona, Kolsko, Konotop, Lipka, Mesze, Sławocin, Tyrszeliny, Uście;

g)Gmina Siedlisko: Bielawy, Borowiec, Piękne Kąty, Różanówka, Siedlisko, Zwierzyniec.

6.2. Charakterystyka społeczna

W 2020 r. (30 czerwca) powiat nowosolski zamieszkiwało 86 014 osób. Gęstość zaludnienia w powiecie odpowiadała liczbie 112 osób/km². Pod względem zaludnienia (faktyczne miejsce zamieszkania) największą gminą powiatu jest gmina wiejska Nowa Sól, zaś pod względem powierzchni – gmina Kożuchów.

Powiat nowosolski w układzie gmin:

Gmina	Powierzchnia [km ²]	Ludność	Gęstość zaludnienia [os./km ²]
Nowa Sól - miasto	21,8	38 566	1773
Kożuchów	179,2	15 770	90
Bytom Odrzański	52,4	5477	104
Nowe Miasteczko	77,2	5473	71
Otyń	91,6	6911	75
Kolsko	80,6	3347	41,5
Siedlisko	92,2	3606	39
Nowa Sól – gmina wiejska	176	6849	39

6.3. Charakterystyka przyrodnicza

Według ustalonej przez J. Kondrackiego fizyczno-geograficznej regionalizacji Polski teren powiatu nowosolskiego znajduje się w megaregionie – Pozaalpejska Europa Środkowa, podobnie jak większa część kraju. Powiat nowosolski położony jest w prowincji Niż Środkowoeuropejski i w podprowincji Pojezierza Południowobałtyckiego. W układzie mezoregionalnym opisywana jednostka usytuowana jest w zasięgu następujących jednostek: Obniżenie Nowosolskie, Pradolina Głogowska, Wzgórza Dalkowskie i Wał Zielonogórski nad Odrą.

W granicach powiatu występują następujące obszary i obiekty chronione:

- Rezerwat przyrody „Bukowa Góra”,
- Rezerwat przyrody „Bażantarnia”,
- Rezerwat przyrody „Annabrzeskie Wąwozy”,
- Rezerwat przyrody „Jezioro Święte”,
- Rezerwat przyrody „Jezioro Mesze”,
- Obszar chronionego krajobrazu Wzgórza Dalkowskie,
- Obszar chronionego krajobrazu Dolina Śląskiej Ochli,
- Obszar chronionego krajobrazu Nowosolska Dolina Odry,
- Obszar chronionego krajobrazu Pojezierze Sławsko-Przemęckie,
- Obszar chronionego krajobrazu Rynny Obrzycko-Obrzańskie,
- Obszar Natura 2000 Nowosolska Dolina Odry,
- Obszar Natura 2000 Żurawie Bagno Sławskie,
- Obszar Natura 2000 Otyń,
- Obszar Natura 2000 Broniszów,
- Obszar Natura 2000 Dolina Środkowej Odry,
- Obszar Natura 2000 Pojezierze Sławskie,
- 93 pomniki przyrody.

Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona wynosi 17195,3 ha i obejmuje 22,3% ogólnej powierzchni powiatu. Rezerваты przyrody zajmują 123,8 ha, zaś obszary chronionego krajobrazu 17017,7 ha.

W powiecie nowosolskim rzeźba terenu ukształtowana została przez lodowiec. Pasma moreny czołowej zlodowacenia bałtyckiego w okolicach Bobrownik (gm.

Otyń), wznoszące się na ok. 200 m n.p.m., są charakterystyczne dla Wzgórz Dalkowskich i Pojezierza Sławskiego. W okolicach Nowej Soli uwagę zwracają osobliwości przyrodnicze, a szczególnie lasy iglaste, liściaste i mieszane. Przeważa bór sosnowy, z domieszką modrzewia. Do najciekawszych należy Puszcza Karolacka z kępami starodrzewu bukowego (250 – 300 lat).

Cały obszar powiatu nowosolskiego znajduje się w zlewni Bałtyku i położony jest w dorzeczu środkowego biegu rzeki Odry, która jest głównym ciekim regionu. Innymi ważnymi ciekami mającymi swój bieg lub jego część na terenie powiatu są: Biała Woda, Krzycki Rów, Czarna Struga, Kożusznica, Śląska Ochła, Obrzyca, Południowy Kanał Obry, Brzeźnica, Czarna Strużka, Kanał Obrzycki, Mirotka i Rudnianka. Cieki te wzbogacone są o sieć rowów melioracyjnych i odwodnieniowych. W ramach wód stojących powiat posiada 8 jezior o łącznej powierzchni 228,3 ha leżących na terenie gminy Kolsko, Nowa Sól i Nowe Miasteczko. Wszystkie te jeziora wykorzystywane są lokalnie do celów rekreacyjnych i wędkarskiego połowu ryb.

7. Historyczne aspekty dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego

7.1. Rys historyczny obszaru powiatu nowosolskiego

Ziemie obecnego powiatu nowosolskiego w całości znajdują się w granicach historycznych Dolnego Śląska i z jego dziejami były związane w przeszłości. Od najdawniejszych czasów ziemia ta należała do państwa polskiego, a po rozbiu dzielnicowym do księstwa, którym władali Piastowie Śląscy. Po śmierci księcia Bolesława Rogatki nastąpił podział Księstwa Śląskiego na trzy dzielnice – wrocławską, legnicką i głogowską. Tę ostatnią objął książę Konrad I (1251-1273) i na obszarze księstwa, zwanego Głogowskim, znalazł się dzisiejszy powiat nowosolski. Władanie tą ziemią przez potomków Konrada I zakończyło się wraz ze śmiercią w 1476 r. Henryka XI Głogowskiego i w 1504 r. Jana II Żagańskiego. Utworzenie Księstwa Głogowskiego przyspieszyło zasiedlenie i zagospodarowanie należących do niego ziem. Granice terytorialne księstwa głogowskiego ukształtowane zostały pod koniec XV wieku. W księstwie głogowskim do połowy XVI wieku, największym posiadaczem ziemskim była rodzina von Rechenberg, która posiadała w udziały w sześciu miastach, w tym Otyń, Bytom Odrzański, Nowe Miasteczko i Kozuchów. Głównym ośrodkiem był Kozuchów, pozostający miastem królewskim. Wzmiankowany po raz pierwszy w 1273 r., przeobraził się z czasem w miasto z książęcym zamkiem, kościołami, ratuszem, murowaną zabudową, opasane podwójną linią murów z bramami. Po wygaśnięciu rodu Rachenbergów, majątki przeszły w ręce innych linii szlacheckich oraz zakonu jezuitów. W drugiej połowie XVI wieku wielkie posiadłości ziemskie gromadziła rodzina von Schöneich. Wsie o najstarszym rodowodzie to Mirocin Górny i Dolny, Drwalewice, Popęszyce, Miłaków, Studzieniec, Książ, Broniszów, Borów Polski, Siedlisko, Solniki, Otyń. W XVI stuleciu na terenie współczesnego powiatu nowosolskiego znajdowały się cztery miasta. Trzy z nich były obwarowane – Kozuchów, Bytom Odrzański, Nowe Miasteczko, jedno otwarte – Otyń. W XVIII w. status miasta otrzymały Konotop (1706 r.), który stracił status miasta po 1811 r. i Nowa Sól (1743 r.).

Wiek XVI i XVII to czas intensywnego rozwoju gospodarczego i zarazem budowy wielu okazałych gmachów ale także siedzib właścicieli ziemskich. Szlachta księstwa głogowskiego rozwijała gospodarkę folwarczną. Modernizowano i powiększono domy o średniowiecznej metryce. Większość miejscowości na terenie obecnego powiatu nowosolskiego ucierpiała podczas wojny trzydziestoletniej (1618 – 1648). W tym czasie największy wpływ na stosunki społeczno – polityczne miała reformacja. Na terenie księstwa głogowskiego postępy reformacji związane były głównie z działaniami rodu von Rechenberg. Parafie obsadzano duchownymi protestanckimi. Reformacja w księstwie miała luteranski charakter. W wyniku wojny trzydziestoletniej (1618-1648) doszło do znacznych zniszczeń terenu księstwa, spowodowanych przemarszami wojsk. Wiele miast i wsi było wyludnionych. Tereny

położone na lewym brzegu rzeki Odry zamieszkiwała głównie ludność niemiecka, coraz liczniej napływająca na Śląsk. Polacy stanowili mniejszość skupioną w niewielkich enklawach np. Bobrowniki, Niedoradz, Kolsko, Konotop, jednak na pocz. XIX w. te wsie utraciły polski charakter.

Po trzech wojnach śląskich w XVIII w. wzmocniło się panowanie pruskie na omawianym obszarze. W 1742 r. władze pruskie przeprowadziły reformę administracyjną. Zniesiono tradycyjny podział Śląska na księstwa i utworzono dwa departamenty. Tereny obecnego powiatu nowosolskiego wchodziły w przeważającej części w skład powiatu kożuchowskiego. W latach 1818 – 1820 władze pruskie wprowadziły kolejny podział administracyjny, w wyniku którego omawiany teren nadal pozostał w powiecie kożuchowskim oraz w księstwie siedliskim. Po zjednoczeniu Niemiec w 1871 r. obszar obecnego powiatu nowosolskiego znalazł się na peryferiach nowego państwa niemieckiego. Na skutek przemian gospodarczych zatrzymał się rozwój miast, których gospodarka oparta była na rzemiośle, tj. Kożuchowa, Nowego Miasteczka, Bytomia Odrzańskiego. Nowa Sól stała się wówczas najbardziej dynamicznie rozwijającym się ośrodkiem przemysłowym na omawianym terenie. Oprócz kilkudziesięciu mniejszych zakładów przemysłowych rozwijały się tutaj olbrzymie fabryki. To ich właściciele decydowali o kształcie miasta, budowali wielkie hale produkcyjne, wille, osiedla mieszkaniowe dla swoich robotników, budynki użyteczności publicznej. Po drugiej wojnie światowej teren obecnego powiatu nowosolskiego, jako tzw. Ziemie Odzyskane, znalazły się w granicach Polski. Wraz z utworzeniem administracji polskiej pojawili się polscy osadnicy. Napływowi ludności polskiej towarzyszyła akcja wysiedlania ludności niemieckiej. W 1953 r. siedziba władz powiatowych przeniesiona została do Nowej Soli, co pociągało za sobą zmianę nazwy powiatu na nowosolski. Reforma administracyjna w 1975 r. zniósła powiaty, zaś ponowne utworzenie tych jednostek administracji terenowej w 1999 r., przyniosło znaczne zmiany ich granic. Ostateczne granice powiatu nowosolskiego ukształtowane zostały w 2002 r.

7.2. Gminy powiatu nowosolskiego wraz z charakterystyką ich dziedzictwa historycznego

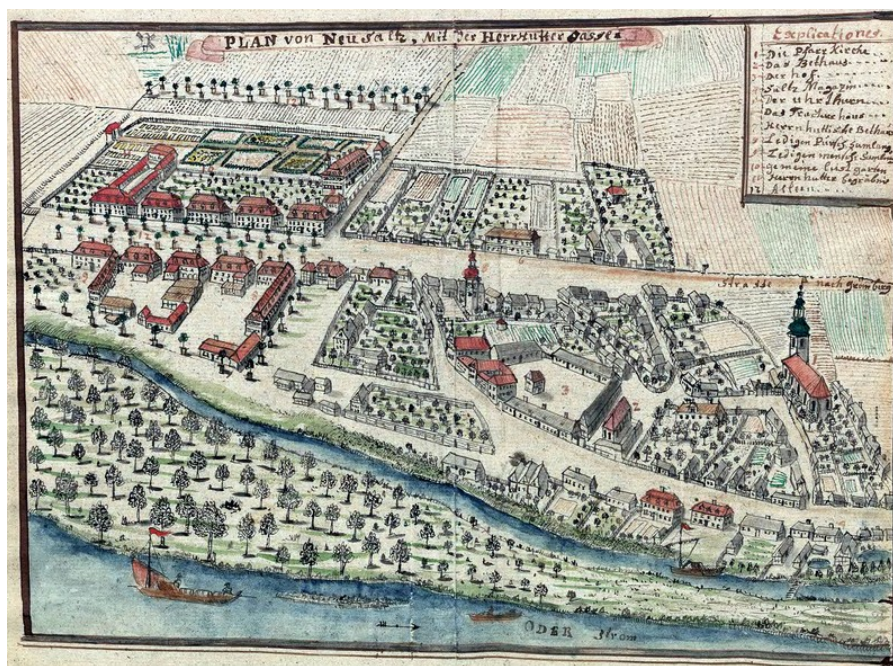
Gmina Nowa Sól Miasto

Początki obecnego miasta Nowej Soli są ściśle związane z zaopatrywaniem Śląska w sól i z budową warzelni nieopodal wsi Modrzyca, noszącej nazwę „Przy Nowej Soli w Modrzycy” (niem. *Zum Neuen Saltzen bei Moderitz*), z czasem przekształcając się w krótszą formę (niem. *Neusalz*). Prawa miejskie Nowa Sól

otrzymała dopiero w 1743 r. „Okres solny” skończył się jednak dla miasta zaraz po wojnie trzydziestoletniej, kiedy to warzelnia została zamknięta.

Od XIX w. Nowa Sól była już znaczącym ośrodkiem przemysłowym, gdzie dynamicznie rozwijał się przemysł, powstały fabryki nici, kleju, okres rozwoju dotyczył także przemysłu ciężkiego – nowo powstałej huty żelaza. Korzystne połączenia komunikacyjne przyczyniły się do bujnego rozwoju handlu. Budowano liczne drogi łączące miasto z innymi miejscowościami regionu. W latach 1900-1907 uruchomiono linię kolejową w kierunku Poznania, zaś u progu XX w. uruchomiono tu także dużą stocznię rzeczną, a wraz z nią port przeładunkowy.

Na przełomie XIX i XX stulecia przekształceniu uległa niemalże cała zabudowa miasta, które otrzymało zespół zwartej zabudowy mieszczańskiej przy głównych ulicach. Budynki otrzymały zróżnicowaną szatę architektoniczną – głównie eklektyczną i secesyjną z bogatym detalem i wystrojem sztukatorskim. W okresie I i II wojny światowej ludność i przemysł zarówno miasto, jak i inne pobliskie miejscowości w dużej mierze pracowały na potrzeby wojenne. Po 1945 r. zorganizowano polską administrację i rozpoczęto wysiedlanie ludności niemieckiej. W pierwszych latach powojennych Nowa Sól, jak i inne gminy znajdowały się w granicach powiatu kożuchowskiego, dopiero w 1953 r. podjęto decyzję o przeniesieniu władz powiatowych i utworzeniu powiatu nowosolskiego.

Widok miasta Nowa Sól z 2 poł. XVIII w., źródło: www.wikipedia.pl

Gmina Koźuchów

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Koźuchów wskazują na istnienie na tym terenie osadnictwa kultury łużyckiej (900-600 p.n.e.), później kultury pomorskiej i z okresu lateńskiego (250-100 p.n.e.). We wczesnym średniowieczu na terenie dzisiejszej wsi Solniki znajdował się gród obronny z VIII w. Swój największy rozkwit gród ten przechodził prawdopodobnie w pierwszej połowie X w. W trakcie prowadzonych badań na tym terenie odkryto również istnienie późniejszych zabytków, pochodzących z XII-XIII w. i był to prawdopodobnie schyłkowy okres funkcjonowania grodu. Kolejne ślady osadnictwa z czasów młodszej epoki kamienia odkryte zostały w okolicy dzisiejszej wsi Lasocin. Badania archeologiczne potwierdziły istnienie w tym czasie neolitycznej osady. Potwierdzono również ślady datujące się na okres tzw. kultury łużyckiej (cmentarzysko z I w. p.n.e.).

Późne udokumentowanie źródłowe wskazują na średniowieczne pochodzenie miasta Koźuchowa. Po raz pierwszy nazwa grodu (*Diegotrych castelanus in Cosuchov*) występuje w dokumencie księcia głogowskiego Konrada I z 1273 r. W tym czasie Koźuchów był już najprawdopodobniej w pełni ukształtowanym miastem i znajdował się w granicach księstwa głogowskiego. Zdaniem niektórych badaczy, powstanie miasta należy łączyć z przeniesieniem ośrodka władzy i wymiany handlowej z pobliskich Solnik, gdzie na przełomie XII/XIII w. funkcjonował gród i wczesny ośrodek targowy. Pogląd ten wydaje się bardzo prawdopodobny wobec niewielkiej odległości grodu w Solnikach od Koźuchowa (3 km). Polityka gospodarcza książąt głogowskich umożliwiała miastu szybki rozwój i prawdopodobnie pod koniec XIII w. miasto otrzymało zezwolenie na budowę murowanych fortyfikacji. Gród kasztelański w Koźuchowie funkcjonował prawdopodobnie do przełomu XIII i XIV w., kiedy przekształcony został w murowany zamek.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Bielice (po raz pierwszy wymieniona w dokumencie z 1220 r.), Broniszów (pierwsza źródłowa informacja o miejscowości pojawiła się w 1305 r.), Bulin (po raz pierwszy wzmiankowana była w 1295 r.), Cisów (powstała w XIV w., prawdopodobnie była to jedna z osad

przynależnych do miasta Koźuchowa), Czciradz (w źródłach pisanych pierwsza wzmianka pojawiła w końcu XIII w.) Drwalewice (pierwsze wzmianki pochodzą z 1295 r.), Dziadoszyce (pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą 1295 r.), Książ Śląski (pierwsze informacje o wsi pochodzą z 1305 r.), Lasocin (po raz pierwszy wzmiankowany w 1220 r.), Mirocin Dolny (prawdopodobnie jest najstarszą z trzech części wsi, pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1271 r.), Mirocin Górny (wzmiankowany po raz pierwszy w 1352 r.), Mirocin Średni (wydzielenie się majątku ziemskiego nastąpiło prawdopodobnie w końcu XIV w.), Podbrzezie Dolne i Górne (pierwsze wzmianki pojawiły się w 1295 r.), Radwanów (po raz pierwszy wzmiankowana w 1310 r.), Słocina (pierwsza wzmianka pochodzi z 1307 r.), Sokołów (po raz pierwszy wzmiankowana w 1295 r., osada w średniowieczu była jedną z wsi służebnych koźuchowskiego grodu), Solniki (powstała w II poł. XII w.), Studzieniec (po raz pierwszy wzmiankowana w 1255 r.) i Stypułów (pierwsze wzmianki pojawiły się w 1305 r.).

Do rozwoju zarówno miasta, jak i innych pobliskich wsi w XV w. i XVI w. przyczyniły się działania Jagiellonów i późniejszych właścicieli – rodziny von Rechenberg. Okres świetności, podobnie jak w przypadku innych miejscowości przerwała wojna trzydziestoletnia, wówczas to z obecnością wojska wiązały się kontrybucje, grabieże i liczne pożary, które spopieliły miasto i jego przedmieścia i okoliczne miejscowości.

Przejście Koźuchowa i innych miejscowości pod panowanie pruskie w XVIII w. nie sprzyjało ich rozwojowi. Nałożone wówczas podatki i ogólny ucisk fiskalny charakteryzujący pruski system państwowy, spowodowały wyraźny regres. Do zahamowania rozwoju, jak w przypadku innych miast Bytomia Odrzańskiego, Otynia, Nowego Miasteczka przyczyniły się również obciążenia związane z wojnami śląskimi, a przede wszystkim wojną siedmioletnią. Znaczna część ludności utrzymywała się z rolnictwa (w hodowli bydła i koni specjalizował się folwark w Drwalewicach, w hodowli ciężkich koni pociągowych folwark w Dziadoszycach, w hodowli owiec folwark w Solnikach i w Koźuchowie, w hodowli bydła, owiec i trzody folwark w Czciradzu Dolnym folwark, w Lasocinie przy folwarku założono winnice) oraz z handlu i rzemiosła (wśród rzemieślników prym wiodli szewcy, sukiennicy, młynarze,

krawcy, farbiarze płótna, piekarze, rzeźnicy, kuśnierze, garncarze, bednarze, stolarze i kowale.

W XIX w. i w pierwszej połowie XX w. następował ponowny rozwój zarówno miasta Koźuchów, jak i innych miejscowości. W Koźuchowie powstały pierwsze zakłady przemysłowe (garbarnia, fabryka kaloryferów, fabryka silników motocyklowych i samochodowych), zbudowano dworzec, uruchomiono szpital, dom opieki społecznej, pocztę, zbudowano wieżę ciśnień, wprowadzono elektryczne oświetlenie i uruchomiono wodociągi miejskie, likwidując lampy naftowe oraz drewniane rury i zbiorniki na wodę, w Bielicach funkcjonowała gorzelnia i wiatrak, przebudowano folwark i rozpoczęto budowę rezydencji, zaś na początku XX w. rozpoczęto w pobliżu Bielic eksploatację złóż węgla brunatnego, w Broniszowie funkcjonowały 3 folwarki, 2 cegielnie, 2 młyny wodne, 5 wiatraków, do majątku ziemskiego należała winnica, wyrobisko torfu i węglarnia (węgiel drzewny), w Cisowie rozbudowany został miejscowy folwark i postawiono wiatrak, w Drwalewicach i Dziadoszycach przy folwarku zbudowano browar i gorzelnię oraz po 2 wiatraki, w Książu Śląskim zbudowano gorzelnię, olejarnię, wiatrak i kuźnię, zaś w pobliżu wsi pozyskiwano rudę darniową, w Lasocinie przy folwarku otwarto gorzelnię i browar, funkcjonował wiatrak i założono winnice, zaś w Mirocinie Dolnym, Średnim i Górnym zbudowano młyny wodne, wiatraki, gorzelnie, olejarnie i cegielnie.

Po 1945 r. w folwarkach wielu wsi m.in. Bulin, Cisów, Czciradz, Drwalewice, Książ Śląski, Lasocin, Mirocin Dolny, Mirocin Górny, Mirocin Średni, Podbrzezie Dolne i Górne, Radwanów, Sokołów, Solniki, Studzieniec, Stypułów funkcjonowało Państwowe Gospodarstwo Rolne, zaś sąsiadujące dwory i pałace pełniły funkcje administracyjno-mieszkalne. W 1953 r. zlikwidowano powiat koźuchowski, a władze powiatowe przeniesiono do Nowej Soli.

Widok miasta Kozuchów, źródło: www.kozuchow.pl

Gmina Bytom Odrzański

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Bytom Odrzański pochodzą ze środkowej epoki kamienia (mezolitu). Okolice dzisiejszego miasta Bytomia Odrzańskiego zamieszkiwano także w epoce brązu, o czym świadczą pozostałości osady i cmentarzyska ludności kultury łużyckiej. Pierwsze ślady obecności na tym terenie Słowian datują się na VII w. i VIII w.

Wczesnośredniowieczne pochodzenie ma miasto Bytom Odrzański. Ślady grodziska, pełniącego rolę warowni nagrańczej państwa pierwszych Piastów, położonego około 1,5 km na północ od współczesnego miasta pochodzą z 2 poł. XI w., W 2 poł. XII w. nastąpił proces przenoszenia się osadnictwa na teren płaskowyżu, położonego na południe od grodu. W nowym miejscu zaczęła się rozwijać osada, która już w 1175 r. posiadała swój kościół p.w. św. Stefana (później św. Hieronima). Pierwsza wzmianka o nowym grodzie pojawia się w dokumencie kasztelana bytomskiego z 1203 r.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Bodzów (pierwsze wzmianki pochodzą z 1305 r., kiedy wieś należała do dóbr kościelnych biskupstwa wrocławskiego), Bonów (założona prawdopodobnie na początku XIV w. i związana z majątkiem ziemskim w Sobolicach), Bycz (pierwsze wzmianki pojawiły się

w 1360 r.), Drogomil (pierwsza wzmianka pochodzi z 1305 r., w tym czasie wchodził w skład dóbr biskupa wrocławskiego), Królikowice (jako własność rycerską wymienione po raz pierwszy w 1360 r.), Małaszowice (pierwszy raz wzmiankowana w dokumencie z 1360 r.), Popowo (pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1360 r.), Sobolice (pierwsze wzmianki pochodzą z połowy XIII w.), Tarnów Bycki (pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1360 r.), Wierzbnica (należąca do najwcześniej wzmiankowanych wsi z terenu powiatu nowosolskiego, wymieniona w dokumencie dotyczącym kasztelanii bytomskiej z 1175 r.).

Tereny obecnej Gminy Bytom Odrzański od 1251 r. weszły w skład księstwa głogowskiego. W 1344 r. w wyniku układów między królem Czech a księciem Henrykiem V Żelaznym, księstwo głogowskie wraz ze stołecznym Głogowem i Bytomiem zostało podzielone na dwie części – książęcą (Drogomil, Popowo i część północno-zachodnia Bytomia Odrzańskiego) i królewską (Bodzów, Bonów, Bycz, Królikowice, Małaszowice, Tarnów Bycki, Wierzbnica, Sobolice i część południowo-wschodnia Bytomia Odrzańskiego). W 1381 r. cesarz Wacław IV nadał w lenno swoją część Bytomia, Siedlisko i Tarnów Jezierny Nickelowi von Rechenbergowi. Od tej pory część królewska Bytomia na okres dwóch stuleci znalazła się w rękach rodu Rechenbergów. Dopiero na początku XVI w. całość Bytomia znalazła się w rękach rodziny von Rechenberg.

W 1561 r. majątek bytomski (w tym Bytom Odrzański, Siedlisko i Tarnów Jezierny) zakupił Fabian von Schönaich. W rękach jego rodu Bytom pozostał do połowy XIX w. Nowy właściciel uporządkował sprawy własnościowe, nadał nowe statuty cechom i zainicjował liczne przebudowy. Szczególne zasługi w rozwoju Bytomia i okolic przypisuje się Georgowi von Schönaichowi. Zaraz po objęciu rządów rozpoczął budowę wspaniałej rezydencji w Siedlisku i przebudowę miasta Bytomia, w którym urzędował. Rozmach podjętych prac był ogromny. Nakazał podjąć prace melioracyjne prawego brzegu Odry między Bytomiem Odrzańskim a Sławą i zakładał liczne wsie i folwarki. Rozkwit miasta i okolicznych wsi przerwały wydarzenia wojny trzydziestoletniej. W związku z opowiedzeniem się właścicieli majątku po stronie protestantów Schönaichowi narzucono wysoką kontrybucję, wreszcie zmuszono do

emigracji i skonfiskowano dobra. Po wojnie Schönaichowie, którzy odzyskali swoje dobra skupili na odbudowie swoich majątków.

Od XVIII w. w gospodarce Bytomia dominowało rolnictwo, uprawa chmielu i winorośli, zaś we wsiach w: Bodzowie w XIX w. powstały nowe zabudowania folwarku, który specjalizował się w produkcji buraka cukrowego, przetwarzany był w miejscowej cukrowni i uruchomiono również browar, w Drogomilu uprawiano winorośl, w 2 połowie XIX w. nad rzeką wybudowano nabrzeże dla barek, uruchomiono cegielnię i cukrownię, w Królikowicach, Małaszowicach i Popowie w połowie XIX w. uruchomiono browar i gorzelnię zaś w Sobolicach w XIX w. wybudowano również nowe zabudowania folwarku.

W związku z rozwojem miasta na początku XIX w. rozpoczęto likwidację umocnień. Rozebrano bramy miejskie i palisadę, zniwelowano wały, a ziemia z ich rozbiórki posłużyła do zasypania fos. W 1821 r. właściciele miasta, rodzina von Schönaich, przekazała na potrzeby szkoły ewangelickiej teren dawnego zamku królewskiego. W latach 1835 -1836 wzniesiono tam budynek nowej szkoły. Z czasem pozostałe zabudowania zamku rozebrano.

Podczas II wojny światowej tereny dzisiejszej Gminy praktycznie nie zostały objęte działaniami wojennymi poza obszarami miasta Bytomia. Większe straty w zabudowie wyrządziły przebywające oddziały radzieckie i powojenna akcja rozbiórkowa, prowadzona w celu pozyskania materiałów budowlanych na odbudowę zniszczonych miast centralnej Polski. Po zakończeniu wojny w miejscowych folwarkach mieściły się Państwowe Gospodarstwo Rolne, które zlikwidowane zostały na początku lat 90. XX w.

Widok miasta Bytom Odrzański, źródło: www.zamkilubuskie.pl

Gmina Nowe Miasteczko

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Nowe Miasteczko wskazują ślady zasiedlenia okolic dzisiejszej wsi Gołaszyna na początku naszej ery (pozostałości cmentarzysk, m.in. kultury łużyckiej). We wczesnym średniowieczu istniała tutaj osada, która rozwijała się dzięki dogodnemu położeniu na szlaku handlowym z Głogowa do Krosna Odrzańskiego i Wrocławia. W XIII w. w pobliżu wsi powstała osada targowa, która dała początek miastu Nowe Miasteczko (*Nova Civitas Linda*).

Potwierdzono również ślady osadnictwa w okolicach obecnej wsi Popęszyce sięgające początków naszej ery. W 1875 r. w pobliżu wsi odkryto wczesnośredniowieczne grodzisko. Prowadzone na przełomie XIX w. i XX w. badania (1945 r.) wykazały fazy użytkowania grodu w VII w. i VIII w. oraz w początkach IX w. Schyłek funkcjonowania grodu przypadł prawdopodobnie na koniec IX w. Kolejne ślady osadnictwa z czasów I w. p.n.e. (osadnictwo tzw. kultury przedłużyckiej) odkryte zostały w okolicy dzisiejszej wsi Nieciecz.

Powstanie miasta Nowe Miasteczko związane jest z reformą miejską w XIII w. W pobliżu dawnej osady targowej (okolice wsi Gołaszyna) powstało wówczas nowe miasto o zwartym rozplanowaniu, po raz pierwszy wymienione w dokumentach księcia głogowskiego Henryka III w 1296 r. Lokacja nowego miasta obok starej osady

gołaszyńskiej spowodowała, że przez pewien czas nazywano je Nowe Miasto Linda, później przyjęła się nazwa - Nowe Miasteczko.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Borów Polski (pierwsza wzmianka o wsi pojawiła się między 1220 r. a 1233 r. w dokumentach biskupstwa wrocławskiego dotycząca dziesięcin płaconych parafii w Solnikach wskazuje, że wieś powstała wcześniej), Borów Wielki (pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z 1295 r.), Gołaszyn (pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1295 r.), Konin (pierwsza wzmianka pojawiła się w 1267 r.), Miłaków (pierwsze wzmianki o wsi Miłaków pochodzą z 1295 r. i dotyczą miejscowego kościoła p.w. św. Bartłomieja, tym samym sama miejscowość powstała zapewne wcześniej), Nieciecz (po raz pierwszy wzmiankowana w 1295 r.), Popęszyce (pierwsza wzmianka w 1295 r.), Rejów (powstała prawdopodobnie w XIII w.), Szyba (pierwsze informacje o wsi pojawiają się w związku z płaceniem przez jej mieszkańców dziesięcin biskupowi wrocławskiemu w 1295 r.) i Żuków (powstała prawdopodobnie w 2 poł. XIII w.).

Nowe Miasteczko od początku swojego istnienia było własnością książąt głogowskich i to oni nadając przywileje przyczyniali się do jego rozwoju. Zgodnie z podziałem w 1344 r. księstwa głogowskiego na dwie części – książęcą i królewską, miasto znalazło się w części książęcej księstwa. W 1579 r. Hans von Rechenberg z Otynia w drodze zakupu skupił w swoich rękach całość miasta, które od tej pory wchodziło w skład majątku otyńskiego. Okres pomyślnego rozwoju miasta przerwały dopiero wydarzenia wojny trzydziestoletniej. Liczne przemarsze wojsk, epidemia dżumy i pożary, szczególnie dotkliwy z 1634 r. przyczyniły się do ogromnych zniszczeń i upadku znaczenia miasta. Po wojnie Nowe Miasteczko wraz z Gołaszynem, Borowem Polskim i z Otyniem i okolicznymi wsiami znalazło się ostatecznie w rękach zakonu jezuitów, tworząc wspólny majątek otyński. Zakon jezuitów podobnie, jak w przypadku Otynia i pobliskich wsi przyczynił się do znacznego rozwoju Nowego Miasteczka i jego okolic. Odbudowano wiele zniszczonych obiektów, w tym kościół i ratusz w mieście, w Gołaszynie wybudowano kilka młynów wodnych i jeden wiatrowy, wzniesiono także przy folwarku wielką owczarnię i murowaną stodołę, browar, gorzelnię i cegielnię, zaś w Borowie Polskim wzniesiono nową stajnię i owczarnię. Po kasacji zakonu jezuitów w 1773 r. król

pruski Fryderyk Wilhelm II sprzedał majątek otyński księciu kurlandzkiemu i żagańskiemu Piotrowi Bironowi. Nowe Miasteczko i Otyń pozostały w rękach jego rodu do 1850 r., kiedy to zniesiono prywatną własność miast.

Rozwój wsi Konin, Miłaków, Rejów i Żuków jest natomiast ściśle związany z zakupem ich przez rodzinę von Schönaich z Siedliska i włączeniem ich do dóbr siedlisko-bytomskich. Po wojnie trzydziestoletniej znalazły się one w rękach głogowskich jezuitów (jako zastaw za niespłaconą przez Schönaichów kontrybucję wojenną). Dopiero w połowie XVIII w. udało się rodzinie książęcej z Siedliska odzyskać utracone dobra. Pozostały one w składzie książęcych dóbr rodowych do 1945 r. Szczególny ich rozwój przypada na połowę XVIII w. i XIX w. wówczas w Koninie wybudowano wiatraki i młyny wodne, w Miłakowie powstały nowe zabudowania gospodarcze, gorzelnia i owczarnia, w skład jego majątku wchodziły również wchodziły młyny wodne, wiatraki, rewir leśny z leśniczówką, cegielnia i gospoda, w Rejowie wybudowano dwa młyny – wodny i wiatrowy, zaś w Żukowie wybudowano młyny wodne, kuźnię i owczarnie.

W związku z licznymi pożarami w połowie XIX w. zmienił się również wygląd miasta. Przy stawianiu nowych budynków szeroko stosowano cegłę, która wyparła konstrukcję szachulcową. Zlikwidowano również jego średniowieczne fortyfikacje: mury i bramy prowadzące do miasta Głogowską, Bytomską, Żagańską i Piaskową oraz zasypano fosę i przebudowano ratusz.

W czasie II wojny światowej Nowe Miasteczko i okolice nie były narażone na bezpośrednie działania wojenne. Po 1945 r. wraz z wysiedlaniem ludności niemieckiej stopniowo do Nowego Miasteczka zaczęła napływać ludność polska, głównie przesiedleńcy z terenów wschodnich Rzeczypospolitej, zagarniętych po wojnie przez Związek Radziecki, repatrianci z Europy Zachodniej, osadnicy wojskowi i mieszkańcy Polski centralnej.

Gmina Nowe Miasteczko, źródło: www.zamkilubuskie.pl

Gmina Otyń

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie Gminy Otyń wskazują na istnienie w okolicach dzisiejszej wsi Bobrowniki niewielkiej osady na wzniesieniach Bukowej Góry, najprawdopodobniej ośrodka miejscowego kultu.

Otyń, podobnie jak większość miejscowości powiatu nowosolskiego ma pochodzenie średniowieczne. Pierwsza źródłowa wzmianka o mieście pochodzi z 1313 r. Prawa miejskie Otyń otrzymał prawdopodobnie na przełomie XIII w. i XIV w. Jedną z pierwszych potwierdzonych budowli w mieście był kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, którego obecność wzmiankuje się już w 1332 r.

W początkowym okresie swojego istnienia miasto Otyń było własnością książęcą i należało do księstwa głogowskiego. W XIV w. dzięki korzystnemu położeniu na szlaku handlowym z Pomorza na Śląsk, nastąpił szybki rozwój miasta jako lokalnego ośrodka handlu i rzemiosła, również administracji. W XV w. miasto przeszło we władanie rodziny von Zabel (Zabeltiz), w którego władaniu znajdowały się również dobra ziemskie na prawym brzegu Odry, m.in. Konotop, Kolsko i Klenica. Średniowieczne miasto nie posiadało kamiennych obwarowań. Prawdopodobnie otaczał je rów, miejscowo mokry – zasilany wodami Śląskiej Ochli.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Bobrowniki (pierwsza historyczna wzmianka o wsi pochodzi z 1384 r.), Konradowo (pierwsze wzmianki pojawiły się w dokumencie z 1516 r., należy przyjąć, że miejscowość powstała znacznie wcześniej i wchodziła w skład majątku ziemskiego w Otyniu, z którym związana była do zakończenia II wojny światowej), Ługi (powstała prawdopodobnie w 2 poł. XIII w.), Modrzyca (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1295 r.), Niedoradz (początki osady sięgają prawdopodobnie XII w. W XIII w. miała miejsce translokacja przestrzenna wsi i otrzymała ona układ owalnicy) i Zakęcie (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1516 r., kiedy wymieniono miejscowość w spisie dóbr ziemskich Otynia).

W 1516 r. Otyń wraz z Zakęciem, Konradowem, Niedoradzem i Klenicą wszedł w posiadanie rodziny Rechenbergów, którzy ponadto otrzymali prawa do Bytomia Odrzańskiego i Kozuchowa. W rękach lokalnej linii rodu Rechenberg miasto pozostawało do początku XVII w. W tym czasie do dóbr otyńskich przyłączono wsie Borów Polski i Gołaszyn oraz Nowe Miasteczko. W czasach wojny trzydziestoletniej Otyń, jak wiele innych miejscowości regionu, poniósł znaczne straty na skutek przemarszu wojsk szwedzkich, austriackich i brandenburskich, a także pożarów i epidemii dżumy. Po wojnie majątek otyński, w skład którego wchodziło miasto Otyń oraz wsie Bobrowniki, Niedoradz, Konradowo, Zakęcie, Sucha, Ługi, Borów Polski, Klenica, Gołaszyn oraz część Nowego Miasteczka i Modrzycy przejęli jezuiti.

Zakon inwestował wówczas w rozwój majątku. W Otyniu wybudowano dwie obszerne owczarnie, młyn wodny, wiatrak i stajnię, browar, gorzelnię i słodownię. Początek XVIII w. to lata rozkwitu majątku otyńskiego, w Bobrownikach wybudowano wiatraki i owczarnie, w Konradowie wybudowano gospodę i szkołę katolicką, w Ługach wybudowano młyn wiatrowy oraz wzniesiono miejscowy kościół, w Niedoradzu wybudowano szkołę i 3 wiatraki. Ponadto na początku XVIII w. w okolicach Bobrownik założono winnice. Podstawą bytu gospodarczego otyńskich mieszczan było rzemiosło uprawiane na potrzeby dworu, a później klasztoru. W XVI w. i XVIII w. rozwijało się również sukiennictwo i hodowla owiec. Po kasacji zakonu jezuitów w 1773 r. jeszcze przez trzy lata władali majątkiem zakonnicy, następnie

majątek został sprzedany księciu kurlandzkiemu i żagańskiemu. Otyń pozostał w rękach jego rodu do 1850 r., kiedy to zniesiono prywatną własność miast.

W XIX w. Otyń, podobnie jak wiele miejscowości regionu przeżywał głęboki kryzys gospodarczy. Oparta głównie na rzemiośle i rolnictwie gospodarka miasta nie wytrzymała konkurencji z dynamicznie rozwijającymi się ośrodkami przemysłowymi. Otyń pozostawał w cieniu dynamicznie rozwijającej się Nowej Soli. Na potrzeby powstającego w Nowej Soli przemysłu hutniczego uruchomiono w pobliżu Otynia kopalnię rudy darniowej. Połowa XIX w. charakteryzowała się zmianami natury urbanistycznej miasta. W 1844 r. na środku rynku wybudowano nowy ratusz, przebudowano również większość otaczających rynek kamienic.

W okresie II wojny światowej w otyńskich zakładach zatrudniano francuskich i radzieckich jeńców wojennych. Na terenie miasta i okolic przebywała również pokaźna liczba polskich robotników przymusowych.

Zamek w Otyniu z połowy XIX w., źródło: www.zamki.pl

Gmina Nowa Sól

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy Nowej Soli odkryto w obecnej dzielnicy miasta Nowej Soli - Starego Żabna. Znalezione tutaj narzędzia kamienne świadczą o istnieniu obozowisk już w epoce kamienia (8000-6000 lat p.n.e). Z pewnością tereny te były również zasiedlone w okresie kultury łużyckiej i na początku naszej ery. Potwierdzają to odkrycia archeologiczne, m.in. odkryte cmentarzysko popielnicowe. Na terenie miasta Nowej Soli, dzisiejszej dzielnicy Pleszówek, dawniej wsi Koserz (włączonej do miasta w 1928 r.) odkryto również cmentarzysko kultury łużyckiej. Kolejne dawne ślady osadnictwa, odkryte na terenie dzisiejszych wsi Przyborów, sięgające czasów epoki brązu - odkryto m.in. wielkie cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej (ok. 1300-600 lat p.n.e.). Ślady osadnictwa na terenie dzisiejszej wsi Nowe Żabno sięgają natomiast neolitu i czasów rzymskich.

W średniowieczu powstały także takie wsie jak: Chełmek (po raz pierwszy wzmiankowana w XV w.), Ciepeliów (najstarsze wzmianki pochodzą z 1418 r.), Dąbrowno (powstała w średniowieczu i była własnością rycerską przynależną do majątku ziemskiego w Siedlisku, najpierw właścicielem była rodzina von Rechenberg, a następnie von Schönaich), Kiełcz (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1295 r.), Lelechów (pierwsza wzmianka pochodzi z 1517 r., kiedy wieś była własnością rycerską, tym samym świadczy to o jej wcześniejszym pochodzeniu), Lipiny (założona prawdopodobnie u schyłku XIII w.), Lubieszów (pierwsza wzmianka o wsi pojawiła się około 1305 r.), Lubięcín (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w 1372 r., dotyczyły one miejscowej parafii, której powstanie datuje się na początek XIII w.), Koserz (powstała prawdopodobnie w końcu XIII w.), Nowe Żabno (pierwsze wzmianki pochodzą z 1295 r.), Przyborów (pierwsze wzmianki pochodzą z 1295 r.), Rudno (pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w 1261 r.), Wrociszów (pierwsze wzmianki o wsi pojawiły się w końcu XIII w., jednak początki osady sięgają połowy wieku). Początki wsi Jeziorna (po raz pierwszy wzmiankowano w 1670 r.), Jodłów (powstanie folwarku datuje się prawdopodobnie na początek XVII w.), Stany (pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiają się dopiero w 1740 r.), Stara Wieś

(powstanie datować należy najpóźniej na połowę XVI w.), Stary Staw (pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z końca XVIII w.) datuje się na czasy nowożytne.

Lubięcín, Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, źródło: internet.

Gmina Kolsko

Początki osadnictwa na terenie Gminy Kolsko sięgają czasów wczesnośredniowiecznych. W średniowieczu powstały takie wsie jak: Kolsko (pierwsza wzmianka pochodzi z 1376 r.), Konotop (początki wsi sięgają prawdopodobnie XIII w., w 1308 r. wzmiankowany był miejscowy kościół p.w. św. Anny), Uście (pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w 1379 r.) i Lipka (powstała prawdopodobnie w średniowieczu). Początki wsi Sławocin (powstała około 1765 r.), Jesiona (pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się dopiero w 1687-1688), Mesze (pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1791 r.), Tatarki (powstała prawdopodobnie w połowie XVIII w. jako kolonia wsi Jesiona) i Tyrszelin (pierwsze wzmianki pojawiają się w 2 poł. XVIII w.) datuje się na czasy nowożytne.

Kolsko i Konotop były zawsze ważnymi ośrodkami dla regionu. Stanowiły one centrum dużych majątków ziemskich, w skład których wchodziły folwarki, a ze względu na usytuowanie w nich innych obiektów takich jak rezydencje oraz obiekty sakralne posiadały również znaczenie kulturalne. W XVIII i XIX w. notuje się powstanie osad folwarcznych: Głuszycza – folwark wzmiankowany z 1791 r., Jesionka - folwark wzmiankowany w 1765 r., Karszynek - folwark wzmiankowany w 1791 r., Marianki - folwark założony prawdopodobnie w połowie XIX w., Strumianki - folwark założony prawdopodobnie po 1850 r., Strumiany - folwark pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w 1791 r., Święte - folwark wzmiankowany w 1791 r. i Zacisze - folwark założony prawdopodobnie na początku XVIII w.

Dzięki staraniom rodziny von Kottwitz Konotop w 1706 r. uzyskał prawa miejskie nadane przez cesarza Józefa I Habsburga. Uwzględniając nazwę nowego miasta, w herbie umieszczono pławiącego się w wodzie konia. Otrzymanie przez Konotop praw miejskich podniosło jego rangę i dodało władającej miejscowości rodzinie splendoru. Mimo uzyskania praw miejskich i dogodnego położenia między szlakami handlowymi, Konotop nigdy nie rozwinął się w większy ośrodek. Także jego zabudowa zachowała cechy wiejskie. Niestety w 1742 r. Konotop utracił prawa miejskie. Po II wojnie światowej w majątkach Kolsko i Konotop utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne, pałac właścicieli w 1946 r. w Kolsku adaptowano na szkołę, która funkcjonuje do dnia dzisiejszego. W majątku ziemskim Konotop w przypałacowym folwarku uruchomiono gorzelnię, a sam pałac popadł w ruinę.

W przyna
własności

zakłady
PGR,

do lat 90.

leżnych do
ziemskiej
folwarkach
utworzono
rolne podległe
które
funkcjonowały

Pałac w Kolsku, źródło: internet.

Gmina Siedlisko

Pierwsze potwierdzone ślady osadnictwa na terenie Gminy Siedlisko datuje się na okres II i I tysiąclecia p.n.e. Na terenie wsi Siedlisko i okolic odkryto również ślady osad, pochodzących z okresu kultury łużyckiej i wczesnego średniowiecza.

W średniowieczu powstały takie wsie jak: Siedlisko (pierwsza wzmianka pochodzi z 1298 r.), Borowiec, która wywodzi swoją nazwę prawdopodobnie od miejsca założenia, tj. wielkiego kompleksu leśnego - Puszcza Karolacka (pierwsza wzmianka pojawiła się w dokumencie z 1382 r.) i Runów (pierwsza wzmianka pochodzi z 1473 r., po 1945 r. przyłączona do wsi Siedlisko). Pozostałe wsie powstały w późniejszym czasie: Bielawy (założona po 1541 r.), Różanówka (pierwsza wzmianka pochodzi z 1601 r.), Piękne Kąty (założona w końcu XVI w. lub początku XVII w.) i Zwierzyniec (pierwsza informacja z początku XVII w.).

Historia miejscowości Gminy związana jest nierozdzielnie z dziejami zamku w Siedlisku i dwoma rodzinami, władającymi tymi terenami - von Rechenberg (do 1561 r.) i von Schönaich (do 1945 r.). Pierwsza wzmianka o zamku w Siedlisku pojawia się w dokumencie wystawionym w 1298 r. przez księcia głogowskiego Henryka II. Najprawdopodobniej warownia pełniła rolę bezpośredniego zabezpieczenia przeprawy przez Odrę w pobliżu strategicznego ośrodka jakim był Bytom Odrzański. Po nabyciu majątku Siedliska przez Fabiana von Schönaicha, zamek był kilkakrotnie przebudowywany i rozbudowywany. Przeprowadzone w XVIII w. prace zmieniły zasadniczo wygląd zamku, który nabrał cech wybitnie rezydencjonalnych. W tym czasie siedziba książąt von Schönaich zu Carolath-Beuthen

była jednym z najwspanialszych i największych założeń zamkowych na Śląsku (tytuł książęcy otrzymali Schönaichowie w 1741 r. od króla Prus Fryderyka II). W XIX w. na terenie wsi Siedlisko funkcjonował szpital, kuźnia, warsztaty stolarskie, szewskie, krawieckie, bednarskie i dwa wiatraki. W połowie stulecia założono wodociąg i wzniesiono most łączący teren kościelny z drogą na nowy cmentarz.

Większość wsi i folwarków Gminy (m.in. Dębianka – 1601 r., Górzno założony prawdopodobnie u schyłku XVI w., Kierzno powstały prawdopodobnie na przełomie XVI i XVII w.) założył właściciel Siedliska, Georg von Schönaich, który prowadził intensywną akcję zagospodarowywania terenów na prawym brzegu Odry. Na początku XVII w. posiadłości Schnönaichów uzyskały status majoratu ziemskiego książąt von Schönaich Carolath-Beuthen.

W okresie II wojny światowej do Siedliska i okolicznych folwarków przywożono francuskich i radzieckich jeńców wojennych, których kierowano do pracy w majątku zamkowym i w gospodarstwach chłopskich. Obok jeńców na tym terenie przebywała również pokaźna liczba polskich robotników przymusowych. Po zajęciu wsi i folwarków przez Rosjan rozpoczęło się zakrojone na szeroką skalę plądrowanie majątku. Przed odjazdem w kwietniu 1945 r. Rosjanie podpalili część zabudowań zamku w wyniku czego z pożogi ocalało tylko skrzydło wschodnie z kaplicą i budynek bramny.

Od 1973 r. wieś Siedlisko jest siedzibą władz gminnych. W latach powojennych opustoszałe majątki ziemskie przejęły Państwowe Gospodarstwa Rolne. Lata 80. XX w. charakteryzowały się intensywną rozbudową infrastruktury komunalnej, zmodernizowano wodociągi i ujęcia wody oraz drogi, nastąpił także rozwój indywidualnego budownictwa mieszkaniowego.

Zamek w Siedlisku, budynek bramny, źródło: www.lwkz.pl

Zamek w Siedlisku z lotu ptaka na pocztówce z lat 30. XX wieku, źródło: www.zamkipolskie.pl

8.
k
k

Chara
terysty
a i
ocena
stanu

dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego

8.1. Krajobraz kulturowy powiatu nowosolskiego

Krajobraz kulturowy, wg ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3, pkt. 14), to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Powiat nowosolski charakteryzuje się zróżnicowanym krajobrazem kulturowym, łączącym w sobie szereg cech odzwierciedlających dawne metody gospodarowania i adaptacji środowiska naturalnego. Charakter krajobrazu, obok cech środowiska przyrodniczego jest określany spuścizną materialną w postaci architektury sakralnej, rezydencjonalnej, mieszkalnej, architektury użyteczności publicznej, architektury obronnej, cmentarzy, zespołów zieleni projektowanej w postaci parków i założen ogrodowych, dziedzictwa archeologicznego określającego najstarsze formy osadnicze oraz metody gospodarowania w postaci dziedzictwa niematerialnego. Składnikami określającymi krajobraz kulturowy pozostają również takie elementy jak szlaki drogowe, rolnictwo oraz przemysł wpływające na współczesne przemiany i formy krajobrazu, a także tereny o znacznie mniejszym nasyceniu zaludnienia, gdzie podstawową treścią pozostaje środowisko naturalne przede wszystkim w formie zwartych kompleksów leśnych, poddawanych mniej intensywnym procesom definiującym działalność człowieka. Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem miejsko-wiejskim.

Najwcześniejsze ślady osadnictwa na terenie powiatu pochodzą z okresu starszej epoki kamienia (12 -10 tys. lat temu). Ślady obozowisk ze środkowej epoki kamienia (8000 - 6000 lat p.n.e.) odkryto w Siedlisku, Starym Żabnie i Studzieńcu. Istnienie zwartego osadnictwa w schyłkowym okresie młodszej epoki kamienia (2500 -1700 lat p.n.e.) potwierdzają odkrycia narzędzi i fragmentów ceramiki w Bytomiu Odrzańskim, Lasocinie, Nowym Żabnie, Solnikach i Studzieńcu. Znaleźiska związane z tzw. kulturą unietycką (w Bytomiu Odrzańskim, Solnikach, Niecieczu, Nowej Soli) potwierdzają, iż teren powiatu był licznie zamieszkiwany w epoce brązu (1700 -700 p.n.e.). Z epoki żelaza pochodzą liczne stanowiska reprezentowane głównie przez rozległe

cmentarzyska. Ślady osadnictwa łużyckiego odkryto m.in. w Stanach, Koserzu, Solnikach, Broniszowie, Mirocinie, Kiełczu, Nowej Soli, Nowym Miasteczku i Lasocinie. Po upadku kultury łużyckiej rozszerzyły się na tym terenie wpływy kultury pomorskiej, zwanej inaczej kulturą grobów skrzynkowych – groby takie odkryto m.in. w Kozuchowie, Sokołowie, Nowym Miasteczku, Borowie Polskim, Lasocinie, Słocinie i Broniszowie.

W pierwszych stuleciach naszej ery zamieszkujące dorzecze Odry i Wisły ludy utrzymywały szerokie kontakty handlowe z cesarstwem rzymskim. Z tego okresu pochodzi m.in. osada odkryta w Starym Żabnie. Po upadku cesarstwa rzymskiego w końcu V w. na ziemi nadodrzańskie napłynęły nowe fale ludów słowiańskich. Prawdopodobnie ludność słowiańska zamieszkiwała powstałą już u schyłku V wieku osadę w Drogomilu, a z pewnością – funkcjonujący w VII i VIII w. gród w Popęszycach. W VIII stuleciu powstał także ośrodek grodowy w Solnikach, który funkcjonował przez kilka stuleci (ostatnie znaleziska wskazują na użytkowanie grodu jeszcze w XIII w.).

Krajobraz kulturowy powiatu nowosolskiego z czasów wczesnośredniowiecznych ukształtowany został w realiach ścierania się wpływów z Niemiec, Czech i państwa Polan. Na przełomie IX i X w. obszar ten prawdopodobnie znajdował się pod kontrolą państwa wielkomorawskiego. W połowie X w. władzę nad Śląskiem sprawowali Czesi. W granicach monarchii wczesnopiastowskiej znalazł się dopiero po 990 r. Testament Bolesława Krzywoustego w 1138 r. zapoczątkował okres rozbicia dzielnicowego w Polsce, podczas którego Śląsk pozostawał w rękach Władysława II, a następnie jego synów. W wyniku późniejszych podziałów terytorium Śląska wyodrębniło się księstwo głogowskie (1251 r.), którego władcą został Konrad I. Za czasów jego panowania przeprowadzono translokacje prawne Kozuchowa (miasto otrzymało nowe przywileje oparte na prawie magdeburskim z centralnie usytuowanym dużym rynkiem na planie zbliżonym do kwadratu lub prostokąta i przecinającymi się pod kątem prostym ulicami ujmującymi zwarte bloki zabudowy).

Z okresu średniowiecza pochodzi większość układów przestrzennych miast (Bytomia Odrzańskiego z poł. XIII w., Kozuchowa z 1 poł. XIII w., Nowego Miasteczka z XIII w. i Otynia z XIV w., wyjątek stanowi zespół urbanistyczno-

architektoniczny miasta Nowej Soli z XIX-XX w.) i wsi powiatu nowosolskiego. Ich zabudowa, w obecnym kształcie, jest wynikiem wielowiekowych przekształceń i nawarstwień, z czego najbardziej namacalne są realizacje powstałe w XIX i XX w. Negatywny wpływ na krajobraz odcisnęły zniszczenia II wojny światowej, późniejsze przebudowy oraz nierzadko odbudowy, podejmowane bez sankcjonowania historycznych wartości przestrzennych.

W XVI w. na terenie współczesnego powiatu nowosolskiego znajdowały się 4 miasta. Pod względem urbanistycznym miasta dzieliły się na miasta wówczas obwarowane – Koźuchów (zachowane do dnia dzisiejszego **mury obronne z basztami w Koźuchowie**, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 95 z 16.04.1958 z XIII-XVI w.), Bytom Odrzański, Nowe Miasteczko oraz otwarte – Otyń. W XVIII w. status miasta otrzymały również Konotop (1706 r., utracił je w 1742 r.) i Nowa Sól w 1743 r..

Charakterystycznym elementem zabudowy średniowiecznych centralnych rynków były również ratusze. Ratusze średniowieczne, a także z XVI w. i XVII w. obok funkcji siedziby władzy miejskiej pełniły cały szereg funkcji związanych z bezpieczeństwem miasta i życiem jego mieszkańców: obronne, sądowniczo-więzienne, kulturalno-rozrywkowe, finansowe – skarbiec oraz miernicze - waga miejska. Najstarszym ratuszem na terenie powiatu jest **ratusz w Koźuchowie**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 140 z 4.08.1959 z XV w.

Średniowieczna kolonizacja na prawie niemieckim pozostawiła w krajobrazie regionu nie tylko fortyfikacje miejskie, ale również murowane kościoły, nierzadko z masywnymi wieżami, do dnia dzisiejszego stanowiącymi dominanty w zabudowie miejscowości. Kościoły lokalizowane były w narożnych działkach przyrynkowych lub w pobliżu placu targowego (ryнку). Z tego okresu pochodzi m.in. **kościół parafialny pw. Matki Bożej Gromnicznej (dawniej pw. Oczyszczenia NMP) w Koźuchowie**, pl. Matejki, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 97 z 16.04.1958 z XIII-XV w., **kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny w Nowym Miasteczku**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 17 z 31.05.1950 i z 15.03.2010 z XIV i XV/XVI w., **kościół parafialny pw. św. Hieronima**

w **Bytomiu Odrzańskim**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 363 z 2.04.1963 z XIV-XVII w. i XVIII w.

Do połowy XV w. na szczycie hierarchicznej struktury feudalnej stał władca. Jednak w czasach późniejszych na skutek licznych nadań ziemskich na rzecz rycerstwa (szlachty), duchowieństwa i miast jego władza stopniowo się kurczyła. Już u schyłku średniowiecza część miast znalazła się w rękach prywatnych (rycerskich), w XVI w. wszystkie miasta powiatu były w rękach lokalnej szlachty. Miasta Otyń, Nowe Miasteczko, Bytom Odrzański i Kozuchów i kilkanaście wsi posiadała rodzina von Rechenberg (właściciele m.in. zamku w Siedlisku, obecnie **zespołu zamkowego** z XVI w. wpisanego do rejestru zabytków nieruchomości). Na początku XVII w. majątki te przeszły na własność innych rodzin Siedlisko posiadała rodzina von Schönaich, część Borowa Wielkiego i Studzieniec rodzina von Knobelsdorff, Broniszów, Kolsko i Konotop rodzina von Kottwitzowie, Chelmek, Konotop, Mirocin Górny i Dolny rodzina von Dyhernowie, Solniki, Ciepiałów i Drwalewice rodzina von Braunowie.

Na początku XVI w. dominującym typem własności szlacheckiej były majątki jedno – lub dwuwioskowe, a nawet dobra składające się z części wsi lub folwarku. Szlachta księstwa głogowskiego, wzorem krajów ościennych, rozwijała gospodarke folwarczną. Folwarki, obok gospodarki leśnej i rybnej, były dominującą formą aktywności gospodarczej szlachty. Najstarsze zachowane zespoły folwarczne na terenie powiatu nowosolskiego to: **zespół folwarczny „górnny” w Stypulowie (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 401 z 2.04.1963 z 1 poł. XIX w., obejmujący oficynę i czworak, **zespół folwarczny w Nowym Miasteczku**, ul. Gołaszyn 12, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1373 z 28.09.1964 z XVIII-XIX w., obejmujący 2 domy mieszkalne, budynek mieszkalno-gospodarczy, oborę, chlewnię i stodołę, **zespół folwarczny w Otyniu**, ul. Lipowa 7, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 449 z 30.04.1963 i z 15.02.1965 z XVIII w., obejmujący dom mieszkalny, wraz chlewnią, obecnie obora, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 449 z 15.02.1965, spichlerz (magazyn), wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 449 z 30.04.1963 i aleję lipową, wpisaną do rejestru zabytków nieruchomości

pod nr rej.: 2156 z 1.06.1974 oraz **3 domy folwarczne w Siedlisku**, pl. Zamkowy 12, 13, 14, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1908 oraz L-916/A z 19.04.1971 z pocz. XIX w.

Liczne pożary, grabieże i epidemie w okresie wojny trzydziestoletniej (1618-1648) spowodowały znaczne zniszczenia miast i wsi. Po wojnie wiele miejscowości długo nie mogło się podnieść z upadku. Ich odbudowa była długotrwała, w dużej mierze ze względu na ubytek ludności. W XVII i XVIII w. nastąpił dalszy rozwój architektury świeckiej. Powstały rezydencje szlacheckie w Broniszowie, Czciradzu, Mirocinie Średnim, Lasocinie i Solnikach i ratusze w Nowej Soli, Otyniu, Nowym Miasteczku i Bytomiu Odrzańskim oraz liczne kamienice okalające rynki. Od 1740 r. Śląsk, w tym tereny obecnego powiatu nowosolskiego znalazły się pod panowaniem pruskim i wchodziły w skład powiatów kożuchowskiego, głogowskiego, zielonogórskiego i baronetu bytomskiego. W XIX w. rolę jaką pełnił Dolny Śląsk w państwie pruskim zmalała na rzecz dynamicznie rozwijających się prowincji zachodnich. Efektem tego był odpływ ludności oraz zmiany w strukturze gospodarczej miast. Stare ośrodki miejskie (Kožuchów, Nowe Miasteczko, Bytom Odrzański) na skutek zmian w sposobie produkcji weszły w okres stagnacji i pauperyzacji. Oparta na rzemiośle gospodarka tych miast nie mogła wytrzymać konkurencji z dynamicznie rozwijającymi się ośrodkami przemysłowymi, takimi jak Nowa Sól, Głogów czy Zielona Góra. W połowie XIX w. nastąpiły również zmiany na wsi. Na skutek procesów uwłaszczeniowych zmniejszyły się powierzchnie majątków szlacheckich. Część dóbr szlacheckich rozparcelowano, w pozostałych zamożni właściciele prowadzili zakrojone na szeroką skalę modernizacje (budowa nowych folwarków specjalizujących się w hodowli lub uprawach, zakładanie gorzelni, browarów).

Zabytki techniki z XIX w. i XX w. z terenu powiatu nowosolskiego są świadectwem rozwoju technologicznego społeczeństwa. Stanowią je zabytki przemysłowe, wieże ciśnień, mosty i najstarsze spośród nich wiatraki. Dawne fabryki reprezentuje **zespół fabryczny „Stara Huta”, obecnie Zakłady Metalurgiczne „Dozamet” w Nowej Soli**, ul. Piłsudskiego 40, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-101/A z 5.05.1976, 24.07.1976 i z 21.07.2003, **zespół gazowni w Nowej Soli**, ul. 9 Maja 9, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod

nr rej.: 3297 z 10.06.1994 z 2 poł. XIX w., **browar w Nowej Soli**, ul. Wrocławska 21, wpisany jest do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 2214 z 5.06.1976 z 1916 r. oraz **zespół cegielni w Broniszowie (gmina Koźuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-277/A z 26.02.2008z 4 ćw. XIX w. Jednym z ważniejszych zabytków przemysłowych, świadczących o historii miasta Nowej Soli i jej funkcji są magazyny solne. Jednym z zabytków pełniących nadal swoją funkcję jest **wieża ciśnień w Koźuchowie**, ul. Szprotawska, wpisana do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 2360 z 11.07.1976 z 1908 r. z pocz. XX w. Wieża ta wzniesiona została w celu zapewnienia stabilnego ciśnienia w sieci wodociągowej.

W 1945 r. na skutek decyzji podjętych na konferencji Wielkiej Trójki w Jałcie granice zachodnie Polski zostały przesunięte na linię Odry i Nysy Łużyckiej. Wraz z utworzeniem administracji polskiej na odzyskanych ziemiach pojawili się polscy osadnicy. Napływowi ludności polskiej towarzyszyła jednocześnie akcja wysiedlania ludności niemieckiej. Organizacją osadnictwa polskiego na terenach przejętych od Niemiec zajmowało się kilka organizacji państwowych i społecznych. Repatrianci ze wschodnich województw przedwojennej Rzeczypospolitej, przesiedleńcy z centralnej Polski, reemigranci z Rumunii i Francji oraz pozostała na tym terenie ludność niemiecka tworzyły specyficzny konglomerat, w którym nie trudno było o spory i zadrażnienia. Problemy te pogłębiły jeszcze skutki akcji „Wisła”, kiedy w 1947 r. na teren powiatu koźuchowskiego (okolice Koźuchowa i wieś Lipiny) przesiedlono przymusowo ludność łemkowską i bojkowską z województwa rzeszowskiego. Każda z grup ludnościowych posiadała swoje tradycje i kulturę. Asymilacja powstałej w tym czasie społeczności lokalnej trwała bardzo długo.

Krajobraz powiatu nowosolskiego posiada duże wartości kulturowe i historyczne oraz estetyczne. Ze względu na jego unikatowość należy dążyć do jego zachowania w jak największym stopniu poprzez takie działania jak:

- w obszarach wiejskich:
  - należy lokalizować nową zabudowę w miejscach dawnych siedlisk z zachowaniem ich historycznych układów, kubatura i wysokość domów powinna być zbliżona do sąsiedniej historycznej zabudowy, jakkolwiek stylistyka architektoniczna budynków powinna być współczesna, należy przeciwdziałać powstawaniu zwartej zabudowy;

- przy wprowadzaniu nasadzeń należy stosować gatunki rodzime, nasadzenia powinny powstać w formie sadów, ogrodów przydomowych i szpalerów wzdłuż dróg;
- należy uzupełniać historyczną zieleń przy drogach, ogrodach, cmentarzach, zgodnie z występującymi tam gatunkami;
  - w miastach:
- należy dążyć do zachowania i konserwacji zabytkowej substancji;
- należy zachować zabytkowy układ i kompozycję przestrzenną (nie należy wprowadzać zabudowy w miejscu jej tradycyjnego braku – na historycznych placach, w parkach, skwerach, ogrodach itp.);
- nowa zabudowa powinna być dostosowana charakterem i skalą do istniejących zabudowy historycznej;
- ograniczenie wprowadzania reklam i informacji wizualnej, również w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów zabytkowych.

Na terenie Powiatu nowosolskiego znajdują się ok. 594 zabytki nieruchome, które zostały wpisane 515 decyzjami o wpisie do rejestru zabytków. Większość powyższych zabytków należy do właścicieli prywatnych. W posiadaniu Gmin znajduje się 45 obiektów, Kościoła – 37 budowli. Do rejestru zabytków na terenie Powiatu nowosolskiego jest wpisanych pięć układów urbanistycznych. Są to miasta: Nowa Sól, Kożuchów, Bytom Odrzański, Nowe Miasteczko oraz Otyń. Trzy wpisy do rejestru zabytków układów urbanistycznych, tj. Kożuchowa, Bytomia Odrzańskiego, Nowego Miasteczka, obejmują także ochroną krajobrazową otoczenie ścisłej strefy.

Na terenie powiatu nowosolskiego nie są zlokalizowane zabytki objęte formami ochrony zabytków, wprowadzonymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami tj, park kulturowy i pomniki historii ani wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.

8.2. Układy urbanistyczne

- zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowej Soli został wpisany do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 4 maja 1976 r., oraz z dnia 27.07.1977 r., pod numerem rej. 2203.

Układ urbanistyczny miasta z XIX i XX zachowany jest do czasów obecnych bez większych zmian, nieregularny, na osi północ-południe, pokrywającej się

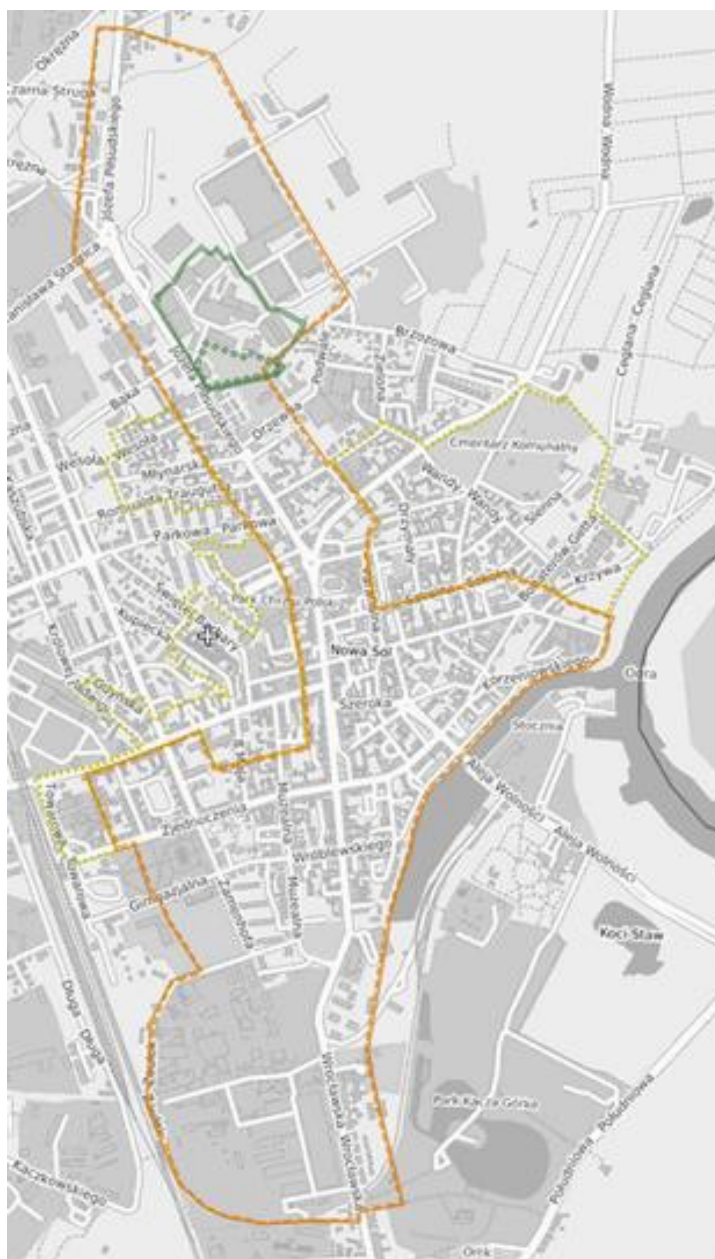
z historycznym traktem Brandenburgia-Śląsk, późniejszą szosą Berlin-Wrocław (obecnie ulice Zielonogórska, Piłsudskiego i Wrocławska). Powstał na bazie osady przedlokacyjnej założonej w 2 poł. XVI w. Pierwotny teren osady odpowiadał rejonowi ograniczonemu od zachodu obecnie Pl. Wyzwolenia, od północy linią przebiegającą poniżej obecnej ul. Witosa (na wysokości obecnej ul. Wojska Polskiego), zaś od płd.-wsch. – nabrzeżem. Po stronie wschodniej zabudowa sięgała rozwidlenia obecnej ulic Arciszewskiego i Korzeniowskiego, gdzie stał browar należący do urzędu solnego. Centrum osady pełnił obecny Pl. Floriana, z którego narożników wychodziły promieniście trzy ciągi komunikacyjne – w kierunku płd.-zach. Obecnie ul. Pocztowa, w kierunku zachodnim obecnie ul. Szeroka (obie z narożnika zachodniego), zaś w kierunku północnym – obecnie ul. Kuśnierska (z narożnika wschodniego). Od płn.-wsch. plac sąsiedował z zabudowaniami warzelni i urzędu solnego (późniejszego ratusza). Prowadzący do nich ciąg komunikacyjny był jednym z najstarszych na terenie osady (ob. ulice Moniuszki i Odrzańska) i pokrywał się z historycznym traktem do Kielcza i Otynia. W końcu XVI w. na północ od placu wzniesiono kościół ewangelicki (późniejszy katolicki), wokół którego założono najstarszy nowosolski cmentarz. Do końca XVII w. po obu stronach placu kościelnego powstały: plebania i budynki gospodarcze oraz szkoła katolicka.

Prawa miejskie Nowa Sól uzyskała w 1743 r., co wiązało się z wytyczeniem nowych ulic i dokładnym rozplanowaniem przestrzeni urbanistycznej. Do Nowej Soli, w poł. XVIII w. przybyli bracia morawscy, zakładając tu swoją kolonię. Znajdowała się ona w obrębie dzisiejszych ulic Wróblewskiego, Wrocławskiej i Muzealnej. W XIX wieku w mieście rozwinął się na dużą skalę przemysł. Powstawały ogromne założenia fabryczne wraz z willami fabrykantów oraz zabudową socjalną. Na rok 1816 datuje się powstanie zakładów Gruschwitza, przy obecnej ulicy Wrocławskiej. W 1827 roku przy obecnej ulicy Piłsudskiego Karl Gläser założył Hutę i Emaliernię, którą wykupił na początku lat 60-tych Friedrich Wilhelm von Krause. W 1852 r. powstała przy dzisiejszej ulicy Wojska Polskiego Paulinenhütte, założona przez Edmunda Gläsera. W 1872 r. Waldemar i Reinhold Garve założyli fabrykę kleju. Bujny rozwój przemysłowy miasta od połowy XIX wieku spowodował budowę osiedli robotniczych. Pierwsze z nich powstało w latach 60 – tych XIX wieku, usytuowane prostopadle do ul. Piłsudskiego, z przeznaczeniem dla robotników Starej Huty. Od lat 70 – tych XIX wieku rozpoczęto wznoszenie osiedla robotniczego wzdłuż ulicy Wrocławskiej, w rejonie fabryki nici.

Układ urbanistyczny został zdeterminowany przez rozwijające się zakłady przemysłowe, wille fabrykanckie, osiedla robotnicze. Na początku XX wieku miasto otrzymało wygląd, który utrzymał się do roku 1945. W architekturze miasta z tego okresu przeważa eklektyzm i secesja. W zabytkowej architekturze Nowej Soli dominują kamienice czynszowe, dwu-, trzy- i czterokondygnacyjne, o formach historyzujących, eklektycznych i secesyjnych. Występują one wzdłuż ulic Zjednoczenia, Wojska Polskiego, Muzealnej, Waryńskiego, Grota – Roweckiego, Piłsudskiego, Szkolnej, Wyspiańskiego, Placu Wyzwolenia.

W latach 20 – tych i 30 – tych XX wieku na terenach położonych na zachód od ulicy Piłsudskiego i na Zatorzu wzniesiono liczne modernistyczne budynki mieszkalne wielorodzinne, wg typowych projektów. Powstawały one m.in. przy ulicach Matejki, Kossaka, Rydla, Orzeszkowej, Sienkiewicza, Kochanowskiego, Kościuszki, Kaszubskiej, Kupieckiej, św. Barbary.

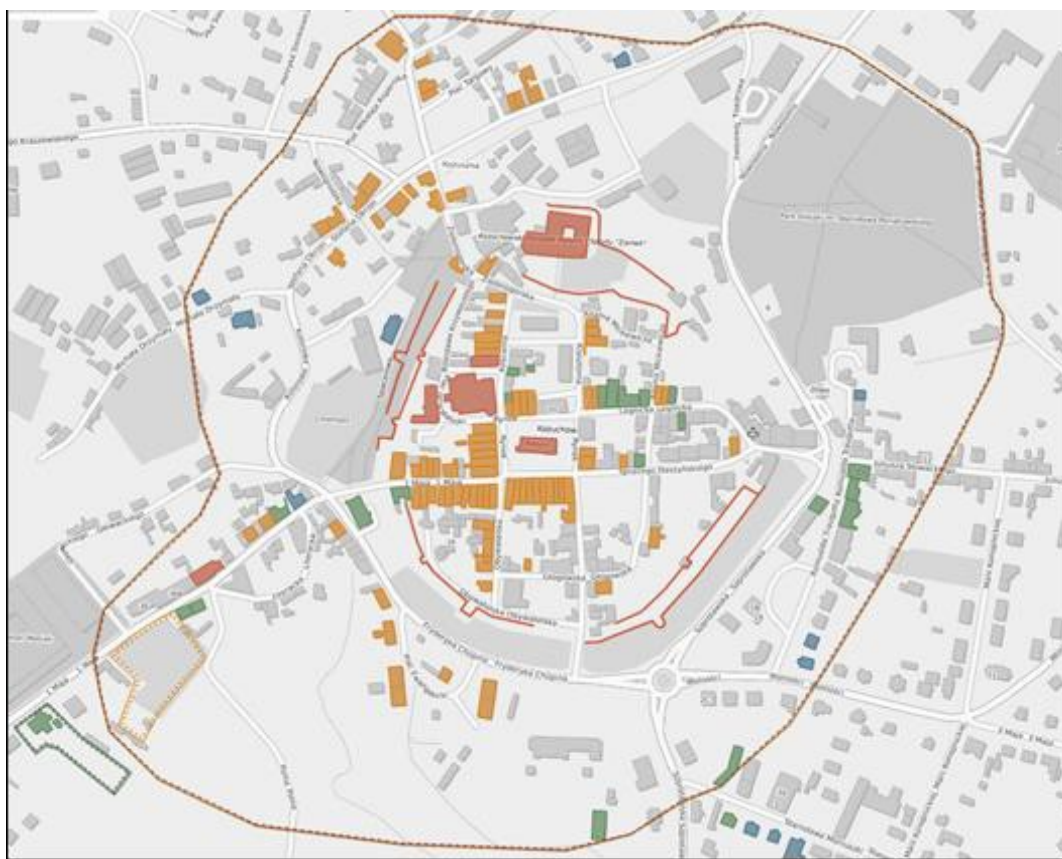
Zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowa Sól,
źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

- zespół urbanistyczno-krajobrazowy Kożuchowa został wpisany do rejestru zabytków decyzjami Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 16.04.1958 pod nr 85 oraz z dnia 31.01.1975, pod numerem 2175.

W pierwszej połowie XIII w. doszło do wytyczenia miasta o regularnym rozplanowaniu. Miasto lokacyjne zajmowało niewielki obszar, całe założenie stanowił prostokątny rynek i otaczające go kamienice z działkami oraz plac, na którym znajdował się jednonawowy kościół i cmentarz. Budynki mieszkalne były płytkie, powiększenie nastąpiło później wraz z powstaniem uliczek (dzisiejsza ul. Kościelna,

Klasztorna, Legnicka, Daszyńskiego, Limanowskiego, Obywatelska, 1 Maja) wychodzących pod kątem prostym z narożników rynku. Wznoszono wówczas domy drewniane, parterowe, z otwartymi przejazdami na zaplecza posesji, gdzie znajdowały się ogrody warzywne i zabudowa gospodarcza. W pobliżu miasta, w odległości około 70 m na północ, znajdował się zamek i młyn wodny. W połowie XIII w., w miejscu dawnej świątyni, wzniesiono kościół murowany trójnawowy z długim prostokątnym prezbiterium.

W strefie podlegającej ścisłej ochronie konserwatorskiej znajdują się kamienice na parcelach z XIII w., kościół parafialny, zamek, ratusz i wspaniale zachowane mury obronne. Kamienice znajdujące się w starej części Kożuchowa pochodzą z okresów od XV w. do początku XX w. Zespół zabytkowych domów liczy ponad 270 obiektów. Kamienice na rynku są usytuowane na parcelach ze średniowiecznym rodowodem. Na niektórych elewacjach zachowały się portale z okresu renesansu.

Zespół urbanistyczno-krajobrazowy Kożuchowa,
źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid>

- zespół urbanistyczno - krajobrazowy Bytomia Odrzańskiego – wpisany do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr 69 dnia 7.11.1957 r. oraz nr 2168 z dnia 31.01.1975.

Kożuchowską i Głogowską. Centrum nowej osady położonej na wysokiej skarpie n Pierwotny układ urbanistyczny Bytomia Odrzańskiego ukształtowany został w pod koniec XII w. Dokładna data aktu lokacji miasta nie jest znana, historycy przyjmują ją na 1289 r. Średniowieczny układ sieci komunikacyjnej, której centralny plac rynkowy (prostokątny o wym., 83x65 m) znajduje się na głównej tranzytowej drodze handlowej, wiodącej od Kożuchowa do Głogowa, a która w obrębie miasta przebiega ulicami ad Odrą stanowił obszerny, kwadratowy rynek z kilkoma ulicami wybiegającymi z narożników. Miasto obiegały obwarowania miejskie z fosą, a od północny naturalne zabezpieczenie stanowiła rzeka. Zachowało się średniowieczne rozplanowanie miasta z różnorodną stylowo zabudową starego rynku bogato zdobiona detalem architektonicznym. Przy rynku i w jego okolicy zachowało się wiele budynków z XVII i XVIII w. Różnorodne stylowo kamieniczki są głównym elementem kompozycyjnym niepowtarzalnego krajobrazu architektonicznego miasteczka. Uzupełniają go wielowiekowe budowle użyteczności publicznej - ratusz, kościół parafialny i dawny zbór ewangelicki

Zespół urbanistyczny Bytomia Odrzańskiego
źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

- zespół urbanistyczno-architektoniczny Nowego Miasteczka został wpisany do rejestru zabytków decyzjami Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 16.04.1958 pod nr 87 oraz z dnia 20.07.1978, pod numerem 3032.

Lokacja miasta przypadła najprawdopodobniej na pierwszą połowę XIII w. Wówczas wytyczono rynek, handlowy plac o prostokątnym kształcie oraz siatkę wybiegających z niego ulic. Zespół urbanistyczny obejmuje ściśle centrum miasta po zewnętrznym obwodzie ulic Moniuszki od str. północnej, Wojska Polskiego od zachodniej, Mickiewicza i Piaskowej od południowej oraz Fabrycznej i Ogrodowej od wschodu. Na jego terenie znajduje się wiele zabytkowych obiektów. Średniowieczne Nowe Miasteczko swoim rozplanowaniem nie różniło się od innych miejscowości regionu. Centralnym miejscem miasta był rynek otoczony kamienicami, na środku wznosił się ratusz z XVIII-XIX w., w pobliżu natomiast – kościół p.w. św. Marii Magdaleny z XIV-XVI w. oraz zespół kamienic z XVIII i XIX w. Całość założenia miejskiego otaczały fortyfikacje - kamienne mury obronne, miejscowo uzupełnione umocnieniami

drewniano-ziemnymi. Obwód obronny wzmocniała fosa mokra, zasilana wodami rzeki Biała Woda i mokradła. Do miasta prowadziły cztery bramy: Głogowska, Bytomska, Żagańska i Piaskowa. Wybiegały z nich trakty łączące Nowe Miasteczko z innymi ważnymi wówczas ośrodkami miejskimi Dolnego Śląska. Poza fortyfikacjami miejskimi, w pobliżu Bramy Głogowskiej znajdował się szpital z kościołem św. Konrada, obecnie nieistniejący. W XVI w. w wyniku modernizacji systemu obronnego (m.in. powiększenie obwodu i wzniesienie kamiennych bastii) teren szpitala znalazł się w obrębie miasta. W Nowym Miasteczku znajdował się również zamek, którego obecność potwierdzają średniowieczne dokumenty. Jego lokalizacja i właściciele są nieznani, budowla uległa rozbiórce w XVII w.

Zespół urbanistyczno-
 źródło: <https://mapy.za>
 - zespół urbanisty
 Wojewódzkiego K
 Układ urbanistycz
 z jego narożników

cyzją Lubuskiego
 em i wychodzące
 mienicową, która

później przekształca się w zawartą i gęstą zabudowę mieszkaniową jednorodziną. Plac otoczony jest budynkami mieszkalnymi z końca XVIII i pierwszej połowy XIX w., tworzącymi zwarte pierzeje. Przez rynek wzdłuż jego zachodniej pierzei oraz ulicami Chrobrego i Kościuszki przebiega stary szlak komunikacyjny prowadzący z Głogowa do Zielonej Góry. Przy północno-wschodnim narożniku rynku mieści się szesnastowieczny kościół parafialny a w południowo-wschodniej części Otynia zlokalizowany jest średniowieczny zamek przebudowany w XVIII w. na klasztor, od zachodu otoczony parkiem. Ścisłe centrum Otynia zamyka się w kształcie zbliżonym do owalu, zamkniętego ulicami: Słoneczną, A. Mickiewicza i S. Moniuszki. Wzdłuż dróg odchodzących od rynku na północ (ul. T. Kościuszki), południe (ul. B. Chrobrego) i na wschód (ul. S. Moniuszki), zabudowa stopniowo rozluźnia się nabierając charakteru przedmieścia

Układ urbanistyczny Otynia, źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

8.3. Układy ruralistyczne

Większość wsi na terenie powiatu nowosolskiego powstała w okresie średniowiecza. Miejscowości te posiadają najczęściej plan owalniczy lub

wielodrożnicy. Dla wsi będących własnością rycerską, a następnie szlachecką, typowe są realizacje założeń dworskich i pałacowych, sprzężonych z parkami i zespołami folwarcznymi ze stajniami, oborami, a nierzadko gorzelniami. W budownictwie wiejskim przeważają XIX i XX-wieczne budynki mieszkalne i gospodarcze, murowane lub wzniesione w konstrukcji ryglowej, nakryte ceramicznymi dachami, niekiedy z dobrze zachowaną stolarką okienną i drzwiową.

Wsie posiadają wartości kulturowe, których wartość określają następujące czynniki: stan zachowania pierwotnego rozplanowania, charakter oraz kondycja ich zabudowy, stan układu przestrzennego, w kontekście elementów dekompozycyjnych. Ważnym składnikiem kulturowym osady wiejskiej jest jej rozplanowanie, świadczące o czasie i okolicznościach powstania.

Założeniem ruralistycznym najczęściej występującym na terenie powiatu, jest ulicówka. Wieś tego typu założona jest na prostym odcinku drogi i posiada zwartą zabudowę po obu jej stronach. Późniejsze wsie o takim planie, powstałe w XIV-XV w., mają szerszą ulicę tworzącą rodzaj wydłużonego placu. W niektórych przypadkach ulicówka rozwinięta jest w niewielki plac na końcu wsi, tworząc w ten sposób nowy typ założenia tzw. ulicowo-placowy.

Na terenie powiatu nowosolskiego żaden z układów ruralistycznych nie został wpisany do rejestru zabytków, niewiele też jest chronionych zapisami w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Czytelne układy ruralistyczne, wpisane do gminnych ewidencji zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków znajdują się:

- w Gminie Kożuchów: wieś Bielice (pierwsze wzmianki w 1220 r.), wieś Broniszów (powstała prawdopodobnie XIII w., pierwsza źródłowa informacja pochodzi z 1305 r.), wieś Drwalewice (pierwsze wzmianki wymieniające wieś z 1295 r.), wieś Książ Śląski (pierwsze wzmianki w 1305 r.), wieś Lasocin (ślady osadnictwa sięgają młodszej epoki kamienia, po raz pierwszy wzmiankowana w 1220 r.), wieś Mirocin Górny (pierwsze wzmianki z 1352 r.), wieś Mirocin Średni (pierwsze wzmianki z 1352 r.), wieś Mirocin Dolny (prawdopodobnie najstarsza z trzech części wsi, pierwsze wzmianki z 1271 r.), wieś Podbrzezie Górne (pierwsze wzmianki z 1295 r.), wieś Słocina (pierwsza wzmianka z 1307

r.), wieś Solniki (jest jedną z najstarszych miejscowości na terenie Środkowego Nadodrza, badania wykazały istnienie osadnictwa kultury łużyckiej (900-600 p.n.e., we wczesnym średniowieczu znajdował się tutaj gród obronny z VIII w., wieś powstała w II poł. XII w.), wieś Studzieniec (pierwsza wzmianka z 1255 r.) i wieś Stypułów (pierwsze wzmianki z 1305 r.);

- w Gminie Nowe Miasteczko: wieś Borów Polski (mała ulicówka, pierwsza wzmianka między 1220 r. a 1233 r.), wieś Borów Wielki (łańcuchówka, pierwsze wzmianki z 1295 r.), wieś Gołaszyn (rzędówka, pierwsze wzmianki z 1295 r.), wieś Miłaków (łańcuchówka, pierwsze wzmianki z 1295 r.) i wieś Popęszyce (ślady osadnictwa sięgają początków naszej ery, badania wykazały fazy użytkowania grodu w VII i VIII w. oraz w początkach IX w., obecnie łańcuchówka, pierwsze wzmianki z 1295 r.).
- w Gminie Otyń: wieś Bobrowniki (pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1384 roku), wieś Niedoradz (początki wsi sięgają XII wieku), wieś Ługi (pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1305 roku);
- w Gminie Nowa Sól wiejska: Chelmek, Dąbrowno, Kielcz, Lipiny, Lubięcín, Przyborów (wszystkie te miejscowości posiadają XIII wieczny rodowód);
- w Gminie Kolsko: Kolsko (pierwsza pewna wzmianka na temat Kolska pochodzi z 1482 roku), Konotop (pierwsza osada powstała tu w XIII w., Konotop uzyskał prawa miejskie w 1706 roku, a utracił je w 1742 roku);
- w Gminie Siedlisko: Bielawy (pierwsze informacje o wsi pochodzą z roku 1541), Borowie (pierwsze informacje o wsi pojawiają się w dokumentach z 1382 roku), Siedlisko (najstarsze wzmianki o miejscowości pochodzą z 1298 r.).

Ponadto w obecnych granicach miasta Nowa Sól znajdują się tereny dawnych wsi – Koserza (obecnie dzielnica Pleszówek, okolice wsi zasiedlone były bardzo wcześnie, świadczy o tym odkryte po 1945 r. cmentarzysko kultury łużyckiej, wieś powstała prawdopodobnie w końcu XIII w., pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w 1305 r.) i Starego Żabna (południowa część miasta, wieś posiada genezę średniowieczną, jednak tradycje osadnicze w okolicach miejscowości są

bardzo stare, sięgają neolitu i czasów rzymskich, pierwsze wzmianki o Nowym Żabnie pojawiły się około 1295 r.).

8.4. Kościoły i obiekty sakralne

W powiecie nowosolskim znajduje się 37 zabytkowych kościołów, będących obecnie kościołami katolickimi. Większość z nich to kościoły średniowieczne, które albo zachowały swoją pierwotną formę albo też zostały rozbudowane w późniejszym czasie. Do najstarszych z nich należą m. in. kościoły w Borowie Wielkim, Mirocinie Dolnym, Solnikach, Studzieńcu. Część obiektów o gotyckiej architekturze posiada bogate barokowe wyposażenie. Należą do nich np. kościoły w Borowie Polskim, Bytomiu Odrzańskim, Gołaszynie, Kozuchowie, Solnikach, Studzieńcu, Stypulowie. Kościoły w Nowej Soli (pw. Św. Michała Archanioła 1591 r., św. Antoniego 1839 r., św. Barbary 1900 r.), w Siedlisku XVII w., w Nowym Miasteczku (pw. Opatrzności Bożej 1785 r.), w Lubięcinie 1747 r., zostały wybudowane jako protestanckie, dopiero później zostały przejęte przez kościół katolicki. Wszystkie świątynie katolickie są właściwie utrzymywane, a ich stan techniczny jest bardzo dobry lub dobry. Wybudowany w Kozuchowie w 1710 r. ewangelicki kościół Łaski został rozebrany w 1973 r. Pozostała jedynie wieża, która jest w bardzo złym stanie technicznym. Kościół ewangelicki w Bytomiu Odrzańskim powstał w wyniku adaptacji budynku gimnazjum akademickiego w roku 1746, w 1826 r. dobudowano wieżę. Obecnie został on zrewitalizowany. W związku z osiedleniem się gminy braci morawskich na terenie Nowej Soli, w roku 1747 wybudowano zbór braci morawskich, który został odbudowany w 2 poł. XVIII w., po pożarze. Obiekt w 1961 roku został pozbawiony wyposażenia i zaadaptowany na salę gimnastyczną.

Kościół p.w. św. Antoniego w Nowej Soli, źródło: fotografia własna.

8.5. Architektura rezydencjonalna, parki

Zamek w Koźuchowie, źródło: www.zachod.pl

Na terenie powiatu nowosolskiego znajduje się 25 obiektów o charakterze dworsko – rezydencjonalnym. Wszystkie wpisane są indywidualnie do rejestru zabytków, niektóre z nich wraz z otaczającymi ich parkami. Budowle te posiadają zróżnicowaną metrykę oraz stan zachowania. Najbardziej wyróżnia się rezydencja początkowo rodu von Rachenberg a następnie von Schöneich – Siedlisko (Carolath). Po rozbudowie średniowiecznej warowni stało się ono największą rezydencją renesansowo – manierystyczną na Śląsku. Zamek w Siedlisku, po podpaleniu w 1945 r. pozostaje w stanie zabezpieczonej ruiny. Przetrwał jedynie dom bramny oraz kaplica zamkowa. Drugim, wyróżniającym się obiektem na terenie powiatu nowosolskiego jest założenie zamkowo – klasztorne w Otyniu, będące obecnie w stanie daleko posuniętej ruiny. Budowa zamku w Kozuchowie miała miejsce w XIV wieku, a jej ukończenie, nastąpiło przed 1415 rokiem. W drugiej połowie XIV wieku zamek został przeznaczony na siedzibę książąt kozuchowsko-zielonogórskich, w XVI w. należał do rodu von Rechenbergów zaś w 1685 r. przejęli go karmelici. Obecnie, po wielokrotnych przebudowach zamek jest siedzibą instytucji kulturalnych. Broniszów, Czciradz, Mirocin Środkowy, Solniki, Drwalewice, Stypułów Środkowy, Konotop, Borów Wielki, charakteryzują się bardzo dużą różnorodnością. Na tzw. „surowym kamieniu” wybudowano w XVII stuleciu siedzibę Landscronów w Lasocinie oraz rezydencję von Dyherrnów w Mirocinie Górnym. W XVIII wieku zbudowany został jeden z najokazalszych domów – pałac Kalckreuthów w Podbrzeziu Dolnym. U schyłku XVIII wieku powstało kilka nowych rezydencji: Borów Wielki, Borów Dolny, Szyba, Popęszyce Środkowe, Popęszyce Dolne, Stypułów Dolny, z których najokazalsza jest siedziba von Knobelsdorffa w Stypułowie Dolnym. Architekturę XIX wieku reprezentuje zbudowany od podstaw pałac w Bielicach, który został otoczony parkiem o swobodnym układzie.

Większość obiektów o charakterze rezydencjonalnym posiadała założenia folwarczne. Stan zachowania folwarków jest bardzo zróżnicowany. Od budynków pełniących funkcje mieszkalne, przemysłowe po obiekty opustoszałe, będące w ruinie. W rejestrze zabytków znajduje się 5 zespołów folwarcznych. Znajdują się one w następujących miejscowościach: Radwanów, Studzieniec, Stypułów Górny, Nowe Miasteczko (ul. Gołaszyn 12), Otyń (ul. Lipowa 5).

Założenia dworsko – rezydencjonalne zazwyczaj otoczone były parkami. Na terenie powiatu nowosolskiego zewidencjonowano 27 parków, z czego 19 zostało wpisanych do rejestru zabytków. Tylko kilka założeń parkowych jest regularnie pielęgnowanych, należą do nich parki w Solnikach, Kolsku, Radwanowie, Broniszowie, Lasocinie, Bielicach.

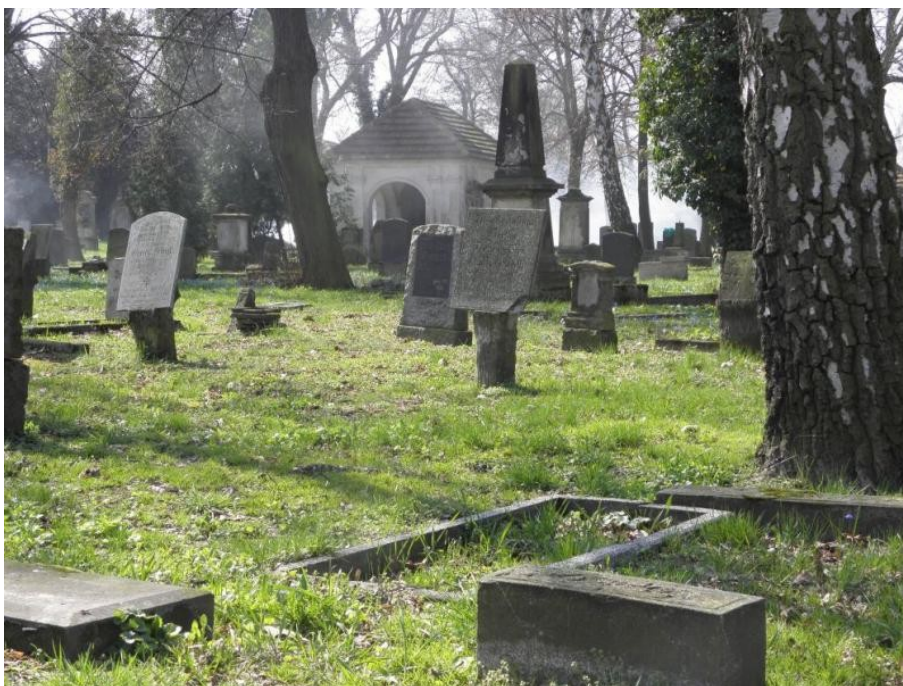
8.6. Cmentarze

W okresie średniowiecza cmentarze istniały wyłącznie przy kościołach (m.in. Borów Polski, Gołszyn, Nowe Miasteczko, Popęszyce). Możliwych i zasłużonych grzebano w kryptach, pod posadzką świątyni, w obrębie prezbiterium lub w kaplicy. Począwszy od XVI w. nekropolie zakładano zazwyczaj poza murami miejskimi. Zwyczaj ten upowszechnił się w XVII i XVIII w. w miastach, zwłaszcza wśród gmin ewangelickich. Z tego czasu pochodzą dwa zachowane cmentarze, w Koźuchowie z 1634 r. i Bytomiu Odrzańskim z 1654 r.

Funkcjonująca w Koźuchowie gmina ewangelicka dostała w 1634 roku pozwolenie na założenie cmentarza p.w. Świętej Trójcy. Przez lata cmentarz ten był główną nekropolią większej części mieszkańców protestanckich. W miejscu dawnego cmentarza protestanckiego powstało lapidarium. Dziś funkcjonuje tu jeden z najpiękniejszych tego typu obiektów w Polsce, z bardzo dobrze zachowanym zespołem sztuki nagrobnej. Pod koniec pierwszej połowy XVII wieku powstała kaplica, znajdująca się tuż przy bramie głównej, która przed wiekami pełniła funkcję zboru. W lapidarium jest zespół XVII i XVIII-wiecznych kaplic grobowych bogatych mieszczan oraz około 269 płyt nagrobnych z XVI, XVII, XVIII i XIX wieku: renesansowych, barokowych, rokokowe i klasycystyczne.

W XVIII w. upowszechnił się zwyczaj zakładania rodowych cmentarzy dworskich i pałacowych, które powstawały na obrzeżach parków. Posiadały one niekiedy mauzolea i połączone były aleją z rezydencją. Tego typu założenia istnieją w licznych rezydencjonalnych założeniach parkowych, m.in. w Bielicach (gm. Koźuchów), Borowie Wielkim (gm. Nowe Miasteczko), Drwalewicach (gm. Koźuchów) i Popęszycach (gm. Nowe Miasteczko). W wielu z nich zachowały się mauzolea i pomniki nagrobne.

Na uwagę zasługuje cmentarz braci morawskich w Nowej Soli (obecnie park u zbiegu ulic Wrocławskiej i Muzealnej). Cmentarz ten usytuowany był za ogrodem braci morawskich, otoczony ogrodzeniem i podzielony symetrycznie na dwie części aleją biegnącą od kościoła przez ogród. Proste, kamienne nagrobki ułożone były rzędami.

Lapidarium w Koźuchowie, źródło: www.lwkz.pl

8.7. Obiekty użyteczności publicznej

Ratusze są najstarszymi budynkami użyteczności publicznej. Zachowane do dziś siedziby władz miejskich były wielokrotnie modernizowane i przebudowywane, zazwyczaj po pożarach:

- **ratusz w Koźuchowie**, został zbudowany po spaleniu starszego w 1488 r., w późniejszych latach niszczony był pożarami w latach 1554 r., 1637 r., 1692 r. i 1764 r. W czasie gruntownej przebudowy w latach 1848–1849 z gotyckiej budowli zachowano tylko ściany północną i zachodnią oraz wieżę. Nowa, trzykondygnacyjna budowla, ukształtowana została w stylu charakterystycznym dla berlińskiej szkoły K. F. Schinkla. Wypalony w 1945 r. ratusz został odbudowany wg projektu Michała Witwickiego, łączącego ściany gotyckie, z nowym segmentem, wzniesionym na miejscu dziewiętnastowiecznego traktu. Zawalona w czasie odbudowy wieża została odtworzona, ale bez hełmu. Z elementów gotyckich zachowały się dwa ostrołuczne portale oraz okna i wnęki w północnej elewacji.

Ratusz w Koźuchowie, źródło: <https://wrotalubuskie.eu>

- **zespół dawnego ratusza w Nowej Soli** (dawnego Urzędu Solnego), ul. Moniuszki 3, obejmujący stary budynek dawnego Urzędu Solnego, budynek d. kamery solnej (ratusz), nowy budynek dawnego Urzędu Solnego i kasy. Ratusz jest również jedną z najstarszych budowli w Nowej Soli. Wzniesiono go w latach 1574–1575, jako siedzibę cesarskiego urzędu solnego. Później mieściła się w nim kamera solna. Obiekt był wielokrotnie przebudowywany. Najstarsze fragmenty zachowały się w jego północnej części, w której piwnice i pomieszczenia dwu kondygnacji posiadają pierwotne kolebkowo-krzyżowe sklepienia. Funkcję ratusza gmach spełniał od 1820 r. Wówczas został rozbudowany na założeniu trzyskrzydłowym. Kolejne prace modernizacyjne miały miejsce w 1879 r. Dobudowano wtedy trzecią kondygnację oraz wzniesiono od frontu czteroboczną wieżę i aneks przyległy do zachodniego skrzydła. Obecny wygląd ratusz zawdzięcza kolejnej przebudowie, która miała miejsce w latach 30. XX w. Podwyższono wtedy wieżę i zmieniono elewację, nadając budowli utylitarny, surowy i ubogi w detale architektoniczne wizerunek.

Ratusz w Nowej Soli, źródło: www.zabytek.pl

- **ratusz w Nowym Miasteczku.** Obecna murowana budowla z wieżą została wzniesiona w latach 1644-1655. W latach 1818-1821 została dobudowana druga kondygnacja oraz zachodnie skrzydło w stylu późnoklasycystycznym. Pod koniec XIX w. skrzydło północne zostało przebudowane w stylu neogotyckim. Ratusz został wzniesiony na planie litery "L". Od strony południowo-wschodniej znajduje się czterokondygnacyjna wieża, wzniesiona na planie prostokąta i zakończona dachem hełmowym z podwójnym prześwitem zwieńczonym iglicą. W górnej części wieży znajdują się tarcze zegarowe.

Ratusz w Nowym Miasteczku,
źródło: www.zabytek.pl

- **ratusz w Otyniu.** Zaprojektowany na planie budynek pochodzi z 1844 r. późnoklasycystyczną, wersją

kwadratu,
i jest kolejną,
tego typu

budowli. Wszystkie wcześniejsze zostały strawione przez pożary, które wielokrotnie niszczyły miasto.

Ratusz w Otyniu, źródło: www.zabytek.pl

- **ratusz w Bytomiu Odrzańskim**. Został wzniesiony w latach 1602–1609 w stylu późnorenesansowym, jest jednym z najwartościowszych przykładów zabytkowej architektury municypalnej na terenie powiatu nowosolskiego. Pierwszy ratusz powstał po wydaniu przez księcia Jana II żagańskiego w 1483 r. pozwolenia na budowę. Budynek stanął pośrodku Rynku. Po zniszczeniu budowli przez pożar nowy ratusz wzniesiono w latach 1602–1609 na rogu zachodniej pierzei Rynku i obecnej ul. Kożuchowskiej. W 1694 r. i tę budowlę strawił pożar - jej odbudowa nastąpiła w 1697 r. Wówczas wykorzystano ocalałe mury i portal renesansowy. W 1950 r. od uderzenia pioruna destrukcji uległ hełm wieży. Spadające fragmenty spalonego hełmu zniszczyły ganek z rzeźbionymi kamiennymi kolumnkami. Hełm odbudowano w 1964 r. Charakterystycznym elementem budowli jest smukła siedmiokondygnacyjna wieża wzniesiona na rzucie prostokąta. Wejście obramione kamiennym portalem, bogato zdobionym m.in. herbowym kartuszem, pilastrami w formie kariatyd i boniowaniem. Wieżę wieńczy arkadowa galeria i kopulasty hełm z dwiema latarniami. Pod galerią znajduje się zegar, ściana szczytowa budynku ratuszowego ozdobiona płaskorzeźbionym kartuszem z herbem Bytomia.

Ratusz w Bytomiu Odrzańskim, źródło: www.zabytek.pl

Pozostałymi obiektami użyteczności publicznej wpisanymi do rejestru zabytków nieruchomości w powiecie nowosolskim są:

- **szpital w Mirocinie Górnym (gmina Kozuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1583 z 15.02.1965 z 1846 r.,
  - **szkoła w Lubięcinie (gmina Nowa Sól)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 394 z 2.04.1963 z 1 poł. XIX w.,
- **szkoła w Stanach (gmina Nowa Sól)**, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 1390 z 29.09.1964 z 1 poł. XIX w.,
- **szkoła w Nowej Soli**, ul. Bohaterów Getta 7, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2232 z 17.05.1976 z 1901 r.,
  - **dawna łaźnia miejska w Nowej Soli**, ul. 9 Maja, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-436/A z 4.05.1976 z XIX/XX w.,
- **muzeum w Nowej Soli**, ul. Muzealna (dec. Świerczewskiego) 20, wpisane do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2210 z 4.05.1976 z XIX w.,
  - **sąd obecnie rejonowy w Nowej Soli**, ul. Piłsudskiego 24, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 2221 z 11.05.1976 z XIX/XX w.,
- **dawny szpital powiatowy w Nowej Soli**, ul. Sienkiewicza, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-686/A z 15.05.2015 z 1928-1930 r.

8.8. Architektura obronna

Zakładane w XIII w. miasta, otaczane początkowo palisadą, otrzymały u progu następnego stulecia wysokie mury obronne z basztami z kamienia polnego, rzadziej z cegły. W XV w. wiele miast wzmocniono obwarowania o drugie pasmo murów z bastejami, co związane było z rozwojem sztuki wojennej. Począwszy od XVII w. mury obronne popadały stopniowo w ruinę. W XIX w., w związku z rozwojem przestrzennym miast i wymogami komunikacji, rozebrano większość bram i murów. Proces likwidacji obwarowań zahamowany został pod koniec XIX w. z uwagi na dostrzegane w nich wartości zabytkowe.

Średniowieczne mury miejskie wraz z bramami, basztami łupinowymi oraz cylindrycznymi basztami prochowymi lub więziennymi, zachowały się w pełnych obwodach w Koźuchowie, który od XIV w. posiadał miejskie mury obronne, wyznaczające jego średniowieczne granice. Powstały one na starszych umocnieniach drewniano-ziemnych. Pozwolenie na obwarowania, gród kasztelański otrzymał w 1283 r. wraz z prawami miejskimi nadanymi mu przez Konrada II. Jednym z zabytków architektury obronnej na terenie powiatu nowosolskiego wpisanym do rejestru zabytków są **mury obronne z basztami w Koźuchowie**, wpisane do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 95 z 16.04.1958 z XIII-XVI w.

Starszy mur wewnętrzny powstał w 1 połowie XIV w. Zbudowano go z warstwowo ułożonych kamieni i łupku granitowego. Pierwotnie sięgał w najwyższych partiach 8 m wysokości, wzmocniony był 12 prostokątnymi czatowniami (do dnia dzisiejszego zachowało się ich 7). Do miasta prowadziły 3 bramy; Głogowska, Żagańska i Krośnieńska. Prawdopodobnie na murach znajdowały się drewniane hurdyce. W skład systemu obronnego wchodził zbudowany w XIV w. zamek, otoczony murem kurtynowym. Drugi pierścień murów dobudowano na przełomie XV/XVI w. Konieczność wzmocnienia obwarowań podyktowane było pojawieniem się nowych technik wojennych z zastosowaniem artylerii. Nowe mury wyposażono w półkoliste basteje, a bramy miejskie murów wewnętrznych połączono z zewnętrznym tzw. szyją – długim gankiem obmurowanym po bokach. Całość obwarowań miejskich otaczała fosa, a poza nią znajdowały się wały. W XVII w., po

wojnie 30-letniej, miasto popadło w ruinę. Po wielkim pożarze w 1764 r. część murów zewnętrznych rozebrano do wysokości 1-2 m. Pozyskano w ten sposób budulec na odbudowę domów.

W związku ze zmianą układu przestrzennego miasta i jego rozbudową, dla usprawnienia komunikacji rozebrano w 1819 r. bramę Żagańską, a następnie Głogowską i część Krośnieńskiej. W końcu XIX i na początku XX w. osuszono fosę i rozebrano mury otaczające zamek. W okresie tym do murów dobudowano wiele budynków gospodarczych i mieszkalnych. System obronny Kożuchowa, pomimo licznych rozbiórek i zmian wprowadzanych na przestrzeni wieków, należy do najlepiej zachowanych na terenie Dolnego Śląska.

Mury obronne Kożuchowa, źródło: Wikipedia.pl

8.9. Zabytki techniki

Nie zachowały się najstarsze urządzenia techniczne z okresu od XIII w. do XVII w. Były to głównie urządzenia poruszane siłą wody (młyny, folusze, farbiarnie, kuźnice, a także mennice itp.) i wiatru. O ich istnieniu świadczą przekazy źródłowe, w tym dokumenty i oznaczenia na archiwalnych mapach i planach. Późniejsze tego typu obiekty zachowały się fragmentarycznie, głównie jako fundamenty budowli oraz konstrukcji hydrotechnicznych.

W XIX w. w kilku miejscowościach znajdowały się młyny wietrzne. Obecnie na terenie powiatu nowosolskiego zachowały się także trzy wiatraki typu koźlak w Lubięcinie (gm. Nowa Sól) wzniesione w latach 1705 i 1817 i na początku XIX w.:

- **wiatrak koźlak, drewniany w Lubięcinie (gmina Nowa Sól)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1372 z 28.09.1964 z 1817 r.,

- **wiatrak koźlak, drewniany w Lubięcinie, (gmina Nowa Sól)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 1371 z 28.09.1964 z 1705 r. i 1879 r.,

- **wiatrak koźlak, drewniany w Lubięcinie (gmina Nowa Sól)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3165 z 19.06.1980 z XIX w.,

Z XIX w. pochodzą również wiatraki w Bytomiu Odrzańskim.

Jednym z zabytków techniki jest **most podnoszony nad kanałem portowym w Nowej Soli**, al. Wolności, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-489/A z 25.04.2012 z 1927 r., który jest również unikatowym w skali Polski i Europy mostem ruchomym z podnoszonym przęsłem. Wybudowany został w 1927 r. Najstarszy ze znanych mostów na nowosolskim kanale portowym zaznaczono na mapie z 1753 r. Później, w 1831 r. źródła notują rozbudowę portu i budowę nowego mostu drewnianego, już nie stałego, lecz zwodzonego. W 1896 r. zastąpiono go mostem stalowym o analogicznym, jak wcześniej ustroju mostu zwodzonego klapowego. Obecny most poddano w latach 1954-1955 gruntownemu remontowi. Od 1988 r. z uwagi na zły stan techniczny most był przeznaczony wyłącznie do ruchu pieszego. Po remoncie kapitalnym konstrukcji mostu i mechanizmu podnoszenia, zakończonym w 1993 r. jego stan techniczny jest bardzo dobry.

Elementami składowymi mostu przesądzającymi o jego walorach historyczno-technicznych są: przęsło i mechanizm podnoszenia, który pierwotnie był napędzany ręcznie, obecnie zaś elektrycznie. Podporami mostu są skrzynie żelbetowe posadowione poniżej lustra wody na palach drewnianych. Konstrukcję mostu stanowią dwa dźwigary stalowe o rozpiętości 12,6 m., z jazdą dołem. Między dźwigarami znajdują się jezdnie, a po zewnętrznych stronach - chodniki dla pieszych. Na przyczółkach zamontowana została konstrukcja stalowa umożliwiająca podnoszenie mostu. Składa się ona z ram poprzecznych oraz dwu ram podłużnych. Ramy te na

wysokości rygla są na stałe ze sobą połączone i dodatkowo stężone konstrukcją stalową.

Most nad kanałem portowym w Nowej Soli, źródło: fotografia własna.

Cennym zabytkiem techniki jest **most kolejowy w Stanach (gmina Nowa Sól)**, kratownicowy nad rzeką Odrą wraz ze strażnicami przy zach. przyczółku, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-634/A z 20.01.2014 z 1907-1909 r. Jest to jednotorowy most z przęsłami ze stalowych kratownic o długości 642 metrów i przęsłem nurtowym długości 100,01 m. Na obu końcach mostu na filarach umieszczono po dwa zespoły ceglanych strażnic – blokhauzów w formie neogotyckich wież. Dwupiętrowe budynki strażnic, usytuowane po obu stronach toru, połączone były 12-metrowymi poternami i dysponowały własnymi ujęciami wody (studniami). Most kolejowy funkcjonował do połowy lat 90. Aktualnie w ramach zrealizowanego projektu „Kolej na rower – budowa ścieżek rowerowych w ramach rozwoju transportu ekologicznego” dawny most kolejowy został wyremontowany i pełni funkcję ścieżki rowerowej.

Kolejnym zabytkiem techniki na terenie powiatu nowosolskiego jest **wieża ciśnień w Koźuchowie**, ul. Szprotawska, wpisana do rejestru zabytków nieruchomości

pod nr rej.: 2360 z 11.07.1976 z 1908 r. o wysokości 38,90 m. Usytuowana jest w najwyższym punkcie miasta, 111,80 m n.p.m. w otoczeniu zabudowy miejskiej i zieleni. Od stacji pomp dzieli ją odległość kilkuset metrów, sąsiaduje natomiast z ciągiem starych fortyfikacji miejskich. To ostatnie sprawiło, że nadano jej formę imitującą wieżę zamkową z blankami. W tym kontekście obiekt stanowi przykład maskowania funkcji inżynierskich dzieła historycznymi kostiumami, nawiązującymi w tym przypadku do średniowiecznego budownictwa obronnego. Obiekt zbudowano z cegły klinkierowej. Zwężający się ku górze trzon, wzniesiony na planie koła, podtrzymuje zbiornik typu Intze. Część dolna kształt ściętego stożka. Na trzonie spoczywa część górna, walcowata, kryjąca zbiornik. Na niej wsparta jest konstrukcja dachowa z wieżbą drewnianą, również w kształcie stożka, z pokryciem ceramiczną dachówką. Elewacje klinkierowe urozmaiczone są ciosami piaskowca. W tympanonie umieszczono płaskorzeźbę z herbem miasta i wstęgą, na której widnieje data 1908.

Wieża ciśnien w Kożuchowie, źródło: www.wieczecisnien.eu

8.10. Zabytki przemysłowe

Najważniejszym ośrodkiem przemysłowym na terenie obecnego powiatu nowosolskiego była Nowa Sól. Na terenie powiatu nowosolskiego znajduje się wiele

założeń przestrzennych o funkcji przemysłowej. Jednak założenia te z biegiem lat uległy niejednokrotnie zatarciu w skutek ich wygaszania, bądź przekształcenia. Obecnie ich potencjał nie jest wykorzystywany, zatem należy dążyć do „przywrócenia życia” w tych miejscach. Większość obiektów poprzemysłowych została rozebrana, zaadaptowana na potrzeby mniejszych przedsiębiorców lub też budynki stoją nieużytkowane, popadając w ruinę. Prawie wszystkie zostały ujęte w gminnej ewidencji zabytków. W rejestrze zabytków znajduje się najciekawszy przykład architektury przemysłowej, zespół tzw. „Starej Huty” przy ul. Piłsudskiego 40.

Jednym z zabytków poprzemysłowych są magazyny solne, świadczące o historii miasta Nowa Sól i jego funkcji. Zachowało się kilka takich obiektów: **magazyn przy pl. Solnym** (wybudowany w 2 połowie XVII wieku), wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: 368 z 22.03.1963, **przy ul. Wróblewskiego** (3 budynki z 1774 roku) oraz przy ul. Garbarskiej (dawny młyn wodny używany do przechowywania soli). Magazyny te należały do terenów faktorii solnej. Do końca XX w. pełniły różne funkcje magazynowe, potem zaczęły niszczyć.

Do najstarszych i najciekawszych przykładów architektury przemysłowej należy **zespół fabryczny „Stara Huta”, obecnie Zakłady Metalurgiczne „Dozamet” w Nowej Soli**, ul. Piłsudskiego 40, wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr rej.: L-101/A z 5.05.1976, 24.07.1976 i z 21.07.2003, obejmujący prototypownię i wydział elektryczny z 1897 r. i pocz. XX w., laboratorium z pocz. XX w., trafostację z pocz. XX w., wieżę ciśnień z pocz. XX w., stację prób z pocz. XX w., małą odlewnię z 1897 r., narzędziownię (budynek zaopatrzenia) z pocz. XX w., budynek administracji z 1897 r., portiernię z 1897 r., willę właściciela z od 1853 r. sąd i prokuraturę oraz ogród willowy z fontanną i murem z 2 poł. XIX w. W 1852 roku powstał drugi w Nowej Soli zakład przemysłu metalowego, tzw. „Paulinenhütte”.

Z zachowanych zabudowań **fabryki nici przy ul. Wrocławskiej 20** najstarsze pochodzą z 2 poł. XIX w. Należą do nich: budynek stołówki (1869), budynek portierni północnej (4 ćw. XIX w.) – oba z cegły klinkierowej, budynki działu mechanicznego (4 ćw. XIX w.), eklektyczny budynek administracyjny i eklektyczny budynek dawnej portierni (oba z 4 ćw. XIX w.) oraz budynek dawnej elektrowni (kon. XIX w.). Znajdujący się na terenie fabryki budynek mieszkalny – pierwotnie mieszkanie

ogrodnika, parterowy, kryty dachem mansardowym, pochodzi z pocz. XX w. Wieża ciśnień powstała w 1924 r. Budynki przędzalni lnu i niciarni lnu uzyskały swą formę architektoniczną w 2 ćw. XX w. W chwili obecnej zabudowania dawnej fabryki nici nie są użytkowane i ulegają postępującej dewastacji, część z nich, z uwagi na bardzo zły stan techniczny została rozebrana.

Z 1865 r. pochodzi **zespół gazowni w Nowej Soli**, ul. 9 Maja 9, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 3297 z 10.06.1994 z 2 poł. XIX w., obejmujący dom dyrektora gazowni, dom głównego technologa gazowni, warsztaty, urządzenia chłodnicze i oczyszczające, kotłownię (warsztat), łaźnię, maszynownię i kotłownię c.o.

Zespół zabudowy nieczynnego obecnie **browaru w Nowej Soli**, przy ul. Wrocławskiej 21, wpisany jest do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: 2214 z 5.05.1976 z 1916 r. W jego skład wchodzi: budynek administracyjnobiurowy, budynek słodowni, warzelnia i laboratorium, rozlewnia piwa beczkowego, rozlewnia piwa butelkowego, leżakownia, fermentownia, budynek mieszkalny. Jego część jest zamieszkiwana, zaś pomieszczenia techniczne, które stanowią większość obiektu, pozostają nieużytkowane.

Z lat 1898-1899 pochodzą budynki **rzeźni miejskiej** (ul. Bohaterów Getta 4). Wzniesione z cegły klinkierowej, zaprojektowane przez mistrza budowlanego Brannaschka z Żagania, tworzą jednorodny stylowo zespół o istotnych wartościach artystycznych. Dominantę stanowi budynek z wieżą zwieńczoną krenelażem.

Tradycje związane z przemysłem cegielniczym stanowią wyróżniające dziedzictwo. **Zespół cegielni w Broniszowie (gmina Koźuchów)**, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod nr rej.: L-277/A z 26.02.2008z 4 ćw. XIX w., obejmuje piec kręgowy typu Hoffmana, wyrobownię i suszarnie (3 wiaty drewniane).

8.11. Kultura niematerialna

Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach,

jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Pomocne są w tym Gminne Ośrodki Kultury, które w sposób instytucjonalny dbają o zachowanie dziedzictwa kultury niematerialnej. Na terenie powiatu organizowane są konkursy, festiwale, spotkania kultywujące i budujące tożsamość lokalną. W tym obszarze działają również organizacje społeczne. Władze powiatu podejmują również działania wspierające popularyzację bogactwa i dorobku kulturowego powiatu nowosolskiego.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest również niezmiernie istotne w procesie kształtowania tożsamości każdej grupy społecznej i jednostki. Do niematerialnego dziedzictwa zalicza się:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- praktyki społeczno-kulturowe,
- wiedzę i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

9. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

W myśl art. 6 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, za zabytki nieruchome uznaje się krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne i ruralistyczne z zespołami budowlanymi, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Pod względem zasobów dziedzictwa kulturowego powiat nowosolski charakteryzuje się znacznymi walorami. Zabytki nieruchome, rejestrowe, powinny być oznaczone wzorem znaku informacyjnego, który przedstawiony jest poniżej. Za jego umieszczenie odpowiedzialny jest starosta danego powiatu. Wzór znaku został ustanowiony w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.

Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Rejestr zabytków województwa lubuskiego prowadzony jest przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze. Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków, a także jego nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna (art. 8, 9 pkt. 1, 2).

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze prowadzone są trzy rejestry zabytków:

1. Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).
2. Rejestr zabytków ruchomych (księga B).
3. Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

9.1. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubuskiego

Zgodnie z art. 3 pkt. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840) zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

W myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1 ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki nieruchome, będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- działaniami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6 ust. 2).

W Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa gromadzone są decyzje o wpisie do rejestru zabytków z terenu całego kraju, do dostarczenia których zobligowani są Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków. Zgodnie z obowiązującymi przepisami jeden egzemplarz każdej decyzji winien być przesyłany do Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Rejestr zabytków ulega ciągłym zmianom, nie tylko z racji wpisywania nowych lub skreślania obiektów, które uległy zniszczeniu lub utraciły wartości zabytkowe. Liczne zabytki drewniane zostały przeniesione do skansenów i wpisane do inwentarza muzealnego, co skutkuje skreśleniem z rejestru zabytków.

Zabytki wpisane do rejestru zabytków z terenu powiatu nowosolskiego zostały przedstawione w poniżej.

Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru na terenie powiatu nowosolskiego:

a) Nowa Sól – miasto:

- zespół urbanistyczno - architektoniczny, nr rej.: 2203 z 4.05.1976 i z 27.07.1977
- kościół par. pw. św. Michała Archanioła, nr rej.: 49 z 10.03.1955
- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. pw. św. Barbary, nr rej.: 2213 z 5.05.1976
- kościół ewangelicki pw. Świętej Trójcy, ob. rzym.-kat. par. pw. św. Antoniego, nr rej.: L-568/A z 15.03.2013
- aleja brzoza przy szosie z Nowej Soli do Nowego Miasteczka, nr rej.: 2158 z 01.06.1974 (wpis w trakcie weryfikacji)
- zbór braci czeskich, ob. sala gimnastyczna, ul. Wróblewskiego 9, 1747, nr rej.: 3269 z 15.02.1993
- zespół d. ratusza (d. Urzędu Solnego), ul. Moniuszki 3, nr rej.: L-726/A z 8.09.2016 : stary budynek d. Urzędu Solnego - budynek d. Kamery Solnej (ratusz) - nowy budynek d. Urzędu Solnego i kasy
- dom, ul. Arciszewskiego 6, nr rej.: L-813/A z 22.03.1963
- dom, ul. Arciszewskiego 8, nr rej.: L-814/A z 22.03.1963
- budynek dawnej przychodni, obecnie pełniący funkcje biurowe, ul. Arciszewskiego 10, nr rej.: L-448/A (d. 2222) z 11.05.1976

- dom, ul. Arciszewskiego 18, nr rej.: KOK-I-358/63 z 22.03.1963
- zespół willowy Karla Jansona, ul. Bankowa 3, nr rej.: L-145/A z 24.06.2004: willa, ogród, fontanna i schody, ogrodzenie
- szkoła, ul. Bohaterów Getta 7, nr rej.: 2232 z 01.05.1976
- dom, ul. Grota-Roweckiego 1-12, nr rej.: d. 2204 z 4.05.1976,
- dom, ul. Grota-Roweckiego 1, nr rej.: L-578/A (d. 2204) z 4.05.1976,
- dom, ul. Grota-Roweckiego 5, nr rej.: L-564/A (d. 2204) z 4.05.1976,
- dom, ul. Grota-Roweckiego 8, nr rej.: L-684/A (d. 2204) z 4.05.1976,
- dom, ul. Grota-Roweckiego 9, nr rej.: L-558/A (d. 2204) z 4.05.1976,
- dom, ul. Grota-Roweckiego 11A, nr rej.: L-521/A (d. 2204) z 4.05.1976,
- dom, ul. Grota-Roweckiego 12, nr rej.: L-577/A (d. 2204) z 4.05.1976
- wystrój sklepu mleczarskiego, ul. Grota-Roweckiego 12, nr rej.: 2218 z 05.05.1976
- dom, ul. Królowej Jadwigi 1A (d. Wojska Polskiego 34) nr rej. 2208 (weryfikacja adresu)
- dom, ul. Krzywa 1, nr rej.: L-605/A (d. 2231) z 17.05.1976
- domy, ul. Kuśnierska 1, 2, nr rej.: 2223 z 11.05.1976
- d. łaźnia miejska, ul. 9 Maja, nr rej.: L-436/Az 4.05.1976
- 2 domy, ul. Moniuszki 6, 8, nr rej.: 2227 z 11.05.1976
- 15 domów, ul. Muzealna 1,7,8,10,12,13,14,16,22,24,26,28,30,32,34 nr rej.: 2207 z 4.05.1976
- dom, ul. Muzealna 22, nr rej.: L-615/A (d. 2207) z 4.05.1976
- dom, ul. Muzealna 24, nr rej.: L-567/A (d. 2207) z 4.05.1976
- 3 domy, ul. Muzealna 4, 7, 9, nr rej.: 2219 z 11.05.1976
- muzeum, ul. Muzealna 20, nr rej.: 2210 z 4.05.1976
- willa, ul. Muzealna 36, nr rej.: L-707/A z 11.12.2015
- oranżeria, ul. Muzealna 40 A, nr rej.: 2205 z 4.05.1976
- willa Gruschwitza, ul. Muzealna 46, nr rej.: L-641/A z 5.05.1976
- dom, ul. Odrzańska 3, nr rej.: L-549/A (364) z 22.03.1963
- 3 domy, ul. Odrzańska 11, 13, 14, nr rej.: 2216z 5.05.1976
- dom, ul. Odrzańska 13, nr rej.: L-508/A (d. 2216) z 5.05.1976
- dom, ul. Odrzańska 15, nr rej.: L-905/A z 22.03.1963

- budynek przedszkola, ul. Okrężna 2, nr rej.: 2211 z 11.5.1976 (dec. ul.Zielonogórska)
- dom, ul. Parkowa 4, nr rej.: L-545/A z 9.01.2013
- sąd, ob. rejonowy, ul. Piłsudskiego 24 (d. Nowotki), nr rej.: 2221 z 11.05.1976
- budynki na terenie zakładu „Dozamet”: odlewnia mała, ambulatorium, zaopatrzenie, ul. Piłsudskiego 38,40, nr rej.: 2215 z 05.05.1976
- pawilon w Dolnoś. Zakładach Metal., obecnie portiernia, ul. Piłsudskiego 40, nr rej.: 2233 z 11.05.1976
- budynek administracyjny na terenie Dolnoś. Zakł. Metal., ul. Piłsudskiego 40, nr rej.: 2234 z 11.05.1976
- budynek administracyjny fabryki kleju, ul. Piłsudskiego 75, nr rej.: L-812/A z 24.02.2020
- d. szpital powiatowy, ul. Sienkiewicza, nr rej.: L-686/A z 15.05.2015
- 6 domów, ul. Szeroka 1, 2, 4, 7, 9, 18, nr rej.: 2220 z 11.05.1976
- dom, ul. Szeroka 1, nr rej.: L-720/A (d. 2220) z 11.05.1976
- dom, ul. Szeroka 18, nr rej.: L-749/A (d.2220) z 11.05.1976
- 5 domów, ul. Waryńskiego 1, 2, 6, 12, 14, nr rej.: 2209 z 4.05.1976
- internat ZSZ nr 1 , ul. Witosa 19, nr rej.: L-531/A (d. 2225) z 11.05.1976
- 5 domów, ul. Witosa 22, 23, 28, 32, 38 nr rej.: 2230 z 17.05.1976
- dom, ul. Witosa 22-22a (d.22), nr rej.: L-535/A (d. 2230) z 17.05.1976
- dom, ul. Witosa 23, nr rej.: L-708/A (d. 2230) z 17.05.1976
- dom, ul. Witosa 28, nr rej.: L-517/A (d. 2230) z 17.05.1976
- 10 budynków, ul. Wojska Polskiego 2,4,8,10,17,24,27,33,34,37, nr rej.: 2208 z 4.05.1976
- budynek, ul. Wojska Polskiego 2, nr rej.: L-534/A (d.2208) z 11.06.1976
- budynek, ul. Wojska Polskiego 4, nr rej.: L-572/A (d.2208) z 04.05.1976
- budynek, ul. Wojska Polskiego 24, nr rej.: L-520/A (d.2208) z 04.05.1976
- budynek, ul. Wojska Polskiego 37, nr rej.: L-547/A (d.2208) z 04.05.1976
- budynek, ul. Wrocławska 2, nr rej.: 1502 z 15.02.1965 (wpis w trakcie weryfikacji)
- 2 budynki, ul. Wrocławska 4,7, nr rej.: 2217 z 5.05.1976
- dom, ul. Wrocławska 7, 7A, 7B, nr rej.: L-581/A (d. 2217) z 05.05.1976
- budynek bez oficyny, ul. Wrocławska 9, nr rej.: 2256 z 9.07.1976

- budynek, ul. Wrocławska 12, nr rej.: L-944/A z 29.02.2024 r.
- budynek, ul. Wrocławska 11, nr rej.: 2236 z 11.05.1976 (wpis w trakcie weryfikacji)
- willa współwłaściciela fabryki nici Heinrich Gruschwitza, ul. Wrocławska 16 a,
nr rej.: 3211 z 16.04.1984
- dom, ul. Wrocławska 18, nr rej.: L-597/A z 22.03.1963
- dom, ul. Wrocławska 19, nr rej.: 1503 z 15.02.1965
- willa Lorenza, ul. Wrocławska 22, nr rej.: L-598/A z 7.08.2013
- 6 budynków, ul. Wyspiańskiego 1, 5, 7, 9, 11, 12, nr rej.: 2226 z 11.05.1976
- budynek, ul. Wyspiańskiego 7, nr rej.: L-532/A (d. 2226) z 11.05.1976
- budynek, ul. Wyspiańskiego 12, nr rej.: L-949/A (d. 2226) z 11.05.1976
- hotel, ul. Wyzwolenia 12, nr rej.: 3267 z 11.12.1992
- budynek, ul. Zielonogórska 6, nr rej.: L-550/A (d. 2254) z 11.07.1976
- budynek, ul. Zielonogórska 36, nr rej.: 2255 z 9.07.1976
- budynki, ul. Zjednoczenia 1-42 (nr 2 – 2a blok wykreślony z rejestru zabytków),
nr rej.: 2235 z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 3, nr rej.: L-570/A (d. 2235) z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 5, nr rej.: L-519/A (d. 2235) z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 6, nr rej.: L-638/A (d. 2235) z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 10, nr rej.: L-575/A (d. 2235) z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 22, nr rej.: L-637/A (d. 2235) z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 24, nr rej.: L-509/A (d. 2235) z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 26, nr rej.: L-576/A (d. 2235) z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 28, nr rej.: L-563/A (d. 2235) z 11.06.1976
- budynek, ul. Zjednoczenia 30, nr rej.: L-518/A (d. 2235) z 11.06.1976
- pałacyk, ul. Piłsudskiego 30 nr rej.: 2228 z 11.06.1976
- dom, ul. Żwirki Wigury 2, nr rej.: 2224 z 11.05.1976
- browar, ul. Wrocławska 21, nr rej.: 2214 z 5.05.1976
- zespół gazowni, ul. 9 Maja 9, nr rej.: 3297 z 10.06.1994: dom dyrektora gazowni,
dom głównego technologa gazowni, warsztaty, urządzenia chłodnicze i oczyszczające,
kotłownia (warsztat), łaźnia, maszynownia, kotłownia c.o.

- zespół fabryczny „Stara Huta”, ob. Zakłady Metalurgiczne „Dozamet”, ul. Piłsudskiego 40, nr rej.: L-101/A z 5.05.1976, 24.07.1976 i z 21.07.2003: prototypownia i wydział elektryczny, laboratorium, trafostacja, wieża ciśnień, stacja prób, mała odlewnia, narzędziownia (budynek zaopatrzenia), budynek administracji, portiernia, willa właściciela, ogród willowy z fontanną i murem,
- magazyn, pl. Solny 1, nr rej.: 368 z 22.03.1963
- magazyn, ul. Wróblewskiego 3, nr rej.: 363 z 22.03.1963
- most podnoszony nad kanałem portowym, al. Wolności, nr rej.: L-489/A z 25.04.2012

b) Nowa Sól – gmina wiejska:

Chełmek

- pałac, nr 35 i 36, nr rej.: 1429 z 2.02.1965
- zajazd, nr rej.: 1428 z 2.02.1965
- budynek folwarczny nr rej.: 1430 z 2.02.1965

Lubięcín

- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. pw. Serca Jezusowego, plebania, nr rej.: L-817/A z 02.04.1963
- kościół cmentarny, d. par. pw. św. Katarzyny, nr rej.: 395 z 02.04.1963
- szkoła, ob. dom mieszkalny nr 82, nr rej.: 394 z 02.04.1963
- dom nr 85, nr rej.: 1577 z 15.02.1965
- dom nr 102, nr rej.: 1578 z 15.02.1965
- wiatrak koźlak, nr rej.: 1372 z 28.09.1964
- wiatrak koźlak, nr rej.: 1371 z 28.09.1964
- wiatrak koźlak, nr rej.: 3165 z 19.06.1980

Przyborów

- dom mieszkalny nr 43 (ob. ul. Nowosolna 38), nr rej.: 1589 z 15.02.1965

Rudno

- kościół fil. pw. św. Szymona i Judy Tadeusza, nr rej.: 139 z 4.08.1959
- dzwonnica, nr rej.: 1587 z 15.02.1965

Stany

- dwór, ob. dom nr 77, nr rej.: 1374 z 29.09.1964
- szkoła, nr rej.: 1390 z 29.09.1964
- most kolejowy nad rz. Odrą wraz ze strażnicami przy zach. przyczółku, nr rej.: L-634/A z 20.01.2014

c) Kozuchów – miasto i gmina:

Bielice

- zespół pałacowy, nr rej.: 3041 z 27.07.1978 i z 22.12.1997: - pałac i park

Broniszów

- kościół par. pw. św. Anny z wystrojem, nr rej.: 52 z 21.03.1955
- plebania, nr rej.: 1417 z 30.09.1964
- organistówka, nr rej.: 1418 z 30.09.1964
- chata nr 98 (d. 107), nr rej.: 1419 z 30.09.1964 (weryfikacja adresu)
- chata nr 97 (d. 99), nr rej.: 1420 z 30.09.1964 (weryfikacja adresu)
- pałac: nr rej.: 294 z 12.04.1961
- dawny szpital, nr rej.: 293 z 12.04.1961
- park, nr rej.: 3040 z 27.07.1978
- dom, mur.-szach., 1 poł. XIX, nr rej.: 1420 z 30.09.1964
- dom, szach., 1 poł. XIX, nr rej.: 1419 z 30.09.1964
- zespół cegielni, nr rej.: L-277/A z 26.02.2008
- aleja lipowa położona w pasie drogi powiatowej nr 1053F, nr rej.: L-907/A z dnia 11.04.2024 r.

Czciradz

- pałac, nr rej.: 2149 z 08.05.1971
- park, nr rej.: 3038 z 27.07.1978

Drwalewice

- pałac, nr rej.: 2150 z 08.05.1971
- park, nr rej.: 3043 z 28.07.1978

Koźuchów

- zespół urbanistyczno - krajobrazowy miasta, nr rej.: 85 z 16.04.1958 oraz 2175 z 31.01.1975
- kościół par. pw. Matki Bożej Gromnicznej (d. pw. Oczyszczenia NMP), pl. Matejki, nr rej.: L-763/A (d. 97) z 16.04.1958
- kościół szpitalny, ob. fil. pw. Świętego Ducha, ul. 1 Maja, nr rej.: 98 z 16.04.1958
- zespół Stacji Maryjnych przy drodze do Mirocina, nr rej.: 1370 z 28.09.1964 (5 kapliczek przydrożnych)
- cmentarz ewangelicki pw. Świętej Trójcy wraz z kaplicami grobowymi, ul. 1 Maja, nr rej.: 3187 z 3.08.1981
- park miejski, nr rej.: 3108 z 28.09.1978
- zamek wraz z otoczeniem, nr rej.: 96 z 16.04.1958
- mury obronne z basztami, nr rej.: 95 z 16.04.1958
- ratusz, nr rej.: 140 z 4.08.1959
- zespół pałacowy, ob. park, ob. im. Poniatowskiego, nr rej.: 94 z 16.04.1958
- dom, ul. Chopina 1, nr rej.: L-584/A z 10.12.1997
- dom, ul. Chopina 3, 4 nr rej.: 1437 z 10.02.1965
- dom, ul. Chopina 14, nr rej.: 1438 z 10.02.1965
- dom, ul. Daszyńskiego 5, nr rej.: 3346 z 08.08.1997
- dom, ul. Daszyńskiego 9, nr rej.: 1492 z 15.02.1965
- dom, ul. Daszyńskiego 25, nr rej.: 1493 z 15.02.1965
- dom, ul. Daszyńskiego 27, nr rej.: 1494 z 15.02.1965
- dom, ul. Drzymały 3, nr rej.: L-206/A z 4.10.1976
- dom, ul. Drzymały 6, nr rej.: 2376 z 4.10.1976
- dom, pl. Ewangelicki ½, nr rej.: L-14/99 (243/65) z 14.06.1999
- dom, pl. Ewangelicki ¾, nr rej.: 1459 z 13.02.1965
- dom, pl. Ewangelicki 6/7, nr rej.: 1460 z 13.02.1965
- dom, pl. Ewangelicki 8, nr rej.: L-21/99 z 9.09.1999
- dom, pl. Garbarska 9, nr rej.: 1461 z 13.02.1965
- dom, pl. Garbarska 11, nr rej.: 1462 z 13.02.1965
- dom, pl. Garbarska 15, nr rej.: L-123/A (d. 1464) z 13.02.1965

- dom, ul. Garbarska 39, nr rej.: L-79 z 4.10.1976 i z 30.04.2003
- dwór, siedziba PGR Kożuchów, ul. Garbarska 46, nr rej.: 2382 z 04.10.1976
- dom, ul. Głogowska 2, nr rej.: 1472 z 13.02.1965 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Głogowska 3, nr rej.: 1473 z 13.02.1965
- dom, ul. Głogowska 5, nr rej.: 1474 z 13.02.1965
- dom, ul. Głogowska 6, nr rej.: 1441 z 10.02.1965 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Garbarska 23, nr rej.: 2381 z 4.10.1976
- dom, ul. Klasztorna 2 / Legnicka 1, nr rej.: L-121/A z 15.04.1963
- dom, ul. Klasztorna 6, nr rej.: 425 z 15.04.1963
- dom, ul. Klasztorna 8, nr rej.: 1439 z 10.02.1965
- dom, ul. Klasztorna 10, nr rej.: 1440 z 10.02.1965
- dom, ul. Klasztorna 12, nr rej.: L-205/A (d. 1465) z 13.02.1965
- dom, ul. Kopernika 1, nr rej.: L-242/A (d.1466) z 13.02.1965
- dom, ul. Kopernika 6a, nr rej.: L-835/A z 11.02.1965
- dom, ul. Kościelna 1, nr rej.: 1467 z 13.02.1965
- dom, ul. Kościelna 2, nr rej.: 1495 z 15.02.1965
- dom, ul. Kościelna 3, nr rej.: 427 z 15.04.1963
- dom, ul. Kościelna 5, nr rej.: 428 z 15.04.1963
- dom, ul. Kościelna 6, nr rej.: 1496 z 15.02.1965
- dom, ul. Kościelna 7, nr rej.: 1458 z 13.02.1965
- dom, ul. Kościelna 11, nr rej.: 1468 z 13.02.1965
- dom, ul. Kościelna 15, nr rej.: 1469 z 13.02.1965
- dom, ul. Kościelna 17, nr rej.: 1470 z 13.02.1965
- dom, ul. Kościelna 19, nr rej.: 1463 z 13.02.1965
- dom, ul. Legnicka 1/ Klasztorna 2, nr rej.: L-121/A (d.429) z 15.02.1965
- dom, ul. Legnicka 3, nr rej.: 1501 z 15.02.1965
- dom, ul. Legnicka 5, nr rej.: 430 z 20.04.1963
- dom, ul. Legnicka 7, nr rej.: 1497 z 15.02.1965
- dom, ul. Legnicka 9, nr rej.: 3329 z 12.09.1995
- dom, ul. Legnicka 11, nr rej.: 3310 z 29.07.1994
- dom, ul. Legnicka 12, nr rej.: 1498 z 15.02.1965

- dom, ul. Legnicka 13, nr rej.: L-93/A (d. 431) z 20.04.1963
- dom, ul. Legnicka 15, nr rej.: L-71 z 11.04.2003
- dom, ul. Legnicka 17, nr rej.: 1499 z 15.02.1965
- dom, ul. Legnicka 18 / Daszyńskiego, nr rej.: L-12 z 2.06.1999
- dom, ul. Limanowskiego 2 (d. Rynek 16/17), nr rej.: L-698/A z 15.04.1963
- dom, ul. Limanowskiego 4, nr rej.: L-699/A (d. 1332) z 10.02.1965
- dom, ul. 1 Maja 1, nr rej.: L-538/A z 20.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 2, nr rej.: 438 z 20.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 3, nr rej.: 1483 z 15.04.1965
- dom, ul. 1 Maja 4, nr rej.: L-900/A z 15.04.1965
- dom, ul. 1 Maja 5, nr rej.: 1485 z 15.04.1965
- dom, ul. 1 Maja 6, nr rej.: L-690/A z 15.02.1965
- dom, ul. 1 Maja 7, nr rej.: 441 z 30.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 8, nr rej.: 440 z 30.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 9, nr rej.: 439 z 30.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 10, nr rej.: 437 z 30.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 11, nr rej.: L-901/A z 15.02.1965
- dom, ul. 1 Maja 12, nr rej.: 436 z 30.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 13, nr rej.: 435 z 30.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 15, nr rej.: 433 z 30.04.1963
- dom, ul. 1 Maja 14, nr rej.: 434 z 30.04.1963 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. 1 Maja 17, nr rej.: L-112/A z 15.02.1965
- dom, ul. 1 Maja 18, nr rej.: L-92/A z 4.10.1976
- dom, ul. 1 Maja 19, nr rej.: L-59 z 27.06.2002
- budynek mieszkalno-użytkowy wraz z ogrodzeniem i dwuskrzydłową bramą,
ul. 1 Maja 20, nr rej.: L-734/A z 18.01.2017
- dom, ul. 1 Maja 21, nr rej.: L-122/A z 15.02.1965
- dom, ul. 1 Maja 22, nr rej.: L-13/99 z 14.06.1999
- dom, ul. 1 Maja 23, nr rej.: L-149/A z 2.09.2004
- dom, ul. 1 Maja 26, nr rej.: 1449 z 10.02.1965
- dom, ul. 1 Maja 37, nr rej.: 2377 z 04.10.1976

- dom, ul. 1 Maja 39, nr rej.: 2373 z 11.06.1976
- willa, budynek gospodarczy i ogród ul. 1 Maja 47, nr rej.: 3245 z 3.10.1992
- dom, ul. Matejki 1, nr rej.: L-17/99 z 25.08.1999
- plebania, pl. Matejki 3, nr rej.: 426 z 15.04.1963
- dom, pl. Matejki 2 (dawniej pl. Matejki 4), nr rej.: L-943/A z 11.02.1965
- dom, ul. Moniuszki 1, nr rej.: 2370 z 11.09.1976
- dom, ul. Moniuszki 2, nr rej.: 2371 z 11.09.1976
- dom, ul. Moniuszki 4, nr rej.: 2367 z 11.07.1976
- dom, ul. Moniuszki 6, nr rej.: 2368 z 11.07.1976
- dom, ul. Moniuszki 8, nr rej.: 2369 z 12.09.1976
- dom, ul. Obywatelska 2, nr rej.: 1475 z 15.02.1965
- dom, ul. Obywatelska 4, nr rej.: 1476 z 15.02.1965
- dom, ul. Obywatelska 6, nr rej.: L-585/A (d. 1477) z 15.02.1965
- dom, ul. Obywatelska 8, nr rej.: 1478 z 15.02.1965
- dom, ul. Obywatelska 10, nr rej.: 1479 z 15.02.1965
- dom, ul. Obywatelska 12, nr rej.: L-604 (d. 1480) z 15.02.1965
- dom, ul. Okrzei 1, nr rej.: 1443 z 10.02.1965
- dom, ul. Okrzei 2, nr rej.: L-557/A (d. 1481) z 15.02.1965
- dom, ul. Okrzei 3 i 3a, nr rej.: L-88/A (d. 1444) z 10.02.1965
- dom, ul. Okrzei 4/Nowogrodzka 2, nr rej.: L-80/A (d. 1482) z 15.02.1965
- dom, ul. Okrzei 6, nr rej.: L-827/A z 10.02.1965
- dom, ul. Okrzei 7, nr rej.: 1446 z 10.02.1965
- dom, ul. Okrzei 8, nr rej.: 1447 z 10.02.1965
- dom, ul. Okrzei 11, nr rej.: L-640/A (d. 1448) z 10.02.1965
- kamienica, Rynek 1, nr rej.: 414 z 2.04.1963, zaplecze z 15.02.1965
- dom i zaplecze gospodarcze, Rynek 2, nr rej.: 1427, 1500 z 02.02.1965 i 15.02.1965
- dom, Rynek 3, nr rej.: 398 z 2.04.1963
- dom, Rynek 4, nr rej.: 415 z 2.04.1963
- dom, Rynek 5, nr rej.: 416 z 2.04.1963
- dom, Rynek 6, nr rej.: L-266/A z 19.02.2008
- dom, Rynek 7, nr rej.: 1426 z 2.02.1965

- dom, Rynek 8, nr rej.: 1431 z 2.02.1965
- dom, Rynek 9, nr rej.: L-105/A (d. 1432) z 2.02.1965
- dom, Rynek 10, nr rej.: L-89/A z 26.10.1993
- dom, Rynek 11, nr rej.: 417 z 2.04.1963
- dom, Rynek 12, nr rej.: 1433 z 2.02.1965
- dom, Rynek 13, nr rej.: 1434 z 2.02.1965 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, Rynek 14, nr rej.: 1435 z 2.02.1965
- dom, Rynek 15, nr rej.: 1436 z 2.02.1965
- dom, Rynek 17 (d. 18), nr rej.: L-867/A z 15.04.1963
- dom, Rynek 18 (d. 19), nr rej.: 419 z 15.04.1963
- dom, Rynek 26, nr rej.: 1369 z 28.10.1964
- dom, Rynek 21 (d. 28), nr rej.: L-898/A z 15.04.1963, 11.02.1965
- dom, Rynek 22 (d. 29), nr rej.: L937/A z 22.03.1963
- dom, Rynek 23 (d. 30), nr rej.: 421 z 15.04.1963
- dom, Rynek 24 (d. 31), nr rej.: L-942/A z 15.04.1963
- dom, ul. Spacerowa 2, nr rej.: 2374 z 11.09.1976 oraz 2379 z 4.10.1976
- dom, ul. Szprotawska 1, nr rej.: L-685/A z 11.09.1976
- dom, ul. Szprotawska 6, nr rej.: 2350 z 19.07.1976 oraz 2353 z 11.07.1976
- dom, ul. Szprotawska 11, nr rej.: 2357 z 11.09.1976 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Szprotawska 12, nr rej.: 2358 z 11.09.1976
- dom, ul. Szprotawska 13, nr rej.: 2354 z 11.09.1976 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Szprotawska 23, nr rej.: 2356 z 11.09.1976
- dom, ul. Szprotawska 25, nr rej.: 2359 z 11.09.1976
- dom, ul. Szprotawska 27, nr rej.: L-280/A z 11.09.1976
- dom, ul. Traugutta 1-2, (brak numeracji 1-2, wpis nie dotyczy budynku położonego przy ul. Traugutta 1) nr rej.: 2351 z 19.07.1976
- dom, ul. Traugutta 3, nr rej.: L-207/A z 11.09.1976
- dom, ul. Traugutta 11, nr rej.: L-586/A z 11.07.1976
- dom, ul. Traugutta 13, nr rej.: L-940/A z 11.07.1976
- dom, ul. Traugutta 15, nr rej.: 2366 z 11.07.1976
- dom, ul. Traugutta 25, nr rej.: 2362 z 11.07.1976

- dom, ul. Traugutta 27, nr rej.: 2363 z 11.07.1976
- dom, ul. Zielonogórska 5a, nr rej.: 1453 z 11.02.1976
- dom, ul. Zielonogórska 6, nr rej.: 1452 z 11.02.1976
- dom, ul. Zielonogórska 10, nr rej.: 1456 z 11.02.1976
- dom, ul. Zielonogórska 11, nr rej.: L-825/A z 15.04.1963
- dom, ul. Zielonogórska 13, nr rej.: 1490 z 15.02.1965
- dom, ul. Zielonogórska 14, nr rej.: 1455 z 11.02.1965
- dom, ul. Zielonogórska 16, nr rej.: L-941/A z 11.02.1965
- dom, ul. Zielonogórska 20, nr rej.: L-791/A z 15.02.1965
- dom, ul. Zygmuntowska 29, nr rej.: 370 z 22.03.1963
- chata, ul. Żagańska 44, nr rej.: 371 z 22.03.1963 (wpis w trakcie weryfikacji)
- wieża ciśnień, ul. Szprotawska, nr rej.: 2360 z 11.07.1976

Książ Śląski

- stodoła w zagrodzie nr 20, nr rej.: 361 z 22.03.1963
- dwór klasycystyczny, nr rej.: L-113/A (d. 362) z 22.03.1963

Lasocin

- pałac barokowy, nr rej.: 1904 z 14.04.1970
- park, nr rej.: 3042 z 28.07.1978

Mirocin Dolny

- kościół fil. pw. Wniebowzięcia NMP, nr rej.: 298 z 12.04.1961
- stodoła nr 74, nr rej.: 1579 z 15.02.1965

Mirocin Górny

- kościół par. pw. św. Jerzego wraz z wystrojem, nr rej.: 44 z 10.06.1954
- szkoła (dom nr 32), nr rej.: L-769/A z 2.04.1963
- budynek dawnej karczmy, nr rej.: 1585 z 15.02.1965
- budynek dawnego szpitala (dom starców) ob. plebania, nr rej.: 1583 z 15.02.1965
- chata wiejska, nr 75 (d. 73), nr rej.: 1584 z 15.02.1965 (adres w trakcie weryfikacji)
- park dworski, nr rej.: 3035 z 27.07.1978
- dom mieszkalny nr 88 (oficyna dworska) , nr rej.: 1582 z 15.02.1965

- dom nr 81 (d. 82), nr rej.: 1581 z 15.02.1965 (adres w trakcie weryfikacji)

Mirocin Średni

- dwór obronny wraz z parkiem, nr rej.: 396 z 2.04.1963

- park dworski, nr rej.: 3036 z 27.07.1978

Podbrzezie Dolne

- kamienica, ul. Zygmuntowska 2, nr rej.: 1590 z 15.02.1965

Radwanów

- zespół dworski: ruina dworu, czworak, budynek gospodarczy, reszty parku, nr rej.:

1L-83/1-3/A (d.586) z 15.02.1965

- park, nr rej.: L-83/1-3/A (d. 3044) z 28.07.1978

- dwór, nr rej.: L-83/1-3/A (d. 3347) z 29.08.1997

Słocina

- dwór, nr rej.: 299 z 12.04.1961

Solniki

- kościół fil. pw. św. Marcina, nr rej.: 3223 z 12.08.1986

- zespół dworski: dwór, oranżeria, nr rej.: 3016 z 7.04.1978

- park, nr rej.: 3037 z 27.07.1978

Studzieniec

- kościół fil. pw. św. Wawrzyńca wraz z dzwonnica, nr rej.: 295 z 12.04.1961

- dzwonnica kościelna, nr rej.: 1389 z 29.09.1964

- pałac: zabudowania dworskie, dwie oficyny, spichlerz, stodoły, park, nr rej.: 400 z 15.04.1963 (granice parku w trakcie weryfikacji)

- budynek mieszkalny nr 67, nr rej.: 403 z 02.04.1963

- park, nr rej.: 3039 z 27.07.1978

- dom nr 1, nr rej.: 1392 z 29.09.1964

Stypułów

- kościół par. pw. św. Jadwigi, nr rej.: 297 z 12.04.1961

- dwór, nr rej.: L-554 (d.296) z 12.04.1961

- park typu swobodnego z lat 90 XIX wieku, nr rej.: 3110 z 30.09.1978
- zespół zabudowy dworskiej (czworak, gorzelnia, oficyna), nr rej.: 401 z 2.04.1963
- park typu swobodnego z lat 60 XIX wieku, nr rej.: L-938/A z 30.09.1978

d) Bytom Odrzański – miasto i gmina

Bonów

- park, nr rej.: 3054 z 29.07.1978

Bytom Odrzański

- zespół urbanistyczno - krajobrazowy miasta, nr rej.: 69 z 7.11.1957, nr rej.: 2168 z 31.01.1975
- kościół par. pw. św. Hieronima, nr rej.: 393 z 2.04.1963
- kościół ewangelicki, ul. Kościelna, nr rej.: 413 z 2.04.1963
- plebania, nr rej. 1414 z 03.09.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- remiza straży pożarnej, pl. Szpitalny, nr rej.: 1415 z 30.09.1964
- ratusz i freski, nr rej.: 36 z 13.06.1953
- dom, ul. Cmentarna 20, ob. Konopnickiej 3, nr rej.: 1379 z 28.09.1964
- dom, ul. Dworcowa 2, ob. 6, nr rej.: 1380 z 28.09.1964
- dom, ul. Dworcowa 20, nr rej.: 3249 z 22.10.1992
- dom, ul. Dworcowa 39, ob. 7, nr rej.: 1381 z 28.09.1964
- dom, ul. Dworcowa 40, ob. 5, nr rej.: 1382 z 28.09.1964
- dom, ul. Dworcowa 41, ob. 3, nr rej.: 1383 z 28.09.1964
- willa i ogród, ul. Głogowska 18, nr rej.: 3246 z 22.10.1992
- willa (dz. 322/2), dwa budynki gospodarcze wraz z terenem założenia (dz. 322/1, 322/3, 323), ul. Głogowska 23, nr rej.: 3247 z 22.10.1992
- dom, ul. Głogowska 30, ob. 29, nr rej.: 1384 z 29.09.1964
- dom, ul. Głogowska 31, nr rej.: 1385 z 29.09.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Głogowska 33, nr rej.: 1386 z 29.09.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Głogowska 38, ob. 35, nr rej.: 407 z 2.04.1963
- „Dom Napoleona”, ul. Górna 1, nr rej.: 152 z 10.03.1960
- dom, ul. Kopernika 10 (d. Szpitalna 7), nr rej.: 1407 z 30.09.1964

- dom mieszkalny na dz. 427/2 wraz z terenem działki, ul. Kopernika 12, nr rej.: 3272 z 11.03.1993
- dom, ul. Kopernika 8 (d. Szpitalna 6), nr rej.: 1406 z 30.09.1964
- dom, ul. Kopernika (d. Szpitalna 10), nr rej.: 1408 z 30.09.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Kopernika (d. Szpitalna 12), nr rej.: 1409 z 30.09.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Kościelna 7, ob. 6, nr rej.: 1177 z 15.04.1964
- dom, ul. Kościelna 9, nr rej.: 406 z 02.04.1963 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Kozuchowska 31, ob. 13 (d.25), nr rej.: L\218/A z 15.04.1964
- dom, ul. Kozuchowska 32, ob. 11, nr rej.: 1172 z 15.04.1964
- dom, ul. Kozuchowska 33, ob. 9, nr rej.: 1173 z 15.04.1964
- dom, ul. Kozuchowska 34, ob. 7, nr rej.: 1174 z 15.04.1964
- dom, ul. Kozuchowska 35/36, nr rej.: 1175 z 15.04.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Krzywoustego 6, nr rej.: 1178 z 20.06.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Krzywoustego 9, nr rej.: 1198 z 20.04.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Krzywoustego 26, nr rej.: 1199 z 20.04.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- wiatrak koźlak, ul. Młyńska, nr rej.: 3139 z 11.09.1979
- komora celna, ob. bud. mieszkalny, ul. Mostowa 1, ob. Wodna 8, nr rej.: 3250 z 22.10.1992
- dom, ul. Nadbrzeźna 2, nr rej.: L-107/A (d.1200) z 20.06.1964
- dom, ul. Nadbrzeźna 5, nr rej.: 1421 z 30.09.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Nadbrzeźna 5a, nr rej.: 1394 z 29.09.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Nadbrzeźna ob. między nr 6 a 7 (d. 8), nr rej. 1395 z 30.09.1964
- dom, ul. Nadbrzeźna 8, nr rej.: 3248 z 22.10.1992
- dom, ul. Nadbrzeźna 7(d. 9), nr rej.: 1396 z 30.09.1964
- dom, ul. Nowe Miasto 3 (d. 30), nr rej.: 1401 z 30.09.1964
- dom, ul. Nowe Miasto 7 (d. 28), nr rej.: 1400 z 30.09.1964
- dom, ul. Nowe Miasto 9 (d. 26), nr rej.: 1399 z 30.09.1964
- dom, ul. Nowe Miasto 17 (d. 20), nr rej.: 1398 z 30.09.1964
- dom, ul. Nowe Miasto 23 (d. 16), nr rej.: 1397 z 30.09.1964

- wiatrak koźlak, ul. Polna, nr rej.: 3138 z 11.09.1979 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, Rynek 2, nr rej.: 1375 z 29.09.1964
- dom, Rynek 3, nr rej.: 1376 z 29.09.1964
- dom, Rynek 4, nr rej.: 450 z 30.04.1963
- dom, Rynek 5, nr rej.: 451 z 30.04.1963
- dom, Rynek 6, nr rej.: 452 z 30.04.1963
- dom, Rynek 8, nr rej.: 453 z 30.04.1963
- dom, Rynek 9, nr rej.: 454 z 30.04.1963
- dom, Rynek 9a, nr rej.: 1377 z 29.09.1964
- dom, Rynek 10, nr rej.: 455 z 30.04.1963
- dom, Rynek 11, nr rej.: 408 z 2.04.1963
- dom, Rynek 12, nr rej.: 409 z 2.04.1963
- dom, Rynek 13/14, nr rej.: 1378 z 29.09.1964
- hotel „Pod Żłotym Lwem”, Rynek 15/16, nr rej.: 412 z 2.04.1963
- dom, Rynek 18, nr rej.: L-560/A z 30.04.1963
- dom, Rynek 19, nr rej.: L-561/A z 2.04.1963
- dom, Rynek 20, nr rej.: 411 z 2.04.1963
- dom, Rynek 21, nr rej.: 457 z 30.04.1963
- dom, Rynek 22, nr rej.: 458 z 30.04.1963
- dom, Rynek 23, nr rej.: 459 z 30.04.1963
- dom, Rynek 24, nr rej.: 460 z 30.04.1963
- dom, Rynek 25, nr rej.: L-928/A z 30.04.1963
- dom, Rynek 26, nr rej.: 462 z 30.04.1963
- dom, Rynek 27, nr rej.: L-790/A z 2.04.1963
- budynek gospodarczy, ul. Szeroka 8, nr rej.: 1416 z 30.09.1964
- dom, ul. Szewska 4, ob. Szeroka, nr rej.: 1402 z 30.09.1964 (adres w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Szewska 8, ob. Szeroka, nr rej.: 1403 z 30.09.1964 (adres w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Szewska 15, ob. Szeroka 23 nr rej.: 1404 z 30.09.1964 (adres w trakcie weryfikacji)

- dom, ul. Szewska 19, ob. Szeroka 15 nr rej.: 1405 z 30.09.1964 (adres w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Wąska 1, nr rej.: 1410 z 30.09.1964
- dom, ul. Wąska 2, nr rej.: 1411 z 30.09.1964
- dom, ul. Wąska 3, nr rej.: L-249/A z 30.09.1964
- dom, ul. Wąska 5, nr rej.: 1412 z 30.09.1964 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Wąska 7, nr rej.: 1413 z 30.09.1964
- dom, ul. Widok 1, nr rej.: 1387 z 29.09.1964
- dom, ul. Widok 2, nr rej.: 1388 z 29.09.1964
- willa, ul. Żeromskiego 1, nr rej.: L-425/A z 7.03.2011
- kaplica barokowa z początku XVIII w. - zlokalizowana na cmentarzu komunalnym przy ul. Cmentarnej w Bytomiu Odrzańskim, nr rej.: L-824/A z 27.02.2019
- kaplica barokowa z 1728 r. - zlokalizowana na cmentarzu komunalnym przy ul. Cmentarnej w Bytomiu Odrzańskim, nr rej.: L-824/A z 27.02.2019
- kaplica neoklasycystyczna z ok. 1846 r. - zlokalizowana na cmentarzu komunalnym przy ul. Cmentarnej w Bytomiu Odrzańskim, nr rej.: L-824/A z 27.02.2019
- mur cmentarny - zlokalizowana na cmentarzu komunalnym przy ul. Cmentarnej w Bytomiu Odrzańskim, nr rej.: L-824/A z 27.02.2019

Sobolice

- park, nr rej.: 3049 z 28.07.1978

e) Nowe Miasteczko – miasto i gmina

Borów Wielki

- plebania, nr rej.: L-400/A z 26.05.2010
- pałac, nr rej.: 1368 z 28.09.1964
- dwór, nr rej.: 2147 z 08.05.1971
- pałac (w Borowie Wielkim Górnym), nr rej.: 2146 z 08.05.1971
- oficyna folwarczna barokowa z XVIII w., nr 15, nr rej.: 2148 z 08.05.1971
- park krajobrazowy (pałacowy), nr rej.: 3048 z 28.07.1978

- park romantyczny (dworski), nr rej.: 3052 z 28.07.1978
- kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca, nr rej.: 292 z 12.04.1961

Borów Polski

- kościół fil. pw. św. Klemensa, z kaplicą pw. św. Anny, nr rej.: 291 z 12.04.1961
- d. cmentarz przy kościele, nr rej.: L-661/A z 17.09.2014
- ruiny zamku, nr rej.: 442 z 30.04.1963

Gołaszyn

- zespół kościelny: kościół fil. pw. św. Marcina wraz z ogrodzeniem i bramką, nr rej.: 1999 z 18.10.1973
- aleja lipowa wraz z drogą, nr rej.: L-771/A z 08.06.2018
- kaplica nagrobna oraz d. cmentarz przy kościele fil. pw. św. Marcina, nr rej.: L-665/A z 17.10.2014

Miłaków

- zespół kościelny: kościół pw. św. Bartłomieja Apostoła, teren przykościelny, mur, nr rej.: L-401/A z 19.05.2010
- zespół zamkowy: dwór, obwarowania ziemno-wodne, park, nr rej.: 1952 z 21.04.1971

Nowe miasteczko

- zespół urbanistyczno-architektoniczny miasta (drugi wpis), nr rej.: 3032 z 20.07.1978
- kościół par. pw. św. Marii Magdaleny, nr rej.: 17 z 31.05.1950 i z 15.03.2010
- d. cmentarz przy kościele, ogrodzenie cmentarza kościelnego, mur, nr rej.: L-680/A z 2.03.2015
- zespół urbanistyczno-krajobrazowy miasta, nr rej.: 3032 z 20.07.1978
- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil.pw. Opatrzności Bożej, nr rej.: 1541 z 15.02.1965
- fundamenty kaplicy, XV, nr rej.: 1540 z 15.02.1965
- ratusz, Rynek 1 i 2, nr rej.: L-681/A (d. 443 i 1504) z 30.04.1963 i z 15.02.1965
- dom, ul. Głogowska 1, nr rej.: L-693/A z 15.02.1965
- dom, ul. Kolejowa 2 (d. Rynek 15), nr rej.: 1516 z 15.02.1965
- dom, ul. Kościelna 1 (d. Rynek 19b), nr rej.: 1520 z 15.02.1965

- dom, ul. Kościelna 1 (d. Rynek 20), nr rej.: 1521 z 15.02.1965
- dom, ul. Kościuszki 1 (d. 2), nr rej.: L-621/A (d. 1531) z 15.02.1965
- dom, ul. Kościuszki 2 (d. Pl. Czerwonej Armii 21), nr rej.: 445 z 30.04.1963
- dom, ul. Kościuszki 5, nr rej.: 447 z 30.04.1963
- dom, ul. Kościuszki 7 (d. 6), nr rej.: 1532 z 15.02.1965
- dom, ul. Kościuszki 9 (d. 8), nr rej.: 1533 z 15.02.1965
- dom, ul. 9 Maja 2, nr rej.: L-619/A z 15.02.1965
- dom, ul. Podgórna 2, XVIII, nr rej.: 1534 z 15.02.1965
- ratusz, Rynek 1 i 2, nr rej.: L-681/A (d. 443 i 1504) z 30.04.1963, 15.02.1965
- dom, Rynek 3, nr rej.: 1505 z 15.02.1965
- dom, Rynek 5/1 (d. 4), nr rej.: 1506 z 15.02.1965
- dom, Rynek 5/2 (d. 5), nr rej.: 1538 z 15.02.1965
- dom, Rynek 7, nr rej.: 1508 z 15.02.1965
- dom, Rynek 8, nr rej.: 1509 z 15.02.1965
- dom, Rynek 9, nr rej.: 1510 z 15.02.1965
- dom, Rynek 10, nr rej.: L-741/A (d. 1511) z 15.02.1965
- dom, Rynek 11, nr rej.: 1512 z 15.02.1965
- dom, Rynek 12, nr rej.: L-673/A (d. 1513) z 15.02.1965
- dom, Rynek 14 (d. 16), nr rej.: 1517 z 15.02.1965
- dom, Rynek 16 (d. 18), nr rej.: 1518 z 15.02.1965
- dom, Rynek 17 (d. 19a), nr rej.: 1519 z 15.02.1965
- dom, Rynek 18 (d. Czerwonej Armii 22), nr rej.: 446 z 30.04.1963
- dom, Rynek 20 (d. 24), nr rej.: 1522 z 15.02.1965
- dom, Rynek 21 (d. 25), nr rej.: 1523 z 15.02.1965
- dom, Rynek 22 (d. 26), nr rej.: 1524 z 15.02.1965
- dom, Rynek 23 (d. 27), nr rej.: 1525 z 15.02.1965
- dom, Rynek 24 (d. 28), nr rej.: L-620/A (d. 1526) z 15.02.1965
- dom, Rynek 27 (d. 31), nr rej.: 1527 z 15.02.1965
- dom, Rynek 28 (d. 32), nr rej.: 1528 z 15.02.1965
- dom, Rynek 29 (d. 33), nr rej.: 1529 z 15.02.1965
- dom, ul. Słowackiego 2 (d. 12), nr rej.: 1536 z 15.02.1965

- dom, ul. Słowackiego 4 (d. 11), nr rej.: 1535 z 15.02.1965
- dom, ul. Słowackiego 12 (d. 6), nr rej.: 1539 z 15.02.1965
- zespół folwarczny: 2 domy mieszkalne, budynek mieszkalno – gospodarczy, obora, chlewnia, stodoła, ul. Gołaszyn 12, nr rej.: 1373 z 28.09.1994

Popęszyce

- kościół fil. pw. św. Michała Archanioła, nr rej.: 1907 z 19.04.1971
- d. cmentarz przy kościele, nr rej.: L-658/A z 1.09.2014
- park, nr rej.: 3056 z 29.07.1978
- dwór II, nr rej.: 1906 z 19.04.1971

Szyba

- dwór, nr rej.: 3133 z 10.08.1979

f) Otyń – miasto i gmina

Ługi

- kościół par. pw. św. Wawrzyńca, nr rej.: 3325 z 19.05.1995

Niedoradz

- kościół fil. pw. św. Jakuba (dec.: Najświętszej Marii Panny), nr rej.: 1591 z 15.02.1965

Otyń

- historyczny układ urbanistyczny, nr rej.: L-392/A z 26.04.2010
- kościół par. pw. Podwyższenia Świętego Krzyża , ul. Kościelna, nr rej.: 1542 z 15.02.1965
- d. zamek, później klasztor jezuitów, ob. ruina, nr rej.: L-559/A z 30.10.1953
- ratusz, Rynek, nr rej.: 448 z 30.04.1963
- dom, ul. Chrobrego 16, (d. 35), nr rej.: 1569 z 15.02.1965 (adres w trakcie weryfikacji)
- zespół folwarczny: dwa domy mieszkalne, 3 chlewnie, magazyn zbożowy, ul. Lipowa 5 i 7, nr rej.: 449 z 30.04.1963
- aleja lipowa, nr rej.: 2156 z 1.06.1974

- dom, ul. Mickiewicza 1 (d. 11), nr rej.: 1550 z 15.02.1965
- dom, ul. Mickiewicza 2 (d.1), nr rej.: 1573 z 15.02.1965
- dom, ul. Mickiewicza 4 (d. 2), nr rej.: 1572 z 15.02.1965
- dom, ul. Mickiewicza 5 (d. 9), nr rej.: L-110/A (d. 1548) z 15.02.1965
- dom, ul. Mickiewicza 6 (d. 3), nr rej.: L-108/ (d. 1571) z 15.02.1965
- dom, ul. Mickiewicza 8 (d. 4), nr rej.: 1546 z 15.02.1965 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Mickiewicza 10 (d. 5), nr rej.: L-109/A z 15.02.1965
- kamienica, ul. Mickiewicza 19, nr rej.: 1549 z 15.02.1965 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, ul. Rejtana 2 (d. 9), nr rej.: 1551 z 15.02.1965 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, Rynek 2, nr rej.: 1543 z 15.02.1965
- dom, Rynek 3, nr rej.: 1544 z 15.02.1965
- dom, Rynek 4, nr rej.: 1545 z 15.02.1965
- dom, Rynek 5, nr rej.: 1552 z 15.02.1965
- dom, Rynek 6, nr rej.: 1553 z 15.02.1965
- dom, Rynek 8, nr rej.: 1554 z 15.02.1965
- dom, Rynek 9, nr rej.: 1555 z 15.02.1965
- dom, Rynek 10, nr rej.: 1556 z 15.02.1965 (wpis w trakcie weryfikacji)
- dom, Rynek 11, nr rej.: 1557 z 15.02.1965
- dom, Rynek 13, nr rej.: 1558 z 15.02.1965
- dom, Rynek 14, nr rej.: 1559 z 15.02.1965
- dom, Rynek 16, nr rej.: 1560 z 15.02.1965
- dom, Rynek 17, nr rej.: 1561 z 15.02.1965
- dom, Rynek 18, nr rej.: 1562 z 15.02.1965
- dom, Rynek 19, nr rej.: 1563 z 15.02.1965
- dom, Rynek 20, nr rej.: 1566 z 15.02.1965
- dom, Rynek 21, nr rej.: 1565 z 15.02.1965
- dom, Rynek 22, nr rej.: 1564 z 15.02.1965
- dom, Rynek 23, nr rej.: 1567 z 15.02.1965
- dom, Rynek 24, nr rej.: 1568 z 15.02.1965
- dom, ul. Sienkiewicza 2 (d. Chrobrego 47), nr rej.: L-111/A (d. 1570) z 15.02.1965

- most kolejowy nad rz. Odrą wraz ze strażnicami przy zach. przyczółku, nr rej.:
L-634/A z 20.01.2014

- Zakęcie

– rzymskokatolicki kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, nr rej.
L-838/A z 11.09.2019 r.

g) Siedlisko

- zamek renesansowy, nr rej.: 16 z 02.01.1950

- park typu swobodnego, nr rej.: 3105 z 28.09.1978

- mauzoleum księżnej Wandy v. Donnesmarck, nr rej.: 3236 z 16.07.1991

- 3 domy folwarczne, pl. Zamkowy 12, 13, 14, nr rej.: 1908 z 19.04.1971

- dom folwarczny, pl. Zamkowy13, nr rej.: L-916/A z 19.04.1971

– kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki, parafialny pw. Narodzenia
Najświętszej Maryi Panny, nr rej. L-819/A z 16.01.2019 r.

– przykościelny cmentarz ewangelicki, późniejszy rzymskokatolicki, obecnie
nieczynny,
nr rej. L-819/A z 16.01.2019 r.

– mauzoleum, obecnie dom pogrzebowy, nr rej. L-819/A z 16.01.2019 r.

– park przy willi Adelajdy, nr rej. L-847/A z 18.03.2020 r.

h) Kolsko – gmina

Kolsko

- kościół pw. św. Jana Chrzciciela, nr rej.: 545 z 30.05.1963

- zespół pałac, ul. Piastowska 48 nr rej.: L-426/A z 31.03.2011

- park pałacowy, nr rej.: 3206 z 27.12.1983

Konotop

- kościół fil. pw. św. Anny, nr rej.: 208 z 20.03.1961

- park pałacowy, nr rej.: L-837/A z 1.08.1978

9.2. Zabytki ruchome

W wyniku działań II wojny światowej i zaraz po jej zakończeniu, zespoły rezydencji dworskich i pałacowych na terenie powiatu nowosolskiego uległy rabunkowi lub dewastacji. W związku z tym zabytki ruchome przetrwały głównie w świątyniach, rzadziej w budynkach użyteczności publicznej. Najliczniejszą grupę stanowią zabytki z okresu baroku, znajdujące się głównie w budowlach sakralnych. Licznie reprezentowane są barokowe kamienne epitafia umieszczone w murach wielu kościołów, cmentarzy a także w lapidarium w Kozuchowie.

Plac Floriana, rzeźba św. Floriana, źródło: fotografia własna.

Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru na terenie powiatu nowosolskiego:

Borów Polski - wyposażenie i wystrój kościoła filialnego pw. św. Klemensa, nr rej: 33/B/71 z 13.03.1972- ołtarz główny św. Anny, rzeźba św. Anna, ambona, ława kolatorska, chór muzyczny, konfesjonał, sakramentarium, krucyfiks z ambony, rzeźba Chrystus Zmartwychwstały, p.n. A. Melcher, krzyż procesyjny, 2 rzeźby Aniołów, obr. św. Piotr, obr. Madonna, obr. Chrystus Błogosławiący, obr. Madonna z Dzieciątkiem, obr. św. Maria Magdalena, obr. św. Katarzyny, obr. na chorągwi „Matka Boska Opieki”, obr. na chorągwi MB z Dzieciątkiem i św. Janem Chrzcicielem, obr. na chorągwi św. Jakub Sterazy, obr. na chorągwi św. Jan Ewangelista, obr. na chorągwi „Nawiedzenie”, obr. na chorągwi Ukoronowanie NMP, chrzcielnica, drzwi do wieży, komoda zakrystii, szafa zakrystii, drzwi kaplicy, drzwi kruchty, drzwi zakrystii, łódka kadzielnicy, zamek do szafy zakrystii, zamek drzwi zakrystii, 5 lichtarzy, misa chrzcielna;

Borów Wielki – wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca, nr rej: 74/72 z 15.05.1972 r. - ołtarz główny z krucyfiksem rzeźbami Marii i Jana, ołtarz boczny z tabernakulum, ołtarz boczny, chrzcielnica, ambona, polichromia sklepienia, nagr. Balthasara Rechenberga i jego żony Anny, nagr. Henryka Rothenberga i jego żony Sabiny, p.n. dziecka, ep. NN, p.n. NN, drzwi z okuciami, szafa zakrystialna;

Borów Wielki - wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca, nr rej.:

L-B-107/poz. 1-24 z 16.05.2011 r. - płyta nagrobna Balthasara von Rechenberg zm. 1567 r., płyta nagrobna Anny von Rechenberg zm. 1590 r., płyta nagrobna NN mężczyzny, płyta nagrobna Evy Mariany von Briesen (zm. 1710), płyta nagrobna osoby z rodu von Tschammer, płyta nagrobna zm. Hedwig Margaret von Haugwitz (1701-1779 r.), epitafium Heleny NN, epitafium Carla Siegmunda Otto von Unruh (1762-1810), epitafium Johanny Heleny Dorothei von Unruh z domu von Knobelsdorf, płyta fundacyjna, tablica z herbami rodziny von Unruh i von Knobelsdorf, tablica z herbem rodziny von Arnold, tablica z herbem, krzyż pokutny

wmurowany w ścianę południową prezbiterium, krzyż pokutny wmurowany w ścianę północną prezbiterium, misa chrzcielna, podstawa chrzcielnicy, stacje Drogi Krzyżowej, witraż przedstawiający św. Wawrzyńca, balustrada empory, ławy kościelne - 20 sztuk, świeczniki korpusowe - 3 sztuki, zegar wieżowy, dzwon;

Broniszów – wystrój architektoniczny i wyposażenie wnętrza kościoła pw. św. Anny, nr rej.: 12/B/70 z 29.10.1970 r. - ołtarz główny, ołtarz św. Heleny, ołtarz Nawiedzenia NMP, ambona, 2 chrzcielne (gotyk, rokoko), organy, stalle, konfesjonał, łoża kolatorska, krucyfiks, rzeźba św. Piotr, rzeźba św. Paweł, rzeźba półpełna Złożenie do grobu, obr. św. Józef, obr. św. Juda Tomasz, obr. Ostatnia Wieczerza, obr. św. Emeryk, sakramentarium, odrzwia i zamek, drzwi x2, kielich, 6 lichtarzy, rzeźba „Chrystus Zmartwychwstały” balustrada przed ołtarzem, rzeźba krucyfiks, klęcznik, krzesło, szafa zakryta, krzyż procesyjny, taca, relikwiarz, monstrancja, 4 lichtarze barokowe cynowe, misa chrzcielna z pokrywą;

Broniszów – elementy wyposażenia i wystroju pałacu, nr rej.: L-B-131/poz.1-13 z 05.06.2012 r. - 1. portal wejścia głównego, 2. płyta nagrobna B. von Kottwitz i jego żony B. z domu von Tschammer, 3. płyta z przedstawieniem Kuźni Wulkana, 4. relikty portalu, 5. sgraffita elewacji, 6. sztukaterie o dekoracjach okuciowych znajdujące się na sklepieniach kryzowych sali reprezentacyjnej na parterze, 7. sztukaterie stropów dawnej kaplicy, 8. dekoracja malarska wnętrza dawnej zakrystii, 9. polichromowany strop z fryzem, 10. polichromowany strop sali I piętra w skrzydle południowym, 11. deski polichromowanego stropu, 12. futryna, 13. dwa fragmenty balustrady empory;

Broniszów - Broniszów 67b - elementy wystroju elewacji dawnego szpitala Trójcy Świętej, nr rej.: L-B-133/poz.1-3 z 08.08.2012 r. - 1. płaskorzeźba z przedstawieniem Trójcy Świętej, 2. rzeźba św. Katarzyny, 3. rzeźba św. Konstancji;

Bytom Odrzański – cmentarz komunalny – cmentarne płyty nagrobne, nr rej: 80/72 z 11.12.1972;

Bytom Odrzański – wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Hieronima, nr rej.: 215/79 z 13.02.1979 r. - ołtarz główny z taberakulum i obr. św. Hieronim, ołtarze boczne: z obr. „św. Rodzina”, „Serce Jezusa”, „Pieta” z dwoma rzeźbami ojców kościoła, „Trójcy św.”, „MB Nieustającej Pomocy”, ambona, chrzcielnica, epitafium, epitafium, rzeźby: MB, grupa „Ukrzyżowanie”, „św. Jan Nepomucen”, 2 rz.

„Symbole męczeństwa”, „św. Barbara na konsoli”, „św. Apolonia na konsoli”, „Krucyfiks na zewnątrz kościoła”, „Krucyfiks na zewnątrz kościoła”, krzyż procesyjny /późny barok/, krzyż procesyjny /regencja/, rzeźba „Pelikon”, obraz „św. Wawrzyniec”, „Zmartwychwstanie”, antepedium, 13 obr. „Drogi Krzyżowej”, antepedium „św. Anna z Marią”, szafa, 2 krzesła, balustrada, skarbonka, krzyż pokutny, drzwi do zakrystii, drzwi do zakrystii, drzwi zewnętrzne, szafka ścienna w zakrystii, drzwi sakramentarium, zamek do drzwi szafy, zamek do drzwi zakrystii, zamek do drzwi zakrystii, krzyż ołtarzowy, krzyż ołtarzowy, świecznik pająk, lichtarz barokowy, lichtarze: 4 /barok, cyna/, 2 /barok, cyna/, 2 /późny barok, cyna/, 4 /późny barok, cyna/, 2 /późny barok, cyna/, 2 ampułki, lawabo, misa chrzcielna, kropielnica, lichtarz, nagrobek F. Scheneicha;

Bytom Odrzński – zabytki ruchome na terenie cmentarza komunalnego przy ul. Cmentarnej, nr rej.: L-B-182 z 18.02.2019 r;

Bytom Odrzański - ul. Rynek 26, tablica upamiętniająca przemarsz przez Bytom Odrzański oddziałów lisowczyków w 1622r., zamontowana na elewacji frontowej, nr rej.: L-B-28/05 z 03.10.2005 r.

Gołaszyn – wystrój i wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Marcina, nr rej.: 194/76 z 26.08.1976 r. - ołtarz główny z tabernakulum, obr. „św. Marcin” i „św. Rodzina”, poliptyk, ambona z obr. „Ukrzyżowanie”, chrzcielnica, chór muzyczny i organy, rzeźba „św. Jan Nepomucen”, krucyfiks ołtarzowy”, rzeźba anioła, krucyfiks, rzeźba „św. Mikołaj”, krucyfiks, rzeźba Anioła, polichromia stropu, obr. „Matka Boska”, obr. „Ukrzyżowanie”, konfesjonał, szafka ścienna w zakrystii, drzwi do zakrystii z okuciem, szafa zakrystyjna, chorągiew z obr. „św. Magdalena” i „św. Rozalia”, chorągiew z obr. „MB z Dzieciątkiem i Janem Chrzcicielem” oraz „Wniebowzięcie”, chorągiew z obr. „św. Mikołaj”, „św. Urszula”, chorągiew z obr. „N. Maria”, „św. M. Magdalena”, 2 lichtarze, cztery lichtarze, lichtarz, kropielnica, taca, ramki do kanonu, mszał, mszał;

Kolsko - wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Jana Chrzciciela, nr rej.: 200/76 z 27.09.1976 r. - ołtarz główny, ołtarz boczny „NMP”, ołtarz boczny „św. Krzyża”, ambona, chrzcielnica, organy, rzeźba „św. Jan Nepomucen”, krucyfiks, konfesjonał, 4 lichtarze /rokoko, cyna odlew;

Konotop – wystrój i architektura wnętrza kościoła filialnego pw. św. Anny, nr rej.: 46/B/71 z 03.01.1972 r. - ołtarz główny, ołtarz boczny, ołtarz boczny, ambona, chrzcielnica, chór, obraz „Ukrzyżowanie”, p.n. H.K.Kalkreuth oraz E.H.Kalkreuth portrety malowane, p.n. A.Kotwicza portret malowany, p.n. A.Kalkroutha portret mal., p.n. E.Kalkrouth portret mal., p.n. Z.W.Kotwicza portret mal., p.n. A. Kotwicz portret mal., p.n. A. Kotwicza portret mal., p.n. H.Bojanowskiej portret mal., p.n. H.Kotwicz portret mal., p.n. K.Z.Kalkreutha portret mal., p.n. dziewczynki z rodziny Wolf, p.n. Barabry Wolf, ep.Fritza Kalkreuth, ep. Z. i A. Kotwicz, krucyfiks procesyjny, anioł, obelisk, chorągiew, ornat, ornat, ornat, konfesjonał, 2 lichtarze (neobarok), 2 lichtarze (barok), świecznik, krata, dzwon;

Koźuchów – detale architektoniczne oraz przedmioty rzemiosła artystycznego na terenie miasta, nr rej.: 192/76 z 30.03.1976 r. - płaskorzeźby - „św. Piotr” i „św. Paweł” na fasadzie domu przy ul. Klasztornej 6, portal ratusza, portal kamienicy Rynek 3, drzwi kamienicy: Rynek 3,4,6,21, nadproże portalu Rynek 4, portal kamienicy Rynek 6, klatka schodowa Rynek 6, sztukaterie elewacji Rynek 21, portal kamienicy Rynek 22, okucia drzwiowe Limanowskiego 4, rzeźba „św. Jan Nepomucen” przy Spacerowej, okucia drzwi kamienicy przy pl. Ewangelicki 3, klatka schodowa kam. przy pl. Ewangelickim 3, drzwi żelazne w kam. pl. Ewangelicki 3, klatka schodowa kam. pl. Ewangelicki 4, rzeźba „Madonna Niepokalanie Poczęta” na moście ul.1 Maja, drzwi kamienicy, drzwi baszty murów obronnych ul. Zielonogórska 5, drzwi żelazne baszty murów obronnych przy ul. Zielonogórskiej 5;

Koźuchów – wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Gromnicznej, pl. Matejki, nr rej.: 100/73 z 13.10.1973 r. - kościół par: ołtarz główny, ołtarz boczny Matki Bożej, ołtarz boczny z obr. „Ukrzyżowanie”, ołtarz boczny z rzeźbą „Pieta”, ołtarz boczny, oł. boczny „św. Jana Nepomucena”, ołt. boczny z obr. „Chrystus w Ogrójcu” i antepedium, ołt. boczny św. Antoniego, ambona, balustrada, balustrada ołtarzowa, rzeźba MB Bolesna, krucyfiks, krucyfiks /ludowy/, rzeźby: św. Piotra, św. Pawła, świętej, świętej, anioła, aniołków, kartusz, supraporta, supraporta nad drzwiami do zakrystii, ep. Tomasza Gottswaldów, polichromia kaplicy, obrazy: „Potępienie Zbuntowanych Aniołów”, „MB z Dzieciątkiem”, „świętego, świętego /an face/, „świętego, „św. Rodziny”, „św. Jerzy”, MB Częstochowskiej, „MB

z Dzieciątkiem”, 4 ławy kolatorskie, 2 ławy, konfesjonał, drzwi, drzwi /zakrystia/, szafa, szafa ścienna, szafka, szafa malowana, 2 szafy /barok, drewno/, szafa /rokoko/, szafa /rokoko/, kuferek, świecznik, lichtarz, 4 lichtarze /cyna/, 4 lichtarze /wczesny barok, cyna/, 4 lichtarze /późny barok, cyna/, 6 lichtarzy /późny barok/, wieczna lampka, drzwi do zakrystii, antepedium /kaplica, późny barok/, antepedium /rokoko, kaplica Marii/, rzeźba „Madonna Niepokalanie Poczęta/, rzeźba „św. Jan Nepomucen”;

Koźuchów – wystrój i wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Ducha, nr rej.: 100/73 z 13.10.1973 r. - ołtarz główny obr. „Zesłanie Ducha Świętego”, ołtarz boczny z obr. „św. Wawrzyniec”, 2 rzeźby św. Piotr i Paweł, obr. św. Antoniego, obr. „Koronacja NMP” na plafonie, obrazy: św. Franciszek Ksawery, „Chrystus wśród Apostołów”, „Zmartwychwstanie”, „św. Rodzina”, „św. Józef z Dzieciątkiem”, 2 kanony ołtarzowe, ambona, chór muzyczny, prospekt organowy, 2 odrzwia wejść bocznych, 26 ław kościelnych, ława kolatorska, ława kolatorska, 6 lichtarzy;

Koźuchów - ul. Nowosolska, dz. nr 273, pomnik Salomona Maimona, nr rej.: L-B-135 z 13.08.2013 r.;

Koźuchów - kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Gromniczej, 86 elementów wystroju i wyposażenia, nr rej.: L-B-44 (1-86) z 28.02.2007 r. - 1) Organy, 2) Dzwon - 1801 r., 3) Nastawa ołtarza (fragment) z rzeźbami 4 aniołów (barok), 4) Rzeźba młodzieńca (anioła?), 5) rzeźba „klęcząca Święta Niewiast” (barok), 6) krata do kaplicy (barok, XVIII w.), 7) obraz „Głowa św. Jana Chrzciciela na misie” (barok, 1 poł. XVIII w.), 8) rzeźba św. Jana Nepomucena (barok, 2 poł. XVII w.), 9) przeszklone drzwiczki w złożonej ramie zamykające wnękę (filar pld., barok, 2 poł. XVII w.), 10) krata drewniana w wejściu głównym (barok, XVIII w.), 11) drzwi metalowe, 12) szafka (rokoko, XVIII w.), 13) Obraz „Święty Józef z Dzieciątkiem Jezus” wraz z ramą (barok, XVIII w.), 14) witraż z przedstawieniem „Santa Conversatione” (neogotyck, 1868 r.), 15) witraż z przedstawieniem cesarzowej Heleny (neogotyck, 1899 r.), 16) szafa dwuskrzydłowa (zakrystia, barok, XVIII w.), 17) obraz „Portret duchownego” wraz z ramą (zakrystia, barok, XVIII w.), 18) krucyfiks (zakrystia ściana wschodnia, barok, XVIII w.) 19) krucyfiks procesyjny (zakrystia, XIX w.), 20) krucyfiks procesyjny (zakrystia, XIX w.), 21) obraz „Chrystus przed kapłanem

żydowskim wraz z ramą (barok, 1689 r.), 22) obraz „Chrystus przed Piłatem” wraz z ramą (barok, 1689 r.), 23) obraz sztalugowy „Madonna stojąca na globie i półksiężycu” wraz z ramą (eklektyzm, XIX w.), 24) ława (neogotyck, 2 poł. XIX w.), 25) ława (fragment, barok, XVII w.), 26) postument (neogotyck, 2 poł. XIX w.), 27) ołtarz boczny z obrazem Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej (neogotyck, 2 poł. XIX w.), 28) ołtarz boczny Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (neogotyck, 2 poł. XIX w.), 29) ołtarz boczny z obrazem „Święta Anna z małą Marią” (neogotyck, 2 poł. XIX w.), 30) chrzcielnica z przykrywą (neogotyck, 2 poł. XIX w.), 31) misa chrzcielna z pokrywą (neogotyck, 2 poł. XIX w.), 32) stacje drogi krzyżowej z ramie (XVIII, XIX w.), 33) obraz „Święty Jan Chrzcziciel i święty Jerzy” z ramą (barok, 2 ćw. XVII w.), 34) fotel tapicerowany (XIX w.), 35) rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem (gotyck, XVI w.), 36) obraz „Święta Rodzina” (fragment, barok, XVIII w.), 37) obraz „Święty Piotr” (barok, XVIII w.), 38) hostiarka (2 ćw. XIX w.), 39) relikwiarz w formie krucyfiksu (barok, 2 poł. XVII w.), 40) monstrancja (rokoko, 3 ćw. XVIII w.), 41) kielich (neogotyck, 1892 r.), 42) monstrancja (neogotyck, 1892 r.), 43) kielich (neostylowy, 1871 r.), 44) kielich (1709 r.), 45) kielich (rokoko, XVIII w.), 46) puszka na hostie (rokoko, XVIII w.), 47) podstawka na hostie (rokoko, XVIII w.), 48) podstawka na ampułki (4 ćw. XIX w.), 49) kadzielnica na nóżce z ażurową, wysoką pokrywą (XIX/XX w.), 50) kadzielnica mosiężna z ażurową pokrywą zdobioną motywem liści winorośli (XI/XX w.), 51) krzyż ołtarzowy (ob. na ołtarzu św. Nepomucena, barok, 1 poł. XVIII w.), 52) lichtarze- 6 sztuk (ołtarz główny, 3 ćw. XIX w.), 53) krzyż procesyjny (XIX w.), 54) lichtarze- 4 sztuki (eklektyzm, 3 ćw. XIX w.), 55) lichtarze- 6 sztuk (poł. XIX w.), 56) płyta epitafijna (późny gotyck, 1 poł. XVI w.), 57) epitafium (barok, ok. poł. XVIII w.), 58) epitafium Christophorusa Albertusa Kellera (barok, ok. 1659 r.), 59) epitafium Philippa Danquarta (klasycystyczne, 1824 r.), 60) dwa bliźniacze portale w elewacji kruchty przy płd. nawie (renesans, 2 poł. XVI w.), 61) epitafium Baltasara Sinderamanna (elewacja płd.-zach. kaplicy oktogonalnej- Ogrójca, ok. 1720 r.), 62) epitafium Iohannesa Rothio (elewacja płd. kruchty płd., ok. 1615 r.), 63) epitafium Nicola Rothio (elewacja płd. kruchty płd., ok. 1612 r.), 64) epitafium Anny Pruffer (elewacja kaplicy wsch., zm. 1568 r.), 65) epitafium nieznanego rodziny z przedstawieniem Zmartwychwstania (elewacja kaplicy

wsch., 1 ćw. XVII w.), 66) tablica epitafijna w kształcie kwadratu (przy epitafium z przedstawieniem Zmartwychwstania), 67) epitafium dwóch rodzin(elewacja kaplicy przy płd. nawie korpusu kościoła, 3 ćw. XVI w.), 69) epitafium Ursuli Rothia (zach. elewacja kaplicy zachodniej przy pł nawie korpusu kościoła, manieryzm, 1 poł. XVII w.), 70) epitafium Melchiora Mullera (zach. elewacja kaplicy zach. przy płd. nawie korpusu kościoła, zm. 1614 r., manieryzm), 71) epitafium Dawida Mollerusa (elewacja płd. korpusu nawowego przy bocznym wejściu do kościoła, z. 1667 r.), 72) epitafium Gergiusa Mollerusa (elewacja płd. korpusu nawowego przy bocznym wejściu do kościoła, zm. 1667 r.), 73) epitafium NN, późnorenesansowe, z piaskowca, w kształcie kwadratu (płd. przyporze narożnej korpusu nawowego), 74) epitafium Petera Wilhalma Suidnicensa, zm. 1607 r., manierystyczne, z piaskowca, (elewacja zachodnia korpusu nawowego), 75) epitafium zmarłego o inicjałach A.L, 1 ćw. z piaskowca, manierystyczne (elewacja zachodnia korpusu nawowego), 76) epitafium Erasmusa i Urseli Benedictus, ok. 1559 r., renesansowe, z przedstawieniem zmarłego Chrystusa adorowanego przez zmarłych członków rodziny Benedictus (elewacja północna kruchty zachodniej), 77) epitafium Petera i Anny Miller, ok. 1580 r., manierystyczne z piaskowca (elewacja północna kruchty zachodniej), 78) epitafium Zachariasza Kicklela, zm. 1568 r., renesans, (południowa elewacja kruchty zachodniej), 79) epitafium Abrahama Bimull, 1589 r., inskrypcyjne, z piaskowca (elewacja zachodnia), 80) epitafium Iacoba Pscicholtza, zm. 1622 r., manierystyczne, z piaskowca (elewacja północna), 81) epitafium nieznaney kobiety, ok. 1594 r., późno renesansowe, z piaskowca, (elewacja północna), 82) epitafium Joachima Spechta, zm. 1563 r., renesansowe, z piaskowca, (elewacja północna), 83) epitafium NN, ok. 1625 r., manierystyczne, z piaskowca, (elewacja wschodnia nawy północnej), 84) fragment renesansowej tablicy epitafijnej, ok. 1550 r., z piaskowca (elewacja wschodnia nawy północnej), 85) wspornik zdwojonego ostrołuku zamykającego blendę elewacji wschodniej kościoła, z piaskowca, w formie maski męskiej, 86) żeliwna płyta z wyobrażeniem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, obecnie zamknięcie wnęki północno-wschodniej elewacji zakrystii, XVIII w.;

Koźuchów – późnorenesansowy sarkofag Daniela Preuss von Preussendorf w kościele parafialnym pw. Matki Bożej Gromnicznej, nr rej.: L-B-178 z 23.07.2018 r.

Koźuchów - teren dawnego cmentarza ewangelickiego obecnie lapidarium rzeźby nagrobnej, zabytki ruchome znajdujące się na terenie lapidarium, nr rej.: L-B-101/poz. 1-269 z 10.02.2011 r.;

Koźuchów – Mirocin – figury przydrożne (nr 2,4,5,6,7) przy drodze powiatowej, nr rej: 1370 z 28.09.1964 r.;

Lasocin – portal balkonowy w pałacu, nr rej.: L-B-91 (d.190/76) z 30.03.19786 r.

Lubięcín – wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Katarzyny, nr rej: 56/71 z 04.01.1972 r. - ołtarz główny, rzeźba Madonna z Dzieciątkiem, rzeźba „Ukrzyżowanie”, krucyfiks, rzeźba „św. Katarzyna”, rzeźba „św. Antoni”, rzeźba MB, rzeźba Ukrzyżowanie, obr. „Chrystus Król”, ep., 2 krzesła, szafa zakrystyjna, szafa organowa, chrzcielnica, ambona, relikwiarz, kropielnica, 3 lichtarze (barok XVIII), 2 lichtarze (klasycyzm XIX), rzeźba Chrystus, 4 lichtarze (klasycyzm XIX mosiądz), 2 lichtarze (klasycyzm XIX mosiądz), 2 lichtarze (klasycyzm mosiądz XIX), 2 lichtarze (klasycyzm XIX mosiądz), 6 lichtarzy (XIX żelazo), 4 lichtarze (XIX mosiądz), lichtarz (barok XVIII), klamka, drzwi do zakrystii, oprawa mszału, predella, fotel;

Ługi – elementy wystroju i wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Wawrzyńca, nr rej.: L-B-58/poz. 1-25 z 16.05.2008 r. - ołtarz główny, tabernakulum, ambona, organy, chrzcielnica, 3 kropielnice, zegar wieżowy, dzwon, empora organowa, nagrobek Carla von Reinoch, 14 obrazów z przedstawieniami Stacji Drogi Krzyżowej, krzyż kamienny, krucyfiks, krzyż ołtarzowy, krzyż procesyjny, 3 świeczniki, świecznik na paschał, 8 ław drewnianych, stolarka drzwiowa zewnętrzna i wewnętrzna, dokument konsekracji ołtarza, lampka wieczna, żyrandol 8-ramienny, dzwonek, łódka na kadzidło, futerał na ostensorium;

Milaków – wystrój dworu – portal płyta fundacyjna, nr rej.: 139/74 z 23.08.1974 r.

Milaków – wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Bartłomieja Apostoła, nr rej.: 113/74 z 23.08.1974 r. - ołtarz główny św. Bartłomieja, tabernakulum, ołtarz z rzeźbą „Madonny z Dzieciątkiem”, ambona z malowidłami, krucyfiks, zegar słoneczny, obraz „MB Szkaplerzna”, 14 obr.-stacje drogi krzyżowej, kanony ołtarzowe, ława kolatorska, chór muzyczny, konfesjonał, drzwi zewnętrzne nawy po

str. pół., drzwi wieży, 2 lichtarze /barokowe, cyna/, 4 lichtarze /barokowe, cyna/, krucyfiks, belka stropowa;

Mirocin Dolny – wystrój i wyposażenie kościoła filialnego pw. Wniebowzięcia NMP, nr rej.: 99/73 z 01.08.1973 r. - krucyfiks ołtarzowy, p.n. Jerzego v. Dyhern, kielich, drzwi kruchty, drzwi boczne nawy, portal boczny, portal boczny nawy, drzwi zakrystii, chrzcielnica;

Mirocin Górny – wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Jerzego, nr rej.: 79/72 z 20.11.1972 r. - ołtarz boczny św. Anny Samotrzeciej z antypedium barokowym, ambona, polichromia, obraz - adoracja, obraz św. Jana Nepomucena, p.n. Fryderyka Schössera, chrzcielnica, płyta nad wejściem do krypty, wazon, konfesjonał, parapet chóru, krzesło, drzwi, okucie drzwi, zamek do drzwi, łódka na kadzidła, kociołek na wodę, 2 lichtarze;

Niedoradz – wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Jakuba, nr rej.: 214/79 z 13 02. 1979 r. - ołtarz główny z obr. „Ukoronowanie NMP” i „Trójca św.” oraz tabernakulum, ambona, chór muzyczny, prospekt organowy, rzeźba „Anioł”, rzeźba „Krucyfiks”, 3 kanony ołtarzowe, komoda zakrystii, 2 ławy kolatorskie, 2 konfesjonały, drzwi kruchty, drzwi zakrystii, monstrancja, kielich, naczynie na oleje św. lawaterz, dzwonek zakrystii;

Niedoradz – wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Jakuba, nr rej.: 193/76 z 26 04. 1976 r. - ambona, chór muzyczny, prospekt organowy, rzeźba Anioł, rzeźba „Krucyfiks”, 3 kanony ołtarzowe, komoda zakrystii, 2 ławy kolatorskie, 2 konfesjonały, drzwi kruchty, drzwi zakrystii, monstrancja, kielich, naczynia na oleje, lawetarz, dzwonek w zakrystii;

Niedoradz - wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego pw. św. Jakuba w Niedoradzu, nr rej. L-B-184 z 15.03.2019 r.

Nowa Sól - kościół parafialny pw. św. Antoniego, organy piszczałkowe wykonane przez Samuela Lidwiga Hartiga, nr rej.: L-B-138 z 15.03.2013 r.;

Nowa Sól – Plac Floriana, rzeźba św. Floriana, nr rej.: L-B-121 z 22.06.2011 r.;

Nowa Sól - wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Michała Archanioła, wpisane do rejestru zabytków jako kościół par. pw. św. Michała Archanioła wraz z wyposażeniem, nr rej.: 49 z 10.05.1955:

ołtarz główny św. Michała Archanioła, ok. 1728 r., obraz w ołtarzu głównym – św. Michał Archanioł,

1728 r., obraz w ołtarzu głównym – św. Jadwiga Śląska, 1728 r., rzeźba w ołtarzu głównym św. Apollonia, 1728 r., rzeźba w ołtarzu głównym - św. Barbara, 1728 r., rzeźba w ołtarzu głównym - św. Dorota, 1728 r., rzeźba w ołtarzu głównym - św. Katarzyna, 1728 r., tabernakulum, 1735 r., ołtarz boczny św. Antoniego, XVIII w., ołtarz św. Jana Nepomucena, 1734 r., ołtarz św. Jana Nepomucena - rzeźba św. Jana Nepomucena, 1734 r., ołtarz św. Jana Nepomucena - rzeźba św. Franciszka, 1734 r., ołtarz św. Jana Nepomucena - rzeźba św. Antoniego, 1734 r., ołtarz św. Jana Nepomucena – obraz św. Anna Samotrzcę, ok. 1734 r., ołtarz św. Jana Nepomucena – rzeźba Bł. Teresa, ok. 1734 r., ołtarz boczny św. Józefa, 1729 r., ołtarz boczny św. Józefa - figura anioła, 1729 r., ołtarz boczny św. Józefa - figura anioła, 1729 r., ołtarz boczny św. Józefa - obraz św. Biskup Błażej, 1729 r., ołtarz boczny Matki Bożej, 1729 r., ołtarz boczny Matki Bożej - obraz św. Biskup Walenty, 1729 r., ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej - rzeźba anioła, 2 sztuki, kon. XVII w., ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej - rzeźba anioła, 2 sztuki, kon. XVII w., ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej - rzeźba anioła, 2 sztuki, kon. XVII w., ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej - rzeźba anioła, kon. XVII w., Ogrójec – grupa rzeźbiarska, 1731 r., Ogrójec rzeźba - Apostoł Jan, 1731 r., Ogrójec rzeźba - Apostoł Jakub, 1731 r., Ogrójec rzeźba - Apostoł Piotr, 1731 r., Ogrójec rzeźba Anioł, 1731 r., Ogrójec rzeźba Chrystus, 1731 r., ambona, 1733 r., ambona - rzeźba św. Piotr 1733 r., ambona - rzeźba Mojżesz 1733 r., ambona – obraz – wizja św. Ignacego Loyoli 1733 r., ołtarzyk św. Jana Nepomucena, XVIII w., ołtarzyk z rzeźbą Chrystusa, XVIII w., grupa rzeźbiarska „Chrzest Chrystusa”, ok. 1730 r., grupa rzeźbiarska „Maria z Rodzicami – św. Anną i Św. Joachimem”, ok. 1730 r., rzeźba - Madonna z dzieciątkiem, 2 poł. XIX w., rzeźba - Madonna z ukrzyżowania, 1 poł. XVIII w., rzeźba – Chrystus, XIX / XX w., rzeźba - Chrystus ukoronowany, 1729 r., rzeźba św. Jan z ukrzyżowania, 1 poł. XVIII w., rzeźba anioła, 2 sztuki, XVIII w., rzeźba pieta, XVIII w., chrzcielnica, 1735 r., antepedium, XVIII w., obramienie sakramentarium, XVIII w., lichtarze 3 sztuki, XVIII w., lichtarze 2 sztuki, XVIII w., lichtarze 3 sztuki, XVIII w., lichtarze 6 sztuk, XVIII w., wieczna lampka, XVIII w., kadzielnica, 1 ćw. XVIII w., kielich mszalny,

1680 - 1700 r., kielich mszalny, 1920 - 1930 r., kielich mszalny, 2 ćw. XIX w., kielich z pateną, ok.1903 r., kielich z pateną, ok.1930 r., kielich z pateną, ok. poł. XIX w., krzyż ołtarzowy, XVIII w., pacyfikał, poł. XIX w., cyborium, 1910 - 1920 r., relikwiarz, 3 ćw. XIX w., kustodia, 1 poł. XIX w., monstrancja, 1905 - 1915 r., obraz – Jezus skazany na śmierć, pocz. XX w., obraz - Chrystus bierze krzyż na ramiona, pocz. XX w., obraz - Jezus po raz 1 upada pod krzyżem, pocz. XX w., obraz - Jezus po raz 2 upada pod krzyżem pocz. XX w., obraz - Jezus po raz 3 upada pod krzyżem pocz. XX w., obraz - Jezus skazany na śmierć, pocz. XX w., obraz - Jezus spotyka Matkę Boską, pocz. XX w., obraz - Jezus spotyka św. Weronikę pocz. XX w., obraz - Jezus umiera na krzyżu, pocz. XX w., obraz - Jezus z szat obnażony, pocz. XX w., obraz - Szymon z Cyreny pomaga nieść krzyż, pocz. XX w., obraz- Jezus przybity do krzyża, pocz. XX w., obraz- Jezus zdjęty z krzyża, pocz. XX w., szafa, XVIII w., szafa, 2 poł. XIX w., świecznik 2 sztuki, 2 poł. XIX w., świecznik 10 sztuk, 2 poł. XIX w., witraż herbowy, kon. XVI w., płyta epitafijna, ok 1830 r., drzwi, ok. 1688 r., zamek – drzwi do zakrystii, ok. 1688 r., organy, bud. Carl Berschdorf, Nysa, 1837/38 r., balustrada chóru organowego, pocz. XVIII w., dzwon, 1863 r., plebania - obraz św. Jana Nepomucena, 1 poł. XVIII w., brama kościelna rzeźba św. Michała Archanioła, XVIII w., epitafium Henryka O. Glaubitza, ok. 1697 r., epitafium Georga Oswalda von Glaubitza, ok. 1696 r., płyta nagrobna Magdaleny Bergerin, 1585 r., płyta Ulryka Kittlitz, 1568 r., epitafium Otto Oswalda von Glaubitza, ok. 1687 r.; płyta nagrobna J.K. Kretschmera, 1830 r., tablica fundacyjna z herbem Daniela Preussa von Preussendorf, 1596 r., wazon, XVIII - XIX w.

Nowe Miasteczko – wystrój i wyposażenie kościoła św. Marii Magdaleny, nr rej.: 63/72 z 04.01.1972 r. - ołtarz główny, tabernakulum, antepedium, obraz „Ukrzyżowanie”, ołtarz boczny św. Jana Nepomucena, chrzcielnica, chór muzyczny, organy, kropielnica, szafka, konfesjonał, 2 taborety, 3 empory, dekoracja sklepień empory, obraz „Ukrzyżowanie”, obraz MB z dzieciątkiem, obraz św. Krzysztofa, rzeźba św. Józefa, rzeźba Matki Boskiej, rzeźba św. Antoniego, rzeźba św. Jadwigi, rzeźba Marii, rzeźba świętej, rzeźba św. Jana, rzeźba św. Antoniego Padewskiego, rzeźba Chrystusa Frasobliwego, rzeźba „Pieta”, rzeźba św. Jana Nepomucena, rzeźba Chrystus Ukrzyżowany i Maria, rzeźba aniołka (x2), kielich, zamek

do szafki ściennej, zamek do drzwi (XVII), zamek do drzwi (XVIII), drzwi do zakrystii, stufa, kociołek, lichtarz paschalny;

Nowe Miasteczko - wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego pw. św. Marii Magdaleny, nr rej. L-B-187, z 23.03.2020 r.;

Otyń – cmentarz płyty nagrobne nr rej.: 209/76 z 12.10.1976 r. - nagr. Beaty Zofii Websky, p.n. Albrechta i Anny Pflaster, nagr. Marii Seyberlich;

Otyń – wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Świętego Krzyża,

---

nr rej.: 90/72 z 11.12.1972 r. - ołtarz główny, dwa ołtarze boczne, ambona, obrazy: „św. Jadwiga”, „Adoracja Krzyża”, „Upadek pod krzyżem”, krucyfiks, ep. Dawida Volpel, Chrystus Zmartwychwstały, rzeźba „św. Jan Nepomucen”, płaskorzeźba „Boże Narodzenie”, rzeźba MN z Dzieciątkiem, ep. Urszuli i Abła Trentmaria, ep. (barok), ep.(renesans), ep. Marcina, rzeźba „Cnota Nadziei”, antepedia (barok), antepedium (barok), 3 ornaty, 2 lichtarze (barok, blacha miedziana pozłacana), 2 lichtarze (barok, cyna), drzwi do zakrystii (barok, blacha żelazna), 2 lichtarze (barok, cyna), wieczna lampka, kielich;

Otyń - kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, nowożytny wystrój malarski, nr rej.: L-B-158 z 25.09/2015 r.

Otyń – organy w kościele parafialnym pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, nr rej.: L-B-95 z 12.03.2010 r.

Popęszyce – wystrój i wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Michała, nr rej.: 73/72 z 21.09.1973 r. - ołtarz główny-tryptyk, chrzcielnica, ambona, nagr. Baroscha wraz z 7 rzeźbami ornatów z prezbiterium, ornat biały, mszał, drzwi zakrystii, łódka kadzielnicy, kurek na wieży;

Rudno – wystrój i wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Judy Tadeusza, nr rej.: 112/74 z 08.04.1974 r. - ołtarz główny z obr. „Męczeństwo św. Tadeusza Judy” z obr. „MB z Dzieciątkiem” antepedium i tabernakulum, ołtarz św. Franciszka Ks. z obr. „św. Franciszka Ks.” i „św. Jadwigi”, ołtarz boczny św. Ignacego obr. „św. Ignacego” i obr. „św. Męczennicy”, chrzcielnica, ambona, chór muzyczny, kropielnica, grupa „Ukrzyżowania”, rzeźba „Putta”, ławy kolatorskie (późnorennesansowe), konfesjonał, 15 ławek, ława, sakramentarium, balustrada przed ołtarzem, drzwi do nawy, drzwi do

zakrystii, 4 lichtarze /barok, drewno/, 2 lichtarze (barok, cyna), 4 lichtarze (barok, cyna), zamek do drzwi (gotyk, żelazo), zamek do drzwi (barok, żelazo);

Rudno - wyposażenie i wystrój kościoła filialnego pw. św. Św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza, nr rej. : L-B-199 z 24.03.2022 r.;

Siedlisko – wystrój architektoniczny i wyposażenie wnętrza kościoła parafialnego, nr rej.: 6/70 z 06.10.1970 r. - brama, wazony-fragment wystroju bramy, szafa organowa, ołtarz główny, rzeźba barokowa Ukrzyżowanie, rzeźba ludowa Ukrzyżowanie, rzeźba Chrystus, ława, krzesło ludowe, krzesło eklektyzm, świecznik;

Siedlisko – wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, nr rej. L-B-183 z 22.02.2019 r.;

Siedlisko – wystrój architektoniczny zamku i mauzoleum, nr rej.: 4/70 z 06.10.1970 r.
- dom bramny: portal, brama, furta, tablica herbowa, ościeże bramy, ościeża okienne; kaplica zamkowa: kolumny w emporach, przeźrocza balustrad, kartusz herbowy, ambona z baldachimem, epitafium trzy tablice inskrypcyjne; zamek skrzydło wsch.: kolumny w ościeżach okiennych I piętro, kartusz herbowy, ościeża okienne podwójne, ościeża okienne pojedyncze; zamek skrzydło poł.: portal, balkon, ościeża okienne, kolumny z sali reprezentacyjnej, sztukaterie w niszach, stiuki, freski; zamek skrzydło zach.: kartusz herbowy, tympanon; zamek rzeźby z balustrady mostowej: tors i głowa kobieca w diademie, Atena, Hermes, Zeus, Herkules, Lew z Kartuszem herbowym; kaplica grobowa skrzydło wsch.: krzyż sterczyna dachowa, płyta z główką dziecka, wazon z widokiem zamku, tarcza z herbem hrabiowskim; mauzoleum: kartusz herbowy w zwieńczeniu, drzwi, zwieńczenie iglicy wieżowej;

Solniki – wystrój i wyposażenie kościoła filialnego św. Marcina, nr rej.: 201/76 z 27.09.1976 r. - ołtarz główny, ambona, 3 ołtarze boczne /barok, drewno polichromowane/, chór organowy, nagrobek rycerza, płyty nagrobne: NN, rycerza, kobiety, Urszuli v. Opel, Nickel v. Unruh, Konrada v. Braun, rycerza, Wacława Brauna, Jana Z. v. Braun, krucyfiks, obrazy: „Uczta”, „Ostatnia Wieczerza”, „Pokłon Trzech Króli”, drzwi do zakrystii, wieczna lampa, płyta nagrobna;

Studzieniec – wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca, nr rej.: 83/72 z 11.12.1972 r. - ołtarz główny, krucyfiks, nagr. Barbary Rodenbe

v. Berinitz, płyty nagrobne: Fryderyka v. Dyhern, NN, NN pastora ze Studzieńca, NN, żony Jerzego v. Bottwiz, niewiasty z rodziny v. Dyhern, NN, polichromia stropu, chrzcielnica, ambona, 40 ław kolatorskich, ława kolatorska (barok, drewno), ława kolatorska (barok, drewno polichromowane), konfesjonał, belka łuku tęczowego, chór muzyczny, drzwi boczne kościoła (str. południowa), 3 okucia drzwi zakrystii, drzwiczki schowka, krata dawnego tabernakulum, zamek drzwi kruchty, drzwi kruchty II, lampa wieczna, dzwon;

Stypułów Dolny – wystrój i wyposażenie kościoła filialnego, pw. św. Jadwigi, nr rej.: 202/76 z 27.09.1976 r. - ołtarz główny z tabernakulum, ambona, chór muzyczny, chrzcielnica, p.n. Albrechta Unruhe i jego żony, p.n. Elżbiety v. Knobelsdorf ur. Lossin, p.n. NN, kropielnica, krzyż procesyjny, rzeźba „św. Jan Nepomucen”, obr. „Madonna z Dzieciątkiem”, 2 stalle, konfesjonał, szafa zakrystyjna, skarbona, drzwi wieży, drzwi z kruchty do kościoła, drzwi zakrystii, zamek drzwi ambony, dzwon, lichtarze: 2 (barok, cyna), 2 (barok, cyna), 2 (barok, cyna), 1 (neoklasycyzm), kociołek na wodę.

9.3. Zabytki archeologiczne

Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.

W świetle art. 3 pkt 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.” Zabytki archeologiczne podlegają ochronie bez względu na stan zachowania (art. 6). Zabytki archeologiczne „odkryte, przypadkowo znalezione albo pozyskane w wyniku badań

archeologicznych” lub poszukiwań stanowią własność Skarbu Państwa (art. 35). Ustawa nie wprowadza ponadto cezurę czasowej w definicji zabytku, zabytkiem archeologicznym mogą być zatem przedmioty mające kilka tysięcy, kilkaset lub kilkadziesiąt lat.

Specyfika dziedzictwa archeologicznego sprawia że jest ono stosunkowo trudne do ochrony. Po pierwsze jest ono nieodnawialne, zaś jakiegokolwiek prace ziemne ingerujące w strukturę nawarstwień, w tym także archeologiczne badania wykopaliskowe, nieodwracalnie niszczą substancję zabytkową. Dziedzictwo archeologiczne obejmuje przy tym zabytki nieruchome i ruchome wraz z łączącym je kontekstem, co sprawia że stosować w jego przypadku trzeba zróżnicowaną strategię ochrony. I wreszcie, chronimy zabytki niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą, często nie w pełni rozpoznane, ponieważ dopiero przebadanie stanowiska archeologicznego daje archeologom 100% pewność co do jego funkcji i chronologii. Wszystko to sprawia, że wartość dziedzictwa archeologicznego jest trudna do uchwycenia dla nie-archeologów.

Ochrona dziedzictwa archeologicznego prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, według której obecny poziom cywilizacyjny umożliwia wykorzystanie potencjału kulturowego, ekonomicznego i społecznego dziedzictwa archeologicznego bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na jego poznanie i obcowanie z autentycznymi, nienaruszonymi zabytkami przeszłości. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

Na terenie powiatu nowosolskiego znajduje się 71 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz 1564 stanowiska archeologiczne, które zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Z istniejących 71 stanowisk archeologicznych na terenie powiatu nowosolskiego 45 stanowisk pełni funkcję osad i grodzisk (63,4%), 20 stanowisk to pozostałości cmentarzysk (28,2%), zaś 6 stanowisk posiada nieokreśloną funkcję (8,4%). Duża część stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków jest zagrożona uszkodzeniem lub zniszczeniem spowodowanym działaniami różnych czynników, m.in. naturalnych,

a przede wszystkim wskutek działalności człowieka. Zaliczają się do nich erozja gleby, prace melioracyjne i inwestycyjne podejmowane w dolinach rzek, wydobywanie kruszyw, wyrąb lasów, głęboka orka, inwestycje związane z rozbudową miast i osiedli, inwestycje przemysłowe i drogowe, a także działalność rabunkowa związana z poszukiwaniem przez kolekcjonerów i handlarzy zabytków archeologicznych. W związku z tak licznymi zagrożeniami pojawiają się również trudności z oceną stanu zachowania stanowisk archeologicznych. W celu określenia ich aktualnego stanu należałoby przeprowadzić weryfikację terenową wraz sondażowymi badaniami wykopaliskowymi.

Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru na terenie powiatu nowosolskiego:

- **Królikowice**, st. 1 (AZP 66-16), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 199/Ar z 1969-11-15 r.
- **Bielawy**, st. 1 (AZP 66-17), charakter stanowiska: cmentarzysko ciałopalne, chronologia: nieznana, nr rej.: KZA-I-2/66 z 1966-03-03 r.
- **Bytom Odrzański**, st. 3 (AZP 66-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 213/Ar z 1970-11-25 r.
- **Bytom Odrzański**, st. 2 (AZP 66-17), charakter stanowiska: cmentarzysko ciałopalne, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 125Ar z 1968-12-01 r.
- **Wierzbnica**, st. 12 (AZP 66-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza,
nr rej.: 410/Ar z 1972-11-22 r.
- **Wierzbnica**, st. 14 (AZP 67-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza,
nr rej.: 412/Ar z 1972-11-22 r.
- **Wierzbnica**, st. 5 (AZP 66-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu,
nr rej.: 215/Ar z 1970-11-25 r.

- **Bytom Odrzański**, st. 1 (AZP 66-17), charakter stanowiska: grodzisko, chronologia: średniowiecze, nr rej.: KZA-I-1/66 z 1966-03-03 r.
- **Wierzbica**, st. 4 (AZP 67-17), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 416/Ar z 1972-11-23 r.
- **Wierzbica**, st. 2 (AZP 67-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 414/Ar z 1972-11-23 r.
- **Lasocin**, st. 1 (AZP 66-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 191/Ar z 1969-11-10 r.
- **Słocina**, st. 1 (AZP 65-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 555/Ar z 1975-12-29 r.
- **Wierzbica**, st. 3 (AZP 67-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 415/Ar z 1972-11-23 r.
- **Bodzów**, st. 3 (AZP 67-17), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 202/Ar z 1969-12-01 r.
- **Wierzbica**, st. 1 (AZP 67-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 120/Ar z 1968-12-01 r.
- **Słocina**, st. 2 (AZP 65-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 556/Ar z 1975-12-29 r.
- **Solniki**, st. 2 (AZP 67-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 208-Ar z 1970-05-30 r.
- **Solniki**, st. 6 (AZP 67-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: nieznana, nr rej.: 212/Ar z 1970-05-30 r.
- **Mirocin Dolny**, st. 15 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 568/Ar z 1975-12-29 r.
- **Słocina**, st. 4 (AZP 65-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 558/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Górny**, st. 27 (AZP 66-14), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 579/Ar z 1975-12-28 r.
- **Mirocin Średni**, st. 8 (AZP 65-14), charakter stanowiska: nieznany, chronologia: epoka kamienia, nr rej.: 561/Ar z 1975-12-29 r.

- **Mirocin Górny**, st. 25 (AZP 66-14), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 577/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Średni**, st. 9 (AZP 65-14), charakter stanowiska: nieznan, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 562/Ar z 1975-12-29 r.
- **Solniki**, st. 4 (AZP 66-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: nieznan, nr rej.: 210/Ar z 1970-05-30 r.
- **Modrzyca**, st. 1 (AZP 64-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 307/Ar z 1971-10-10 r.
- **Modrzyca**, st. 2 (AZP 64-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 318/Ar z 1971-10-10 r.
- **Siedlisko**, st. 1 (AZP 65-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: KZA-I-28/66 z 1966-03-10 r.
- **Siedlisko**, st. 2 (AZP 65-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 310/Ar z 1971-10-10 r.
- **Solniki**, st. 3 (AZP 67-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: średniowiecze, nr rej.: 209/Ar z 1970-05-30 r.
- **Lasocin**, st. 1 (AZP 66-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 313/Ar z 1971-10-10 r.
- **Solniki**, st. 1 (AZP 67-15), charakter stanowiska: grodzisko, chronologia: średniowiecze, nr rej.: 11/Ar z 1966-03-03 r.
- **Solniki**, st. 5 (AZP 67-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: średniowiecze, nr rej.: 211/Ar z 1970-05-30 r.
- **Mirocin Dolny**, st. 1 (AZP 65-14), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 308/Ar z 1971-10-10 r., L-37/C z 2004-04-13 r.
- **Mirocin Średni**, st. 14 (AZP 65-14), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 567/Ar z 1975-12-29 r.
- **Czciradz**, st. 1 (AZP 66-15), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 356/Ar z 1971-11-18 r.

- **Przyborów**, st. 1 (AZP 65-17), charakter stanowiska: cmentarzysko ciałopalne, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 121/Ar z 1968-12-01 r.
- **Nieciecz**, st. 2 (AZP 66-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 316/Ar z 1971-10-10 r.
- **Mirocin Dolny**, st. 16 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 569/Ar z 1975-12-29 r.
- **Siedlisko**, st. 3 (AZP 65-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 311/Ar z 1971-10-10 r.
- **Różanówka**, st. 1 (AZP 65-17), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 200/Ar z 1969-11-15 r.
- **Mirocin Dolny**, st. 11 (AZP 65-15), charakter stanowiska: nieznan, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 564/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Górny**, st. 26 (AZP 66-14), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 578/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Dolny**, st. 12 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 565/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Dolny**, st. 13 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 566/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Dolny**, st. 19 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 571/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Górny**, st. 23 (AZP 66-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 575/Ar z 1975-12-29 r.
- **Nieciecz**, st. 3 (AZP 66-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: średniowiecze, nr rej.: 315/Ar z 1971-10-10 r.
- **Nieciecz**, st. 6 (AZP 66-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 314/Ar z 1971-10-10 r.
- **Nieciecz**, st. 1 (AZP 66-16), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 317/Ar z 1971-10-10 r.
- **Otyń**, st. 3 (AZP 64-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 309/Ar z 1971-10-10 r.

- **Bobrowniki**, st. 2 (AZP 63-16), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 572/Ar z 1975-12-29 r., L-33/C z 2004-02-24 r.
- **Bobrowniki**, st. 1 (AZP 63-16), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 369/Ar z 1971-11-23 r.
- **Wierzbica**, st. 24 (AZP 67-17), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 413/Ar z 1972-11-23 r.
- **Wierzbica**, st. 16 (AZP 66-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 214/Ar z 1970-11-25 r.
- **Mirocin Średni**, st. 10 (AZP 66-14), charakter stanowiska: nieznany, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 563/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Górny**, st. 24 (AZP 66-14), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 576/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Średni**, st. 18 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 570/Ar z 1975-12-29 r.
- **Słocina**, st. 3 (AZP 65-15), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 557/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Średni**, st. 2 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 306/Ar z 1971-10-10 r.
- **Mirocin Średni**, st. 6 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 559/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Średni**, st. 7 (AZP 65-14), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 560/Ar z 1975-12-29 r.
- **Nowa Sól**, st. 1 (AZP 64-16), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka brązu, nr rej.: 379/Ar z 1971-11-24 r.
- **Popęszyce**, st. 1 (AZP 68-16), charakter stanowiska: grodzisko, chronologia: średniowiecze, nr rej.: KZA-I-19/66 z 1966-03-03 r., L-19/C z 2003-12-16 r.
- **Mirocin Średni**, st. 21 (AZP 65-14), charakter stanowiska: nieznany, chronologia: epoka kamienia, nr rej.: 573/Ar z 1975-12-29 r.
- **Mirocin Średni**, st. 22 (AZP 65-14), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 574/Ar z 1975-12-29 r.

- **Nowa Sól**, st. 5 (AZP 65-16), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 189/Ar z 1969-11-10 r.
- **Wierzbica**, st. 11 (AZP 66-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 409/Ar z 1972-11-22 r.
- **Wierzbica**, st. 10 (AZP 67-17), charakter stanowiska: osada, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 408/Ar z 1972-11-22 r.
- **Wierzbica**, st. 13 (AZP 66-17), charakter stanowiska: cmentarzysko, chronologia: epoka żelaza, nr rej.: 411/Ar z 1972-11-22 r.

9.4. Zabytki ujęte w gminnych ewidencjach zabytków wraz z Gminnymi Programami Opieki nad Zabytkami

Ochrona zabytków należy do obowiązków samorządu lokalnego. Zadania stojące przed organami administracji publicznej precyzuje art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840). Gminy mają dbać o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Ponadto mają obowiązek podjęcia działań mających na celu „udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków”.

Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę na gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy”. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nie jest zamkniętym dokumentem, tym samym powinna być uzupełniania i weryfikowana. Podlega również okresowej aktualizacji. Obiekty, które zostały gruntownie przebudowane (zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, skucie wystroju elewacji etc.), bądź przestały istnieć – powinny być wykreślane. Zmiany stanu prawnego – wpis obiektu do rejestru zabytków, nowe ustalenia naukowe, uzupełnianie i weryfikacja wykazu stanowisk archeologicznych, również podlegają aktualizacji w kartach. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się zarówno obiekty objęte ochroną konserwatorską, jak też nieruchome zabytki architektury i budownictwa i stanowiska archeologiczne.

W poniższej tabeli przedstawiono aktualny stan programów opieki nad zabytkami dla poszczególnych gmin powiatu nowosolskiego oraz gminnych ewidencji zabytków.

Charakterystyka gmin powiatu nowosolskiego w ujęciu gminnych programów i gminnych ewidencji zabytków:

Gmina	Gminny program opieki nad zabytkami	Założona gminna ewidencja zabytków (zabytki nieruchome)
Nowa Sól (miejska)	Tak	Tak
Nowa Sól (wiejska)	Nie	Tak
Otyń	Nie	Nie
Siedlisko	Nie	Nie
Bytom Odrzański	Tak	Tak
Nowe Miasteczko	Nie	Tak
Koźuchów	Nie	Tak
Kolsko	Tak	Tak

10. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu.

10.1. Analiza szans i zagrożeń

Niniejszym rozdziale przedstawiono analizę SWOT dla powiatu (poprzez wskazanie mocnych i słabych stron, a także wskazanie szans oraz potencjalnych zagrożeń). Sporządzona analiza uwzględnia stan dziedzictwa kulturowego oraz uwarunkowania jego ochrony i realizowanej przez powiat polityki rozwoju przestrzennego i społeczno-gospodarczego. Dokonana analiza ma za zadanie pomóc w określeniu podstawowych priorytetów opracowanego dokumentu.

Analiza SWOT dla powiatu nowosolskiego

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> •rosnąca rola samorządu regionalnego poprzez włączenie ochrony zabytków w sferę rozwoju regionalnego •modernizacje, remonty oraz adaptacje obiektów zabytkowych na terenie powiatu z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych •dostępność programów krajowych i unijnych pozwalających na finansowanie remediacji i rekultywacji zabytkowej tkanki •uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych powiatu •tworzenie partnerstw lokalnych i ponadsektorowych w celu kreowania działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego •wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów 	<ul style="list-style-type: none"> •silna konkurencja w pozyskiwaniu środków na ochronę zabytków ze strony ościennych powiatów •brak skoordynowanych działań ze strony jednostek samorządowych •stopień skomplikowania procedur aplikacyjnych o środki zewnętrzne służące zachowaniu dziedzictwa kulturowego •postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego •bezprawne/samowolne działania przy prywatnych obiektach o walorach zabytkowych i ich rozbiórki •niewystarczająca edukacja z zakresu wartości i ochrony dziedzictwa kulturowego •wprowadzanie nowoczesnej zabudowy nieodpowiednich gabarytach i kształtach brył w strukturę zabytkowych budynków co prowadzi w konsekwencji do braku ładu

<p>zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc</p> <ul style="list-style-type: none"> • dostępność nowoczesnych technik informatycznych stwarzających możliwość prezentacji dziedzictwa kulturowego na szerszą skalę oraz jego cyfryzację (tworzenie baz danych) • zaangażowanie placówek oświatowo-wychowawczych, placówek kultury, organizacji i stowarzyszeń w edukację kulturalną – warsztaty, pracownie, szkolenia, wykłady • organizacja imprez kulturalnych, w których podkreśla się lokalne zwyczaje i obrzędy oraz miejscowe dziedzictwo kulturowe • zaangażowanie społeczności lokalnej, w tym dzieci i młodzieży w sprawy związane z dziedzictwem kulturowym • rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych 	<p>przestrzennego i estetycznego.</p> <ul style="list-style-type: none"> • brak środków na renowację zabytkowych obiektów
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • duża liczba zabytkowych obiektów sakralnych, w tym kościołów drewnianych • biblioteki, świetlice wiejskie oraz 	<ul style="list-style-type: none"> • brak dostępu do niektórych zabytkowych obiektów (własność prywatna) • brak środków własnych na opiekę nad

<p>muzea prowadzące działalność kulturową na terenie poszczególnych gmin</p> <ul style="list-style-type: none"> • lokalne inicjatywy społeczne działalność organizacji pozarządowych • przydrożne krzyże oraz kapliczki • wytyczone trasy turystyczne • potencjał społeczny – funkcjonowanie zespołów ludowych na terenie powiatu. • punkt informacji turystycznej w Nowej Soli • wzrost ruchu turystycznego, mierzony liczbą turystów korzystających z noclegów w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania 	<p>zabytkami,</p> <ul style="list-style-type: none"> • nienajlepszy stan techniczny części zachowanych obiektów zabytkowych • niewystarczające środki na opiekę nad zabytkami. • niska świadomość mieszkańców miejscowości o występowaniu zabytkowych obiektów • niezadowalające oznakowanie cennych obiektów kulturowych bądź ich brak • zanikanie cech tradycyjnych zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (likwidacja detali, zakrywanie drewnianej bądź ceglanej elewacji – ocieplanie budynków, otynkowania) – aktualnie ograniczane • niewystarczająca liczba społecznych opiekunów zabytków • brak ochrony zabytkowej zabudowy wiejskiej • brak tematycznego przewodnika turystycznego – dziedzictwo kulturowe powiatu nowosolskiego • zbyt mała promocja regionu
---	--

Podstawowym zagrożeniem dla zabytków architektury i budownictwa jest zaniedbanie obiektu poprzez brak sprawowania nad nim opieki i zaniechanie wykonania koniecznych zabezpieczeń i konserwacji. W efekcie brak reakcji właściciela na niszczący zabytek może doprowadzić do jego całkowitej degradacji. Dodatkowym zagrożeniem dla zabytków jest również prowadzenie nieprzemyślanych działań inwestycyjnych, takich jak np. wymiana stolarki okiennej i drzwiowej bez

poszanowania realiów historycznych, malowanie elewacji w ahistorycznych kolorach. Dlatego też wszelkie prace przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków, zgodnie z art. 36 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków w oparciu o programy prac oraz dokumentacje projektowe. Poważnym zagrożeniem dla tej kategorii zabytków, w tym dla obiektów drewnianych jest niebezpieczeństwo pożarowe.

W przypadku zabytków ruchomych z zagrożeniem zaniedbania łączy się także niewłaściwe użytkowanie. Dotyczy to głównie zabytków, które w świadomy sposób są przechowywane w niesprzyjających warunkach np. w niewłaściwych warunkach wilgotnościowo-temperaturowych. Innym poważnym zagrożeniem dla zabytków ruchomych jest również brak odpowiednich zabezpieczeń przed kradzieżą. Dotyczy to w szczególności obiektów zawierających zabytków, składających się na wyposażenie i wystrój kościołów parafialnych i filialnych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe. W przypadku stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w obrębie pól uprawnych potencjalnym zagrożeniem jest głęboka orka. Nieodpowiednie użytkowanie terenu, na których odkryto stanowiska archeologiczne zagraża szczególnie cmentarzyskom. Lepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych w związku z brakiem użytkowania tych terenów.

Podstawowym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowych są wszelkiego rodzaju inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemnych. Przebudowa układów urbanistycznych, ruralistycznych oraz założeń pałacowo-parkowych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym, wszystkie prace ziemne wymagają wyprzedzającego bądź jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych oraz uzgadniania inwestycji infrastrukturalnych z konserwatorem zabytków.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrożają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej. Poszukiwanie zabytków ruchomych może powodować nieodwracalne szkody w zakresie zniszczenia ziemnych warstw kulturowych oraz prowadzić do zniszczenia ich kontekstu kulturowego.

10.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu nowosolskiego

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególnie zasób wspólnot lokalnych i regionów, stanowiący element tożsamości lokalnej i czynnik integracji lokalnej społeczności. Ochrona poszczególnych elementów dziedzictwa wiąże się z ograniczeniami, które mogą być postrzegane jako przeszkoda w planowaniu i zarządzaniu przestrzenią oraz utrudnienie w kreowaniu warunków rozwoju ekonomicznego i społecznego.

Najważniejszym instrumentem ochrony zabytków w Polsce jest wpis do rejestru zabytków. Podstawowym zadaniem gmin wynikającym z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, stanowiącej podstawę sporządzania programów opieki nad zabytkami. Sporządzane na okres czterech lat programy opieki nad zabytkami mają na celu: włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych gminy, łączenie uwarunkowań ochrony zabytków i krajobrazu z uwarunkowaniami ochrony przyrody, zahamowanie procesu degradacji zabytków i poprawę stanu ich zachowania, wyeksponowanie poszczególnych zabytków i walorów krajobrazowych, zwiększanie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków czy wspieranie inicjatyw służących zwiększaniu środków finansowych na opiekę nad zabytkami. W związku z powyższym niezbędnym jest prowadzenie przez wszystkie gminy powiatu nowosolskiego gminnej ewidencji zabytków, jak i kompleksowej weryfikacji obiektów znajdujących się w ewidencji oraz opracowanie gminnych programów opieki nad zabytkami.

Kolejnym obszarem aktywności gmin związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej, przede wszystkim w drodze uchwalania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Zgodnie z art. 18 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje, że zarówno studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, jak i miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, muszą uwzględniać stan dziedzictwa kulturowego i ochronę zabytków. Szczególnie ważne w tym zakresie jest umieszczanie odpowiednich zapisów w dokumentach planistycznych takich jak: plany zagospodarowania przestrzennego, warunki zabudowy, decyzje lokalizacyjne inwestycji celu publicznego mających na celu ochronę stanowisk archeologicznych. W trakcie realizacji inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu należy respektować i realizować zalecenia dotyczące ochrony zabytków archeologicznych, wynikające z opinii i decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze oraz Powiatowego Konserwatora Zabytków w Nowej Soli. Dla ochrony tych stanowisk niezbędnym jest respektowanie wyznaczonych stref ochrony stanowisk archeologicznych przy sporządzaniu dokumentów planistycznych.

Ponadto w celu zapobieżenia niszczeniu zabytków archeologicznych, prace ziemne, związane z poszczególnymi inwestycjami, prowadzonymi w obrębie stanowisk archeologicznych, a w niektórych przypadkach również w ich bezpośrednim sąsiedztwie, wymagają zapewnienia ratowniczych badań archeologicznych w zakresie uzgodnionym z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Jest to szczególnie ważne podczas takich inwestycji jak budowa dróg, zbiorników wodnych, gdyż inwestycje te z uwagi na szeroko charakter prac ziemnych, w bezpowrotny sposób niszczą ziemne warstwy kulturowe i ruchome zabytki archeologiczne.

Rolę gmin w dbaniu o dziedzictwo kulturowe wzmocniła również możliwość wprowadzania ograniczeń w umieszczaniu reklam w przestrzeni publicznej, co ma doniosłe znaczenie dla krajobrazu kulturowego miejsc o istotnych walorach historycznych.

W przypadku prowadzenia prac remontowych i renowacyjnych zabytków nieruchomych i ruchomych w zakresie ich ochrony jest stosowanie się do zaleceń

konserwatorskich. Należy przy tym pamiętać, że prace takie muszą być wykonywane przez specjalistę posiadającego uprawnienia w odpowiedniej dziedzinie. Zakres i sposób przeprowadzenia prac musi być zatwierdzony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. On także odbiera obiekt po wykonaniu prac, stwierdzając prawidłowość ich przeprowadzenia. W przypadku gdy samorząd gminny nie będzie miał możliwości lub środków dla wykonania kosztownej konserwacji zabytku, w pierwszej kolejności należy zabezpieczyć go przed dalszym niszczeniem. Dla obiektów typu krzyże przydrożne, figury, pomniki fontanny, narażonych szczególnie na działanie szkodliwych czynników atmosferycznych.

11. Założenia programowe

Przedmiotowe opracowanie wyznacza powiatowi priorytety w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Prace nad wdrażaniem ustaleń Programu oraz monitorowaniem ich postępu należą do zadań samorządu lokalnego. Zadania dla samorządu lokalnego w zakresie opieki nad zabytkami zostały opracowane na podstawie analiz dokumentów programowych wyższego szczebla, powiatowych dokumentów strategicznych oraz konsultacji z diagnozą stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

11.1. Priorytety programu ochrony nad zabytkami

Na podstawie przeprowadzonej diagnozy oraz analizy SWOT, biorąc pod uwagę bogate dziedzictwo kulturowe powiatu oraz jego stan, wyznaczono trzy cele strategiczne:

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Nowosolskiego

Priorytet 2. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Nowosolskiego

Priorytet 3. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

11.2. Kierunki działań programu opieki

Dla realizacji wyznaczonych priorytetów określono długofalowe kierunki działań, mogące wykraczać poza 4-letni okres obowiązywania Programu. Jako kierunki działań realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego w ramach przyjętych celów priorytetowych uznano:

- zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne;
- podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowaniem lub realizowanym procesem inwestycyjnym;
- szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu;
- promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego;
- wzbudzenie zainteresowania historią i kulturą materialną regionu zapisaną w dziełach architektury, budownictwa, lokalnej tradycji;
- turystyczna promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego;
- zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego;
- podejmowanie działań mających na celu przywrócenie ładu przestrzennego, z uwzględnieniem walorów kulturowych.

11.3. Zadania Programu opieki nad zabytkami

Kierunki działań	Zadania
Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Nowosolskiego	
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczenie przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków)
	Prowadzenie systematycznego monitoringu stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych
	Oznakowanie zabytków rejestrowych, które jeszcze nie posiadają odpowiednich tabliczek
	Aplikowanie o środki zewnętrzne na remonty, renowacje, restauracje, rewitalizację zabytków
	Poprawa dostępności do obiektów dziedzictwa kulturowego, także za pomocą dedykowanych e-usług, ułatwień dla osób z niepełnosprawnościami
	Wspieranie działań promocyjnych zarówno powiatu jak i organizacji społecznych odpowiednie oznakowanie zabytków, odpowiednie wyeksponowanie zabytków
Podjęmowanie działań	Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni:

zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	gminnych parkach, cmentarzach, obszarach nieczynnych cmentarzy, dawnych parkach dworskich itp.
	Opracowanie projektu rewaloryzacji oraz naprawa (w nawiązaniu do historycznych) nawierzchni ulic i ciągów pieszych w obrębie zabytkowych śródmieść
Podjęmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	Współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną
	Szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną
	Wspieranie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów (np. poprzez realizację Hallandzkiego Modelu Konserwacji Zabytków, w myśl zasady „ratować zabytki, ratować pracę, ratować rzemiosło”)
	Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach
	Wspieranie rozwoju muzeów regionalnych, skansenów, izb pamięci
Priorytet 2. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz jego promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Nowosolskiego	

Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowaniem lub realizowanym procesem inwestycyjnym	Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków (z zastosowaniem komputerowej bazy danych)
	Wykonywanie prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, badania historyczno-architektoniczne, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego)
	Finansowanie wykonania inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu	Opracowanie systemu informacji analogowej i cyfrowej dotyczącej potencjału i zasobów dziedzictwa kulturowego – strona internetowa, dedykowana aplikacja, foldery promocyjne i inne nośniki promocyjne
	Udostępnienie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy
	Opracowanie i wytyczenie szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych, ekologicznych udostępniających zasoby historyczno-przyrodnicze
Promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego	Kreowanie wizerunku powiatu, w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego i lokalną tożsamość mieszkańców
	Upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w placówkach oświatowo-wychowawczych i innych
	Wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw kulturotwórczych w zakresie podtrzymania miejscowych tradycji folklorystycznych
Wzbudzenie zainteresowania historią	Współpraca ze stowarzyszeniami lokalnymi podejmującymi problematykę historii

i kulturą materialną regionu zapisaną w dziełach architektury, budownictwa, lokalnej tradycji	i dziedzictwa kulturowego
	Współorganizacja imprez kulturowych oraz podjęcie działań mających na celu wykreowanie imprezy (festynu) o znaczeniu ponadregionalnym
	Organizacja konkursów fotograficznych o lokalnym temacie przewodnim (pejzaż, architektura, ludzie, wydarzenia)
	Współorganizacja konkursów plastycznych związanych z kulturą lokalną (obrazy, makiety) oraz zaprojektowanie kieszonkowego przewodnika turystycznego powiatu z uwzględnieniem obiektów zabytkowych i kulturowych
Turystyczna promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego	Opracowanie szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, samochodowych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego
	Utworzenie i modernizacja elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej
	Zamieszczenie na stronie internetowej powiatu informacji o publikacjach dotyczących zabytków powiatu, tradycji ludowej, lokalnych zwyczajów, legend, historycznych wydarzeń oraz ich promocja w tradycyjnej formie
	Podjęcie działań na rzecz udzielania wsparcia dla wzmocnienia pozycji punktów informacji turystycznej
Priorytet 3. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska	Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi (w tym weryfikacja

przyrodniczego	obowiązujących w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków) oraz obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gminy
	Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji)
	Opracowanie i przyjęcie przez gminy powiatu nowosolskiego gminnych ewidencji zabytków oraz programów opieki nad zabytkami
	Wdrażanie zapisów programów rewitalizacji, dotyczących dziedzictwa kulturowego
Podejmowanie działań mających na celu przywrócenie ład przestrzennego, z uwzględnieniem walorów kulturowych	Przeciwdziałanie nielegalnym przebudowom budynków mieszkalnych o cechach zabytkowych, prowadzącym do zanikania cech tradycyjnych zabudowy
	Prowadzenie działań ukierunkowanych na rzecz aktywizacji i edukacji lokalnych społeczności w ramach wspólnego dziedzictwa kulturowego.
	Współpraca z sektorem usług działających w sferze dziedzictwa kulturowego oraz lokalnymi mediami

12. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Konsekwentnie prowadzona i długofalowa polityka powiatu nowosolskiego w zakresie opieki nad zabytkami oraz realizacja niniejszego Programu stanowi szansę na dalszy rozwój powiatu oraz na zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Inwestycje zmierzające do poprawy stanu technicznego obiektów i zespołów zabytkowych powinny się odbywać na zasadzie poszanowania istniejących wartości zabytkowych i dążenia do zachowania w jak największym stopniu oryginału, ewentualnie wkomponowaniu nowych elementów w sposób współgrający z zabytkiem.

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania dla Powiatu na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych oraz skoordynowanej współpracy z Gminami. Zakłada się, że zadania określone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących narzędzi:

- instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi opiniowanie uchwalanych przez gminy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- instrumentów finansowych – korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich, jak również z innych źródeł zewnętrznych, tworzenie partnerstw lokalnych i ponadsektorowych na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i budowlane przy zabytkach,
- instrumentów koordynacji – poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych programach, współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie

ochrony i opieki nad zabytkami, współpraca samorządowa, ponadsektorowa i z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,

- instrumentów społecznych – poprzez działania edukacyjno-promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,
- instrumentów kontrolnych – poprzez aktualizację ewidencji zabytków dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu, ocenę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego.

13. Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Kierunki ochrony dziedzictwa kulturowego wskazane w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego na lata 2024-2027 stanowią istotny punkt odniesienia dla konstruowania następnego programu. Modyfikacja programu powinna uwzględniać ocenę efektów wdrażania obowiązującego dokumentu.

Proces osiągania celów wytyczonych w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego będzie monitorowany poprzez analizę stopnia jego realizacji. Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami ustala sporządzenie po 2 latach przez Gminę sprawozdania z działań w zakresie wykonania PPOnZ. Analiza ta będzie dokonywana każdorazowo przez Zarząd Powiatu w Nowej Soli, zgodnie z ustaleniami art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji Powiatowego Programu uwzględniająca: wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie obowiązywania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Ocena poziomu realizacji Programu winna uwzględniać m.in.:

- bieżący monitoring gminnych ewidencji zabytków z terenu powiatu nowosolskiego uwzględniający informacje o stanie zachowania obiektów,

zmianach lokalizacyjnych, zmianach stosunków własnościowych, w nawiązaniu do współpracy powiat-gminy,

- ocenę zaawansowania prac związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych – ocenę prac związanych z opracowaniem aktów prawa miejscowego dla terenów o wysokich wartościach kulturowych,
- ocenę aktywności kulturalnej lokalnej społeczności, w tym ocenę przedsięwzięć folklorystycznych i zainteresowań tradycyjnym rękodziełem,
- ocenę aktywności placówek kulturalnych (świetlice miejskie i wiejskie, biblioteki, muzea),
- ocenę wykorzystania i funkcjonowania szlaków turystycznych oraz towarzyszącej im infrastruktury,
- ocenę realizacji programu edukacji i promocji zabytków, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technik informatycznych,
- ocenę rozwoju bazy turystycznej,
- ocenę kontaktów z właścicielami obiektów w zakresie działań zmierzających do rewitalizacji obiektów zabytkowych.

Kryteria i wskaźniki oceny realizacji zadań:

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Nowosolskiego
---

• procentowy poziom wydatków Powiatu Nowosolskiego na ochronę i opiekę nad zabytkami,   • wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz listę obiektów objętych pracami,   • kwota pozyskanych środków zewnętrznych,   • liczba obiektów, do których ułatwiono dostęp,   • liczba przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność powiatu   • liczba oznaczonych zabytków rejestrowych

Priorytet 2. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Nowosolskiego

- liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego)
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy
- liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników)
- liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp.
- liczba aplikacji, stron internetowych dedykowanych dziedzictwu kulturowemu
- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu;
- liczba wspartych festynów, festiwali, imprez cyklicznych kultywujących tradycje i budujących tożsamość lokalną
- liczba wspartych organizacji społecznych
- liczba wytyczonych szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych, ekologicznych udostępniających zasoby historyczno-przyrodnicze

Priorytet 3. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

- poziom (w %) objęcia terenu Gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi

Po przyjęciu przez Radę Powiatu w Nowej Soli Programu w drodze uchwały dokument zostanie udostępniony do publicznej wiadomości na stronie internetowej Powiatu Nowosolskiego.

Program należy sukcesywnie analizować oraz uzupełniać uwzględniając zmieniające się uwarunkowania prawne, kulturowe i społeczne.

Realizowanie założeń Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowosolskiego będzie wymagało współpracy nie tylko osób odpowiedzialnych za wdrożenie

działań wynikających z celów tego dokumentu, ale także aktywizacji właścicieli, użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, grup społecznego działania, środowisk naukowych itp. Mając na uwadze dobro ogółu należy dołożyć starań, aby wytyczone cele zostały realizowane.

Powiat i podległe jednostki zobligowane są do prowadzenia działalności informacyjnej i popularyzatorskiej w zakresie dziedzictwa kulturowego Powiatu.

14. Źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Głównymi potencjalnymi źródłami projektów związanych bezpośrednio z ochroną zabytków oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa są fundusze krajowe oraz środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej:

1. środki finansowe pochodzące z budżetu państwa, przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programów ministerialnych;
2. środki wojewódzkie (dotacje przedmiotowe dla instytucji, których organizatorem jest samorząd województwa, dotacje dla innych jednostek samorządu terytorialnego, dotacje granty, nagrody dla innych podmiotów, wojewódzki konserwator zabytków);
3. środki z funduszy europejskich;
4. środki z europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej, np. fundusze Wyszehradzkie, Fundacja współpracy Polsko-Niemieckiej;
5. dodatkowo finansowanie zadań służących realizacji Programu może odbywać się z wykorzystaniem:
  - dochodów własnych instytucji kultury;
  - środków własnych gminy (budżet);
  - środków z funduszu kościelnego;
  - darowizn na rzecz gminy;

- środków prywatnych (np. osób fizycznych, fundacji oraz stowarzyszeń);
- innych środków przewidzianych prawem (np.: zbiórki komitetów działających na rzecz ochrony zabytków, inicjatywy społeczne itp.).

a) Środki finansowe z budżetu państwa, przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programów ministerialnych

Zgodnie z zapisami w art. 71 ustawy z dnia z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Na dofinansowanie projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa (promocja, informacja, edukacja) przeznaczają się głównie środki ze źródeł publicznych. Dotacje na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytku, który jest wpisany do rejestru lub znajduje się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez ministra kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (środki budżetu państwa) lub wojewódzkiego konserwatora zabytków (środki pochodzące z budżetu państwa, których dysponentem jest wojewoda) oraz organ stanowiący – gminy, powiatu, samorządu województwa.

Dotacja może obejmować nakłady konieczne na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,

- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dodatkowo zgodnie z treścią art. 78 ust. 1-3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru,

- jeżeli zabytek wpisany do rejestru, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót,
- w przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku wpisanego do rejestru wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

- Kolekcje muzealne, instytucją nadzorującą i zarządzającą tym programem jest Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Strategicznym celem tego programu jest pomoc w działalności muzeów poprzez wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. Program ten jest skierowany do instytucji wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów. Program ma za zadanie utrzymanie i utrwalenie wysokich standardów w zakresie opracowywania, konserwowania, przechowywania i popularyzowania ekspozycji i eksponatów muzealnych. Wysokość dofinansowania nie może przekroczyć 50% budżetu zadania, minister może wyrazić zgodę na podniesienie wartości, określonego, maksymalnego udziału dofinansowania w budżecie zadania lub na finansowanie zadania na poziomie 100%, z zastrzeżeniem ust. 3 i § 12 ust. 2.
- Wspieranie działań muzealnych, instytucją nadzorującą i zarządzającą tym programem jest Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów.

Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Najważniejszym rezultatem planowanych działań powinno być umocnienie muzeów oraz innych podmiotów działających w tym obszarze jako ważnych centrów kultury. Według założeń projektu świadomość historyczna i tożsamość kulturowa obywateli jest kluczowym elementem kształtującą współczesną przestrzeń społeczną. Wysokość dofinansowania nie może przekroczyć 40% budżetu zadania w trybie dwuletnim.

- Ochrona zabytków, instytucją nadzorującą i zarządzającą tym programem jest Departament Ochrony Zabytków. Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Do realizacji założonego w programie celu niezbędne jest realizowanie zadań prowadzących do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. Nadrzędnym celem projektu jest zachowanie i renowacja oraz rekonstrukcja obiektów najbardziej zagrożonych i najcenniejszych tj. wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Wysokość dofinansowania, zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, może być udzielone w wysokości do 50% nakładów koniecznych, a w przypadkach określonych w art. 78 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dofinansowanie może być udzielone w kwocie do 100% nakładów koniecznych.
- Ochrona zabytków archeologicznych, instytucją nadzorującą i zarządzającą tym programem jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Wysokość dofinansowania nie może

przekroczyć 50% budżetu zadania, minister może wyrazić zgodę na podniesienie wartości, określonego, maksymalnego udziału dofinansowania w budżecie zadania lub na finansowanie zadania na poziomie 100%, z zastrzeżeniem ust. 3 i § 12 ust. 2.

- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Środki Funduszu Kościelnego, stosownie do art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. i § 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 61, poz. 354), przeznacza się m.in. na remonty i konserwację obiektów sakralnych o wartości zabytkowej. Przewiduje się wykonanie tylko podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

- Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków był realizowany ze środków Funduszu Przeciwdziałania COVID-19, a podstawę udzielania dotacji w jego ramach stanowiła Uchwała nr 232/2022 Rady Ministrów z dnia 23 listopada 2022 roku w sprawie ustanowienia Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. Jego operatorem został Bank Gospodarstwa Krajowego, który przyjmował wnioski o dofinansowanie oraz

udzielał promes inwestycyjnych. To na ich podstawie przyznawano dofinansowanie. Beneficjentami programu

były jednostki samorządu terytorialnego, które mogły przeznaczyć otrzymane środki na wsparcie różnych inwestycji przy zabytkach położonych na ich terenie. Do tej pory w ramach programu odbyły się dwa nabory wniosków – w 2022 i 2023 roku.

Dofinansowanie było przeznaczone dla gmin, powiatów oraz województw. Wiele jednostek samorządu terytorialnego przed złożeniem wniosku o dotację umożliwiało jednak dysponentom zabytków złożenie propozycji działań, które zostaną zgłoszone do programu. Środki z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków można było przeznaczyć na bezpośrednie finansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ewidencji zabytków (w przypadku gdy tytuł prawny do zabytku mieli wnioskodawca lub podlegająca wnioskodawcy jednostka organizacyjna zaliczana do sektora finansów publicznych). Pieniądze z programu mogły zostać także skierowane na dofinansowanie przez jednostkę samorządu terytorialnego określonych w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w ewidencji zabytków. W tym przypadku docelowymi beneficjentami byli dysponenci zabytków. Co do zasady dofinansowanie mogło być przyznane w wysokości nie większej niż 98% wartości zadania inwestycyjnego. Oznacza to, że konieczny był przynajmniej dwuprocentowy wkład własny. Do tej pory w ramach poszczególnych naborów wniosków przewidywano trzy kategorie dofinansowania: do 150 000, do 500 000 oraz do 3 500 000 złotych.

b) Środki wojewódzkie (dotacje przedmiotowe dla instytucji, których organizatorem jest samorząd województwa, dotacje dla innych jednostek samorządu terytorialnego, dotacje granty, nagrody dla innych podmiotów, wojewódzki konserwator zabytków)

Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków

O udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa może ubiegać się osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,

- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15,
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Ze środków dotacji pochodzących od wojewódzkiego konserwatora zabytków można dofinansować wykonanie prac lub robót budowlanych mieszczących się w katalogu wskazanym w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Kwota finansowego wsparcia wynosi do 50% wartości inwestycji, w uzasadnionych przypadkach do 100%, szczególnie jeżeli zabytek wpisany do rejestru, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych lub w przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku wpisanego do rejestru wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku.

Środki samorządu województwa lubuskiego

Na podstawie art. 18 pkt 20 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa oraz art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z budżetu Województwa Lubuskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie województwa lubuskiego. Dodatkowo uchwała Nr XXXI/296/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 22 października 2012 roku w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa

lubuskiego precyzuje i reguluje przepisy zawarte w ustawie o samorządzie województwa.

c) Środki z funduszy europejskich

Fundusze Europejskie dla Lubuskiego 2021 – 2027

W perspektywie finansowej na lata 2021–2027 przewidziano programy regionalne dla każdego z województw. Środki rozdysponowywane w ramach funduszy są przeznaczone na dofinansowanie zadań między innymi w obszarze innowacji, przedsiębiorczości, cyfryzacji, ochrony środowiska, efektywności energetycznej, edukacji, rynku pracy i spraw społecznych, infrastruktury transportowej, ochrony zdrowia, kultury i turystyki oraz zintegrowanych inwestycji terytorialnych. W zakresie dotyczącym zabytków programy regionalne mają na celu wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Program przewiduje wsparcie obiektów, które mają zabytkowy charakter, między innymi w zakresie prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych oraz prac zabezpieczających przy zabytkach wraz z ich otoczeniem, które pozwalają zachować dotychczasowe funkcje zabytków, a także służą nadaniu im nowych funkcji, związanych w szczególności z celami kulturalnymi, celami edukacyjnymi czy integracją społeczną. Prace przy zabytkach nie mogą być pojedynczą interwencją, lecz powinny stanowić część większego projektu, łączącego rozwój kulturowy z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali krajowej, regionalnej lub lokalnej.

Typy projektów możliwe do realizacji:

- I. Inwestycje w zakresie ochrony i zachowania obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych;
- II. Inwestycje w zakresie wsparcia infrastruktury kultury i zrównoważonej turystyki;

- III. Inwestycje w zakresie wsparcia infrastruktury do przeprowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej (m.in. teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, muzea);
- IV. Inwestycje w zakresie wsparcia turystycznych szlaków tematycznych, turystycznych szlaków rodzajowych i produktów turystycznych;
- V. Inwestycje dotyczące nowych i innowacyjnych produktów w dziedzinie kultury i turystyki, wynikające ze współpracy uczelni i szkół artystycznych i instytucji sektora kultury z przedsiębiorstwami.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko

W ramach VIII osi priorytetowej i priorytetu inwestycyjnego celu tematycznego 6. Zachowanie i ochrona środowiska oraz promowanie efektywnego gospodarowania zasobami i stanowi integralne uzupełnienie całościowej interwencji podejmowanej w obrębie tego celu, dedykowanego szeroko pojętym zasobom (nie tylko środowiskowym, ale również kulturowym).

Celem osi priorytetowej jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Realizowane inwestycje będą miały na celu efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w osiągnięciu korzyści społecznych i gospodarczych, zarówno w wymiarze krajowym, jak regionalnym i lokalnym.

Wsparcie ukierunkowane na zachowanie dziedzictwa będzie dotyczyło prac związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych (i ich zespołów), jak również przebudowy i rozbudowy obiektów zabytkowych. Dofinansowanie będą mogły otrzymać także projekty związane z konserwacją i restauracją zabytków ruchomych (w tym ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji³¹⁰). Zakres wsparcia w ramach osi priorytetowej VIII obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów, jak również zabytkowych parków i ogrodów. W zakresie rozwoju zasobów kultury o dofinansowanie będą mogły ubiegać się przedsięwzięcia polegające na rozbudowie, przebudowie i remoncie niezabytkowej

infrastruktury kultury i edukacji artystycznej z przeznaczeniem na cele kulturalne, jako miejsc prezentacji dziedzictwa kulturowego.

Typy projektów:

1. Prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy obiektach i na obszarach zabytkowych i zespołach tych obiektów oraz w ich otoczeniu
2. Rozbudowa, przebudowa i remont nie zabytkowej infrastruktury na cele działalności kulturalnej, edukacji artystycznej, archiwów
3. Zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym edukacji artystycznej oraz realizacji prac konserwatorskich
4. Tworzenie i modernizacja wystaw stałych
5. Ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków
6. Konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji
7. Zabezpieczenie obiektów przed kradzieżą i zniszczeniem
8. Rozbudowa, przebudowa i remont pomieszczeń lub obiektów z przeznaczeniem na magazyny studyjne.

- Ulga na zabytki

Ulga została szczegółowo uregulowana w art. 26hb Ustawy z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych (PIT). Jej istotą jest zachęta do inwestowania w opiekę nad zabytkami poprzez danie możliwości odliczenia od podstawy opodatkowania środków poniesionych na ten cel. Ulga dotyczy wyłącznie zabytków nieruchomych. Ulga przysługuje podatnikom podatku dochodowego od osób fizycznych (to jest osobom fizycznym osiągającym dochód i opłacającym podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych), którzy w momencie poniesienia wydatków na zabytek są właścicielami lub posiadaczami zabytku nieruchomego. W przypadku gdy odliczane wydatki dotyczą prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych,

aby uzyskać ulgę, trzeba dodatkowo mieć pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków na prowadzenie tych prac lub robót oraz zaświadczenie wojewódzkiego konserwatora zabytków potwierdzające ich wykonanie. Odpowiednika ulgi nie przewidziano w przepisach dotyczących podatku dochodowego od osób prawnych, a zatem dotyczy ona wyłącznie podatników będących osobami fizycznymi.

Ulgą polega na uprawnieniu do odliczenia od podstawy opodatkowania wydatków:

- poniesionych w roku podatkowym na wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony (zgodnie z odrębnymi przepisami) dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków;
- na prace konserwatorskie, prace restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków.

Należy jednak pamiętać, że odliczeniu nie podlegają wydatki w części, w jakiej zostały odliczone od przychodu na podstawie ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym, zostały uwzględnione przez podatnika w związku z korzystaniem z innych ulg podatkowych (na przykład z ulgi termomodernizacyjnej), zostały sfinansowane, dofinansowane lub zwrócone podatnikowi w jakiegokolwiek formie albo zostały poniesione na działania wykraczające poza zakres prac i robót określonych w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków lub na prace wykonane niezgodnie z jego pozwoleniem.

15. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, główny obowiązek dbania o stan zabytków, a tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych. Na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, określone w art. 5 powyższej ustawy, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku.
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie.
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W art. 28 wskazano również dodatkowe obowiązki właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków.

Art. 28. Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia.
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia.
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany.
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Na mocy art. 29 ust. 1 na wszystkich właścicielach i posiadaczach zabytków oraz przedmiotów o cechach zabytkowych spoczywa obowiązek udostępniania ich organom ochrony zabytków w celu przeprowadzenia badań.

Zapisy art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określają zasady finansowania opieki nad zabytkami.

1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

2. *Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust.*

1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Cele określone w PPOnZ Powiatu Nowosolskiego będą osiągane poprzez:

- wspólne działania władz Powiatu z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Lubuskiego, Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków z siedzibą w Zielonej Górze, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów;
- współpracę pomiędzy gminami powiatu nowosolskiego oraz współpracę Powiatu z 8 gminami na jego obszarze;
- inicjatywy własne organów Powiatu Nowosolskiego;
- stosowanie instrumentów finansowych (dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp.);
- funkcje programowe (programy lokalne i projekty, kontrakty, itp.);
- inne działania stymulujące.